

292875

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LITERE ȘI FILOSOFIE

FILOGIA ROMANICA

OVID DENSUSIANU

EVOLUȚIA ESTETICA

A

LIMBEI ROMÂNE

113094

1929 -- 1930

13825

~~13825~~
1930

11 XI 1929

Dacă cineva s'ar gândi să întrebe pe filologi
 ce părere au asupra specialității lor, fiecare de-
 sigur ar da același răspuns: studiul filologiei—
 care a ajuns să se ramifice în funcțiuni foarte va-
 riate și să se preocupe de probleme care nici nu
 erau întrevăzute altădată—in urma extensiunii pe
 care a luat-o, presintă o importanță deosebită și
 în special ramurile pe care unul sau altul le stu-
 diază. Dar, cercetările de care se ocupă filologia,
 interesează chiar pe cei profani, care în genere au
 privit acest studiu cu neîncredere, cu pasivitate,
 sau chiar cu oarecare aversitate sau despreț.

11487

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII
 BIBLIOTECA
 de
 FILOLOGIE ROMÂNĂ
 BUCUREȘTI

Intr'o gazetă literară franceză a apărut acum câteva luni un articol al D-lui J. Chevalier, pe care l-a scris cu ocazia apariției cărții din urmă a D-lui Meillet: "Esquisse de l'histoire de la langue latine", căreia D-sa i-a făcut prefața. Dl Chevalier face constatarea că, dacă nu ar fi filosof, s'ar gândi să fie filolog și că filologia poate servi ca un mijloc pentru a ajunge la filosofie. Acestea constituiesc o recunoaștere semnificativă în sensul în care vorbeam adineauri, că într'adevăr, nu mai plângem astăzi, asupra acestei specialități ostracisarea care a durat mult timp. De altfel, pentru motive bine justificate uneori, pentru că abea de 60-70 ani s'a accentuat un progres. Filologia rămăsese prea mult stăpînită de un spirit înapoiat, de un doctrinarism cu totul învechit.

Dacă sînt, într'adevăr, de acord filologii asupra însemnătății cercetărilor de astăzi, divergența vine cînd îi întrebăm, care sînt preferințele

fiecărui din ei.

Unul ar spune că se interesează mai mult de studiul trecutului unei limbi sau al unui grup de limbi, altul și-ar arăta predilecția pentru studii comparatiste asupra unor grupuri de limbi; unul s'ar interesa de ce este actualitatea dialectală, altul ar găsi că presintă multă importanță aspectele estetice ale vorbirei.

Și atunci cum unii și alții arată preferință pentru o anumită ramură a filologiei poate să susțină fiecare în parte, că numai ramura care îl pasionează mai mult, presintă mai mare importanță filologică. Fiecare poate să spună că ramura care îl preocupă pe dînsul nu are aceeași valoare cu a altuia, sau că nimic nu poate să ajungă în importanță, ramura pe care o cultivă dînsul. De altminteri acest spirit se vede transpirînd în publicațiile de astăzi, cînd directivă filologică inovatoare vine în conflict cu o altă directivă tot inovatoare, dar stabilindu-se o erarhie, spunîndu-se că este

mai interesantă preocuparea uneia decît a celeilalte, că este mai interesant și mai actual să se studieze cutare fapt lingvistic, decît altul care ar preocupa pe alți filologi. Totuși, și în filologie ca în orice specialitate, trebuie cineva să se emancipeze de orice întunecare a spiritului critic, să îndepărteze prejudecățile preferințelor numai într'un sens sau numai în altul. Nu se poate spune că astăzi numai o directivă în filologie presintă interes deplin și că de acum înainte, ar fi ea singură aceea care ar deschide unica perspectivă de luat în considerațiune.

Sînt și alte preocupări care trebuie să meargă alături de acelea care sînt recunoscute de unii și de alții. De altminteri, este o contradicție între filologi. Pe de o parte recunosc că într'adevăr, filologia a făcut progrese remarcabile, că se află într'o continuă ameliorare, iar pe de altă parte recunosc valoarea capitală numai pentru unele cercetări susținînd că din totalul preocupărilor este

ceva care trebuie cu deosebire studiat.

Trebuie să ne intereseze de o potrivă atît trecutul unei limbi cît și actualitatea, aspectele ei variate cît și raporturile dintre diferitele domenii lingvistice. Nu se poate spune că sînt unele chestiuni care ar putea să preocupe pe filologi mai puțin. Fiecare chestiune își are valoarea și importanța ei. Si dacă un filolog nu poate să-și apropie toate cercetările cu aceeași adîncime și lucrează după dispozițiile sale mai mult într'o direcție, aceasta nu înseamnă că trebuie să vorbească cu despreț de ceea ce poate să preocupe pe un altul.

Vom face cîteva observațiuni în legătură tocmai cu spiritul în care trebuie să se facă cercetările lingvistice astăzi. În primul rînd este studierea trecutului. Rămîne mult de făcut în această direcțiune. Pentru unele limbi s'a studiat foarte mult ceea ce este al trecutului. Însă, chiar faptul că au fost stabilite aceste chestiuni, de-

notă că ele sînt susceptibile de constatări suplimentare și cu atît mai mult de interpretări nouă. La noi s'a adunat mult material din trecutul limbei romînești, din secolul al XVII-lea și XVIII-lea, care așteaptă să fie pus la punct. Dar în afară de documentele vechi ale limbei, sînt unele aspecte ale vorbirei vechi care pot să fie prezentate după considerațiuni nouă. Chiar secolul al XVI-lea este susceptibil de o interpretare nouă. Firește, în asemenea interpretări nouă și pe o asemenea cale nu putem pleca decît dacă avem material sigur documentar cît mai bogat și cît mai precis luat, care să ne permită să ajungem la generalisări cît mai acceptabile. Altminteri, putem ajunge la generalisări cu totul false.

Raporturile între grupuri lingvistice independente a dat naștere la o serie de probleme, care l-au preocupat în mod special pe Trombetti. Studiarea unui domeniu ca al limbilor africane

sau australiene, în ce privește epocile cele mai vechi deschid un câmp de cercetări foarte interesante și în urma cercetărilor se ajunge la un rezultat, la fixarea unor raporturi care nu puteau fi deloc prevăzute. De aici se vede că pentru generațiuni întregi de cercetători rămân probleme, care trebuie să fie rezolvite, lucru ce nu se poate face decât în decursul vremurilor. Dialectologia astăzi este redusă prin fetișism la geografia lingvistică și mai ales la atlasul lingvistic. După cercetările D-lui Gillieron a rămas în spiritul celor mai mulți dialectologi impresia că numai atlasul lingvistic poate să dea o icoană fidelă a vorbirii de astăzi și că toate celelalte cercetări, făcute mai înainte ori paralel, nu pot să rivalizeze cu ceea ce se consemnează într'un atlas lingvistic. Astfel, câțiva foarte convinși de această idee, s'au hotărât să dea un atlas care e în curs de publicație pentru limba catalană, altul pentru limba italiană și pentru El-

veția romanică cu întinderi pe domeniul italian și francez. Autorii sînt D-nii Jung și Jaberg. Dar directiva aceasta prea exclusivistă a dialectologiei, pornind de la ideea unui atlas a făcut ca de vre-o douăzeci de ani studiile dialectologice cum se făceau înainte—nu totdeauna ireproșabil, dar totuși avînd valoarea lor—să fie lăsate la o parte, pentru că se zicea că totul ce a fost mai însemnat a fost fixat într'o lucrare incontestabilă, într'un monument care va rămîne, cum este lucrarea D-lui Gillièron, sau poate fi fixat în lucrări similare în curs de apariție, sau care se pot da de acum înainte. Ar urma de aici, prin urmare o scădere a interesului pentru monografia dialectală cum s'a și întîmplat și cum este astăzi un curent în Franța.

Noi însă, să nu avem fetișismul unui atlas lingvistic. Incontestabil, este o lucrare cît se poate de utilă, care poate întări intuiția, poate să dea sugestii, însă, să nu ne închipuim că dialectologia

de aici înainte, va fi toată concentrată în lucrări de felul acesta, că tot ce se mai poate studia nu se poate face decât pe această cale și că ceea ce nu se grupează în jurul unui atlas lingvistic nu poate să aibă mare valoare.

Un atlas lingvistic are valoare relativă. El fixează într'un moment anumit circulația cuvintelor. Atlasul lui Gillieron a fixat ceea ce era limba franceză acum douăzeci de ani. Chiar în cursul cercetărilor, care de obicei se întîrzie cu ani întregi, ceea ce s'a înregistrat într'un loc se modifică, pentru că limba este într'o continuă instabilitate. Si atunci, dacă atlasul lingvistic al lui Gillieron a fost actual aproape în totul acum douăzeci de ani, acum nu mai este, pentru că ceea ce a constatat Gillieron înainte, astăzi nu mai corespunde realității. Un anume cuvînt pe care l-a înregistrat într'o localitate anumită și într'un timp anumit, a dispărut și chiar dacă nu a dispărut, e mai puțin viu în concurență poate cu altă formă

sau chiar cu alte forme. Cu alte cuvinte, atlasul lingvistic francez după douăzeci de ani este un document al trecutului cu unele părți moarte sau cel puțin de amurg. Nu ne mai dă imaginea exactă a progresului limbii franceze, a vorbirii franceze din 1929.

Cineva cu fetișismul atlasului lingvistic are o perspectivă limitată și nu ne dă informațiuni bune decât pentru un scurt timp. Dacă Gillieron a reușit să dea aspectul limbii franceze de acum douăzeci de ani, acesta s'a schimbat foarte mult și ar trebui nouă înregistrări ca să avem aspectul fidel al limbii de astăzi. Și atunci se impun lucrări nouă similare.

Tot așa pentru Italia. D-nii Jaberg și Jung au făcut un atlas care a prins anumite puncte ale aspectului lingvistic din Elveția romanică și Italia. El ar reprezenta punctul ultim a operației ultimului atlas în acest sens. Dar această vorbire își urmează drumul ei și cine va consemna aspecte-

le nouă ?

Prin urmare, alături de dialectologia concentrată într'un atlas trebuie să fie și altăceva ca perspectivă de studiu dialectologic de acum înainte. Această perspectivă o văd foarte simplu și foarte natural, în redarea monografiilor dialectale a cât mai multor regiuni, cu înregistrări cât mai bogate, cu particularități de texte alături de ce este aportul foneticei experimentale.

S'au făcut înregistrări ale particularităților vorbirii cu ajutorul aparatelor fonetice și s'a ajuns să se facă adevărate arhive ale vorbirii cu ajutorul înregistrărilor pe discuri luate într'o regiune sau alta. Aceste înregistrări permit să putem cunoaște mai direct, mai viu și mai fidel aspectul unei vorbiri, de unde decurge pentru fonetica experimentală o importanță deosebită în dialectologie.

Aceasta prin urmare, mi se pare că este perspectiva de viitor a dialectologiei, care nu poate

fi redusă numai la un atlas lingvistic.

Pămîne cea din urmă categorie de studii lingvistice și tocmai aceea care ne apropie de subiectul lecțiilor din anul acesta, anume evoluția estetică a unei limbi. De fapt nu este o noutate absolută. De partea estetică s'au ocupat și filologii de altădată, care erau mai mult gramatici. Ei căutau cu experiența lor filologică redusă, cît era pe vremuri, să studieze și estetica limbii, ocupîndu-se pe lîngă directiva gramaticală de unele îndrumări de natură estetică și stilistică. Evident, era mai mult o preocupare pedantă de doctrină limitată, fără perspective, așa cum trebuie să le înțelegem astăzi.

Intr'adevăr, dacă este vorba de estetică alături de lingvistică, ea trebuie să fie ca o urmare naturală a concepției care domină astăzi în studiile lingvistice, pornind de la faptul elementar că vorbirea este exprimarea sufletului, aproape integrală.

Nu putem spune că sufletul se exprimă în întregime prin vorbire. Rămîne întotdeauna ceva al inefabilului, însă chiar ceea ce este inefabil nu rămîne cu totul necunoscut, inedit, neexprimat prin scris sau prin vorbire. Gestul este care colorează ceea ce se exprimă direct și vorbele sau frazele cuiva cînd sînt exprimate, bănuim parcă uneori că au ceva în plus, decît simpla vorbă care reprezintă partea mai intimă a sufletului. Straturile cele mai adînci sufletești nu se exprimă toate tot atît de evident. Ele au o anumită nuanțare, trebuie spuse într'un anumit fel pentru ca să ne fie prezentate cu deplină evidență. Prin urmare inefabilul cîteodată, nu este absolut, e numai relativ, e aproximativ și prin intuiție îl putem înțelege. Nu putem înțelege exprimare mai amplă a sufletului omenesc decît vorbirea. De multe ori însă ceea ce este mai intim legat de sufletul nostru, ceea ce este superioritatea ființei omenești, este lăsat de multe ori la o parte, în

desinteresare și astăzi cu tot progresul linguis-
tic, este parcă o fatalitate că ceea ce este prea
curent, prea cunoscut să nu preocupe pe cercetători.

Vorbirea înțelegească ca o exprimare a sufletului
ne arată și o altă latură a ei. Sufletul trăește în-
tr'o continuă aspirație. Această parte superioară a
lui nu se poate exprima și nu se exprimă decât prin
vorbire. Si atunci, cuvântul nu este numai un mijloc
elementar, util, prosaic al împărtășirii gândurilor,
nu este legat numai de laturile cele mai simple a-
le vieții. El, în același timp, este și aspirație. Prin
cuvânt se redau aspirațiunile, avântul sufletului
nostru. Aceasta ne arată imediat, ce înseamnă a stu-
dia vorbirea și din punct de vedere estetic. Nu e
decît recunoașterea unui fapt elementar, că filolo-
gia nu poate să rămână streină de vorbirea ca ex-
presie a laturei celei mai superioare a sufletului.

Iată, prin urmare, cum se degajează interesul pen-
tru cercetările lingvistice făcute din punct de ve-
dere estetic. Importanța estetică este de multe ori

evidentă chiar cînd nu am presupune-o. Faptul exprimării artistice îl regăsim chiar atunci cînd ni s'ar părea că nu a avut nici un rol. Pentru ca să ajungem la această recunoaștere, trebuie să modificăm mult interpretarea care se dă de multe ori și faptelor de istorie și acelor de istoria literaturii. De exemplu: Renașterea. Această perioadă a fost studiată, cum se știe, de către mulți și din multe puncte de vedere. Totuși, pentru noi este un aspect al ei care mi se pare că este evident și totuși, nu a fost pus în lumină cum ar fi trebuit. Renașterea a fost erudiție. A fost preocuparea de înnobilare a vieții, de civilizare, a fost preocuparea de exprimare în vorbire, în scris, în forme mai alese. Dacă Renașterea a avut urmări palpabile și astăzi, aceasta se datorește printre altele și faptului că ea a urmărit un ideal estetic în legătură cu limba. Toți aceia care în scris au căutat să-și modeleze stilul după tiparele clasice, care în vorbire utilizau ceea ce li se părea

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 2

784111

că în contact cu cultura vieții este o exprimare superioară, toți aceia, de fapt, erau însuflețiți de o aspirație generală, o aspirație de realizare a frumosului în totul. Dacă Renașterea ar fi fost numai erudiție nu putea să aibă aceleași urmări. Erudiția s'a întâmplat să fie urmată de preocupări artistice care să dea naștere uneori la monumente superioare de exprimare.

Ca să vedeți mai complet și mai bine ceea ce a fost pentru apus Renașterea, să facem o apropiere cu ceea ce s'a întâmplat la noi.

Avem și noi o epocă numită a Renașterii, la finele secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, este perioada școlii latiniste. Si învățații noștri au avut o erudiție, care desigur, pentru noi a însemnat Renașterea. Inșă, mișcarea latinistă de la noi, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a fost numai erudită și națională. Nu a avut perspective mai îndepărtate și în primul rând nu a avut pre-

ocupări estetice. Dacă învățații ardeleni s'ar fi gândit să urmeze modelele clasice și să scrie într'un stil cum nu-l vedem la dîșii, dacă în acelaș timp ar fi fost preocupați de artă, nu numai în ceea ce privește limba, atunci s'ar fi creat și la noi în această perioadă o adevărată atmosferă de renaștere cu repercursiuni pînă astăzi. Pentru că cele ce am moștenit de la latiniști, cîteva cuvinte, nu sînt ceea ce ar fi putut să ne dea ei, dacă într'adevăr ar fi avut orizontul pe care-l găsim în apus în timpul Renașterii.

Iată, prin urmare, un exemplu în opunere cu ceea ce s'a petrecut în altă parte, care ne arată că pe lîngă preocupările de exprimare ar fi trebuit să găsim și preocupări artistice.

Dar, am putea duce comparația mai departe. Si pentru că ne-am referit la școala latinistă de la noi să luăm o altă pildă: influența francesă. Influența francesă de ce a avut urmări cum nu le găsim la școala latinistă ? Pentru că noi ne-am apropi-

at de cultura francesă cu tot sufletul. De o sută de ani frasa și vocabularul nostru se resimt de ceea ce ne-a venit de la Francezi, pentru că generațiile care s'au apropiat de occident, au avut și preocupări artistice. Aceste preocupări artistice au putut să fie satisfăcute pe deplin, prin cultura și literatura franceză. Si atunci înțelegem foarte bine de ce nu este de comparat înrîurirea latiniștilor cu a acelor care au fost în contact cu limba și literatura franceză. Unii au rămas streini de acele preocupări. Alții dimpotrivă. In urma acestor preocupări, mersul lor firesc, a dus la estetisarea limbii noastre. Prin urmare, din acest punct de vedere, noi datorim mult limbii franceze, pe cînd nu datorim nimic, sau aproape nimic latiniștilor.

După ce am arătat și din acest punct de vedere ce însemnătate are studiul estetic al limbii, să ne raportăm la alte fapte, și anume la acelea care sînt proprii vorbirei. Cînd o lim-

bă ajunge să-și fixeze într'un moment dat aspectul ei, adică atunci când fonetica nu mai are fluctuațiuni, ceea ce se întâmplă în limba română astăzi și ceea ce de mult se întâmplă cu limba franceză, pronunțarea limbii se fixează. Sub influența culturii, începe să dispară ceea ce e prea dialectal. Din punct de vedere fonetic, firește că limba română nu va mai evolua la un moment dat în așa fel încât după treizeci, patruzeci de ani să constatăm deosebiri foarte sensibile între doi termeni.

Ceea ce este un continuu, un permanent ferment al schimbării lingvistice este analogia. Analogia sub ochii noștri sau sub urechile noastre, dacă este vorba de vorbire, pune în circulație forme nouă, dintre care unele ajung să se impună.

Vocabularul și el este în continuă mișcare. Cuvinte nouă se creează, forme dialectale se impun, cuvinte străine pătrund în limbă și se înce-

tăţenesc.

Prin urmare, aceşti doi factori contribuie la fermentaţia lingvistică, la procesul de transformare continuă. Aceste schimbări nu sînt însă de aşa natură încît după douăzeci de ani să nu se mai recunoască un cuvînt datorită schimbărilor de vocabular sau felului de exprimare. Ajungem numai la o discontinuitate, la o deosebire de ceea ce era înainte, care uneori poate fi totuşi, foarte sensibilă.

Pe lîngă cei doi factori de mai sus, care contribuiesc la schimbarea vocabularului, mai este un alt factor, factorul estetic ce colaborează la transformările lingvistice. Fiecare din noi dacă am observa mai mult, am vedea că unii încearcă să se exprime mai altfel poate de cum au învăţat în şcoala primară, la liceu sau chiar la universitate. Au, prin urmare, aspiraţiuni de exprimare mai aleasă. Si unde e cultură, procesul acesta nu se opreşte pe loc, ci dimpotrivă înaintează şi înles-

nește progresul, dar contribuie cu atît mai mult la schimbarea limbii. Cu alte cuvinte, aspirația spre exprimarea estetică, nu este ceva care să oprească evoluția limbii în loc. Dimpotrivă, trebuie să presupunem că ea accentuează anumite schimbări, care la început, pentru că vin de la ceea ce este individual sînt mai discrete, însă, pe urmă intră în curentul general de exprimare și datorită fixării sub forme literare, contribuie la modificarea limbii.

De fapt, exprimarea aleasă este o inițiativă individuală. Cineva cu sufletul mai deosebit găsește o expresie aleasă, și aceasta firește se transmite mai departe pînă ajunge să se generalizeze. Este o întregă problemă a rolului individualului și colectivității în procesele lingvistice. S'a scris atîta în cărțile D-lui Meillet, ale D-lui Vendryes și ale D-lui Jespersen despre această problemă subtilă și ce chestie delicată este să știi pînă unde merge rolul individului

și al colectivității în schimbările lingvistice.

M'am ocupat de această problemă acum trei ani. În câteva cuvinte voi arăta cum înțeleg rolul colectivității și al individului. Am spus că într'adevăr, ceea ce este estetic pornește de la individ și apoi trece în patrimoniul vorbirii curente. Se întâmplă însă, ca la un moment dat, în exprimare să existe anumite tendințe, și tendințele acestea să nu fie numai individuale, ci colective. Colectivitatea întreagă să simtă aceste tendințe și printr'un fel de consens să se ajungă la anumite rezultate, adică la acceptarea impunerii unor anumite transformări în exprimare.

Dar chestia se presintă și mai complicat, dacă este vorba de anumite particularități. Dl Meillet este de părere că constrîngerile sociale au o importanță deosebită în transformările lingvistice. D-se exagerază; trebuie să facem o distincțiune. Într'adevăr, în unele părți de exprimare, constrîngerea poate să fie mai accentuată și efecti-

vă. De exemplu, cînd este vorba de sintaxă, de frază, de frază, să, mai mult sau mai puțin, sîntem convenționali. Astăzi, este un curent general de exprimare. Fraza se prezintă într'un anumit fel. Prin urmare, în ceea ce privește sintaxa constrîngerea este mult mai ușor de impus și se înțelege ușor aceasta, pentru că exprimarea nu poate să fie totdeauna așa de capricioasă. Unii au căutat să revoluționeze sintaxa, cum a fost Mallarmé în Franța și cum sînt și astăzi poeți care vor să revoluționeze această parte a exprimării.

Dacă ne referim la vocabular această constrîngere ni se pare că nu mai există. Nimic nu împiedică pe cineva să accepte un cuvînt sau nu. Nimic nu forțează pe cineva să împrumute un neologism, să adopte un cuvînt dialectal, să crezeze un derivat, deși formele acestea pot să se impue mai ușor. De fapt, în fiecare zi, iau naștere forme care tind să corespundă unei necesități. Prin urmare, în ceea ce privește vocabularul, există liber-

tate individuală mai mare, cîte odată chiar arbitrarul. Si aici sînt însă, oarecare limite, anumite condiții, peste care nu se poate trece.

Ar fi de amintit iarăși, că studiind cuvintele din punct de vedere estetic putem să ne dăm mai bine seama de anumite proprietăți ale lor și pe urmă să înțelegem mai bine ce este viața cuvintelor. Să nu ne închipuim că un cuvînt trăește singur. Cuvîntul în realitate este dependent de infinite variațiuni. Cuvintele stau izolate într'un ^{dictionar,} într'un glosar; numai acolo se găsesc independente. Cuvîntul este o parte dintr'un tot, aparține unei fraze, unei propozițiuni și atunci cînd este întrebuințat singur în împrejurări anumite, gesturile îi completează sensul, sau anumite cuvinte spuse anterior.

De altminteri, din punct de vedere semantic, cuvîntul își arată înțelesul său bine, numai cînd apare alături de altul. Numai frasa ne ajută să înțelegem bine sensul cuvintelor. Cuvintele trebuie să

fie întotdeauna privite în contingentele lor, în ansamblul unei propozițiuni sau frase. Dacă semantica ține seama de aceasta, afară de ceea ce este al sintaxei, atunci estetica nu se poate să piardă din vedere o asemenea considerațiune.

Dacă privim cuvintele din punct de vedere estetic, ne dăm seama de valoarea lor după asociațiunile din care fac parte. O formă capătă o deosebită valoare și un relief artistic după cuvintele de care este însoțită. O formă prosaică chiar, dacă e bine încadrată, câștigă imediat în relief, capătă un prestigiu, o aureolă pe care nu o avea. In aceasta constă realizarea estetică a vorbirii. Este darul de a încadra fiecare cuvânt în ceea ce este mai expresiv, mai evocativ, în ceea ce cucereste mai mult sufletul. Chiar în grupurile de cuvinte există o corelație și o influență pe care o exercită unele asupra altora. In această influență reciprocă putem distinge diferite momente sau diferite părți. O frază ca să fie într'adevăr ar-

tistică, în afară de ceea ce presintă ca inspira-re, mai trebuie să îndeplinească condițiunea aran-jării cuvintelor. Putem ști dacă cineva se expri-mă estetic după două, trei cuvinte ale unei fra-se. Dacă vor fi fraze care încep obișnuit sau fra-se adormite, nu ne anunță mult. O frază dacă la început nu ne impresionează, să fiți siguri că și la mijloc și la sfârșit are aceeași valoare. Dacă are câteodată ceva, tradează eforturi sau chinuri de exprimare; chiar acel ceva arată tocmai arti-ficialitatea frazei. Exprimarea estetică trebuie să presinte armonie, începutul frazei, care anunță în-lănțuiri, să fie ca un fel de auroră estetică, care vestește că într'adevăr cel care a spus asemenea frază, are putința alegerii cuvintelor.

Vedeți dar, cum plecînd de la un punct sau al-tul ajungem la un moment dat să ne convingem de importanța pe care o are studiul estetic al unei limbi sau concepția întreagă estetică alăturată la la preocupățiunile lingvistice.

Este interesant, de sigur, să studiem fonetica și morfologia, sintaxa, lexicul și semantica; și acestea sînt probleme pasionante, totuși, nu trebuie să lipsească partea estetică. Aceasta cu atît mai cu cît aspectul acestor preocupări este prea numai de erudiție.

Erudiția de multe ori este puțin comunicativă, pe cînd studiul estetic al cuvintelor ne arată virtualități și realizări de care nu se poate lipsi o limbă, ele fiind singurul mijloc de a înțelege și de a reprezenta puterea magică pe care o are vorbirea de a exprima sufletul și de a-l încînta.

18 XI 1929.

A studia o limbă din punct de vedere al evoluției înseamnă a recunoaște rolul pe care îl are afectivitatea în transformările lingvistice. De când filologii au ajuns să-și întindă mai departe curiositatea lor și să apropie considerațiunile lingvistice de cele psihologice și sociale, s'a recunoscut din ce în ce mai mult importanța pe care o au sentimentale în exprimare. De chestiunea aceasta m'am ocupat acum trei ani și arătam atunci forma pe care Jespersen, savantul danez, și-o închipuia că a avut-o verbirea celor dinți. Si

anume savantul acesta arăta că sentimentele, cu deosebire, ar fi fost acelea, care ar fi provocat pornirile de împărtășire ale sufletului. Natural, cum se întâmplă întotdeauna cînd intervin sentimente primitive, vorbirea ar fi avut o expresivitate caracteristică, ceva care să o îndepărteze de vorbirea abstractă de astăzi, de vorbirea relativ intelectualizată. Dar problema expresivității ne duce spre o altă problemă, asupra căreia iarăși mi-am spus mai de mult părerea: este problema originii vorbirei. Această problemă a fost pusă în legătură cu estetica limbii și s'a fixat întrucîtva, într'un punct, care mi se pare că, la rigoare, nu poate să fie susceptibil de multe contestații. Cît de primitiv trebuie să fi fost modul de exprimare al omului care a început pentru prima dată să-și exprime sentimentele lui, totuși, în această exprimare, de la o vreme, nu s'a putut să nu se introducă o cît de vagă preocupare estetică și am putea spune că concomitent cu primele lu-

crări de artă primitivă, cînd omul rudimentar a început să scrijeleze, cîteodată chiar și să deseneze cu destulă îngrijire ceea ce l-a impresionat pe dînsul. Concomitent cu aceste preocupări, înglobînd tendințe artistice, prin urmare, nu putem crede că nu a existat o repercursiune și în exprimarea sentimentelor prin viu grai. Nu putem admite, că nu a intervenit chiar de atunci grija unei exprimări mai deosebite. Atunci, cînd omul a fost atras de asemenea preocupări, de ași exprima sentimentele cu vorbe care nu erau atît de obișnuite, ne putem închipui că în acel moment a apărut prima preocupare estetică. Sentimentul estetic, prin urmare, nu ni-l putem închipui absolut inexistent în primitivitatea umanității. Cît de redusă ar fi fost această tendință, totuși, nu se poate să nu fi existat o preocupare estetică, mai ales că vorbirea era asociată de musică. Pentru că, într'adevăr, la oamenii primitivi exprimarea de multe ori era nuanțată prin cîntec. Si dacă mu-

sica exista din vremea cea mai îndepărtată în istoria omenirii, este evident că ea a influențat și a nuanțat vorbirea de mai târziu. Tocmai cîntecul a putut să intervină cîteodată ca să dea o vagă nuanțare rudimentară estetică. Că, într'adevăr, cîntecul a influențat exprimarea omului primitiv putem vedea din faptul că și astăzi după trei, patru mii de ani, sînt oameni care cînd vorbesc își cîntă puțin cuvintele, evident mai puțin decît se făcea înainte. Lucrul acesta se observă mai mult la țară, Țăranul de multe ori își acompaniază munca lui cu cîntecul. La oraș cîntecul e localizat mai puțin, pentru că de multe ori nu este permis. În orice cas, însă, omul primitiv era mai pornit spre exprimarea sentimentelor lui prin cîntec. Si atunci obiceiul de a cînta des nu ne putem închipui că nu a putut avea înrîurire chiar asupra vorbirei zilnice. Anumite cadențări și un anumit ritm de cîntec s'a impus în vorbirea zilnică. Es-

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 3

te un fapt constatat că oamenii primitivi cînd vorbesc, cîntă chiar cînd spun un lucru foarte simplu. Aceasta este recunoscut. Și astăzi se poate vedea cum un om mai simplu are o accentuație care aduce aminte de ceva din ritmul cîntecului.

Si atunci ne întrebăm, dacă transformarea fonetică nu este datorită unor anumite cadențări și unui anumit ritm. Referindu-ne la limba noastră, găsim că ceea ce este caracteristic la noi în vorbirea țărănească este tocmai influența cîntecului și anume vorbirea de la țară la noi este tărăgănată și mai mult chiar, am putea spune că există oarecare reguli în această tărăgăneală. Si ne întrebăm dacă muzica de la noi nu a influențat asupra acestei tărăgăniri, asupra ritmului special pe care-l are vorbirea țăranului. Este o chestiune pe care nu o pun fără să am curajul să afirm că s'ar putea explica mult prin această apropiere. Cred că ar trebui să se cerceteze mai

bine problema raporturilor între muzica din timpurile mai îndepărtate și muzica timpurilor mai nouă în legătură cu vorbirea de fiecare zi.

Se zice în genere, că limbile sînt mai mult sau mai puțin asemănătoare între dîsele, dar ceea ce le deosebește mai mult este fonetica, însă, în ceea ce privește vocabularul, ca exprimare de stări sufletești, toate limbile se reduc fundamental la anumite posibilități, la anumite asocieri de cuvinte, adică este un substrat sufletesc universal care se reflectează în varietatea așa de mare a limbilor. Este o idee care se întemeiază pe ceva concret, adică pe unitatea relativă a sufletului omenesc.

Dacă însă, ideea aceasta are temeiuri, mi se pare totuși, că trebuie adusă o rectificare în sensul următor: anume, diferențele cele mai mari, care se produc între limbi, provin mai ales de la substratul afectiv. Prin aceasta nu vreau să exagerez importanța factorului afectiv sau rolul

sentimentului în vorbire.

Acum trei ani, cînd m'am ocupat de această problemă și de teoria D-lui Bally am accentuat că D-sa nu exagerează atunci cînd spune că în procesele lingvistice trebuie să ținem seamă de ceea ce este strîns legat de sufletele tuturor, adică de sentimente, de partea afectivă.

Prin urmare, vreau să spun că diferența în ceea ce privește formele de exprimare provine mai mult din ceea ce este al sentimentelor, al vieții afective.

Categoriile logice, operațiunile abstracte ale intelectului, de fapt, se reduc la elemente, care se regăsesc mai mult sau mai puțin identice peste tot și așa putea spune că aceasta se întîmplă cu mai puține elemente sau nuanțe decît ceea ce este propriu vieții afective.

Felul de exprimare al unor stări sentimentale variază așa de mult de la un individ la altul, încît am putea spune că de multe ori ceea ce es-

te mai personal vorbirei unui individ depinde într-o mare parte de ceea ce este substratul său afectiv. Aceiași idee, să zicem o idee abstractă, exprimată de mai mulți în diferite feluri, este colorată deosebit după ceea ce aduce fiecare mai mult sau mai puțin, din punct de vedere intelectual. Dacă comparăm, chiar pe un teritoriu foarte restrâns, felul de exprimare, care are la basă intelectul, constatăm că nu este vorba de o gradație deosebit de mare, de o diferență însemnată între felurile de exprimare. Aceasta mai ales când este vorba de ceva abstract, care este redat aproape prin aceleași cuvinte, prin aceleași construcțiuni.

Cînd, însă, este vorba de o stare afectivă, atunci diferența apare mai evidentă și într'adevăr, un țăran din Basarabia se va deosebi la vorbă de unul din Maramureș sau din Banat. Deci, cînd este vorba de a exprima o stare afectivă, vom vedea că există imediat divergențe și acestea se învederează și după intonația care se dă de predilecție u-

nui cuvînt sau altuia de către acela care îl în-
 trebuințează. Pe cînd ,dacă este vorba de ceva lo-
 gic, de o simplă înlănțuire de reflecțiuni, atunci
 vom vedea mai puține divergențe, pentru că aici
 găsim mai mult din ceea ce este comun unora și
 altora, pe cînd partea afectivă variază de la in-
divid la individ.

Cînd ne ocupăm de estetica vorbirii, nu trebu-
 e să uităm că sufletul se exprimă nu numai prin
 vorbe, dar și prin gesturi și prin mișcările fe-
 ței. Se pune și aici o serie de chestiuni, care in-
 contestabil au însemnătatea lor. De multe ori, se
 apreciază la cineva felul de vorbire, după presen-
 țarea mimică, ~~ce~~ totuși, se poate întîmpla să fie
 în ^rdesacord de multe ori. Și, într'adevăr, se poate
 spune că există o disociere, că nu există o regulă
 absolut firească de consecvență între estetica ex-
 primării prin vorbe și estetica exprimării prin
 gesturi.

De altminteri, dacă am face un studiu, să zicem

imaginar, în timpurile de tot primitive în legătură cu cele ce spuneam înainte, desigur că nu am putea atribui omului primitiv o estetică a mimicii. Dacă puțină preocupare artistică a intervenit la un moment dat, fie în vorbire, fie în reprezentări plastice, în arta simplă a oamenilor primitivi, totuși, în ceea ce privește gesturile i-am idealiza prea mult dacă ne-am închipui că oamenii primitivi ar fi avut intuiții de felul acesta. Am putea presupune un înțeles anumit dat gesturilor la dans. Dar acestea în afară de ritm, nu aveau licărire de frumos. Cum o să putem admite atunci că omul primitiv a avut gesturi, care să denote preocupare estetică? Aceasta se vede și din desenele care s'au descoperit în unele grotte, arătând efectul de mișcare. Nu cuprind decât realizări foarte simple, ce nu denotă o intuiție a frumosului. Este o simplă redare a gesturilor comune. Prin urmare, nu ne putem închipui că omul primitiv, în ceea ce privește gesturile, să fi avut creațiuni estetice.

Evoluția estetică, cînd este vorba de exprimare și prin gesturi, este un proces mai lent și de aici provine disocierea pe care am constatat-o între exprimarea prin vorbe și exprimarea prin gesturi. Unul, de pildă, poate să aibă o exprimare foarte îngrijită, însă în ceea ce privește gesturile, ele pot să fie din cele mai vulgare. Aceasta o puteți constata și Dys. uitîndu-vă la oamenii care vorbesc, mai ales într'o societate bine evoluată, unde limba de toate zilele a ajuns să fie suficient de educată. Exprimarea convențională prin cuvinte este însoțită de exprimarea prin gesturi. Veți observa la acești oameni că, pe cînd exprimarea prin vorbire este foarte îngrijită, foarte corectă, în ceea ce privește însă, mișcările nu au nici un pic de estetică. Manifestațiunile acestea mimice, de multe ori, trădează mai ușor sufletul decît cuvintele pe care le întrebunțează. Vorbirea, de multe ori, nu face decît să ascundă ceea ce este personal, într'o haină mai șlefuită și dacă individul nu este destul

de rafinat , firește că se tradează prin mișcări, prin gesturi, mai mult decît prin exprimarea prin vorbire. Scopul educațiunei acesta ar fi, ca între exprimarea prin vorbire și între exprimarea prin gesturi să existe o armonie. Atunci cînd cineva se exprimă îngrijit să nu se contrazică prin gesturi vulgare. Este, prin urmare, o armonie care încă nu a ajuns și nu este așa de dezvoltată cum ar trebui, deși ea este o necesitate, pentru că satisface un fel de arhitectură psihologică a ființei noastre.

Asupra mimicei o înrîurire bună ar fi putut să aibă, după cum e lesne de văzut, cinematograful și teatrul. Intr'adevăr, la teatru găsim cineva înainte posibilitatea să facă școala unei exprimări mai alese. Atîta timp cît teatrul a fost la înălțimealui, el a servit ca o îndrumare pentru exprimarea mai bună, calitativ vorbind, a unor sentimente mai alese, cum a fost, de pildă, cu teatrul moralisator. Inșă, în acelaș timp, la teatru mulți aveau prilejul să vadă o mimică deosebită aceleia pe care o obișnuiau

în viață. Într'adevăr, la teatru unii oameni puteau să vadă persoane mai manierate, oameni cu vorbire și gesticulație mai aleasă. Deci, teatrul, putem presupune că, a avut acest rol de stabilire a corelației între exprimarea prin vorbire și exprimarea prin gesturi.

În ceea ce privește însă gesticulația, aceasta s'ar fi putut căpăta mai bine la cinematograful. Dar cinematograful, în genere, nu a putut să dea decît ceva artificial. El a înlocuit foiletonul de un dramatism extraordinar de efțin, scăzîndu-și prin aceasta rolul lui educator. Ceea ce se vedea acum douăzeci de ani în foiletoane, acum se vede la cinematograful. Cinematograful, din această cauză, a avut un rezultat contrar, pentru că prin însăși natura subiectelor pe care le aborda, el nu făcea decît să ducă la exagerări. Am văzut persoane și cred că nu m'am înșelat, care într'o sală de cinematograful văzînd pe ecran un personaj cu anumite gesturi exagerate, pe urmă, afară din cinematograful, cu credința

că și le însușise, le imita într'un mod cu totul nepotrivit și lipsit de orice estetică. Imprumuta, de pildă, anumite mișcări din ochi și gesturi sau mișcări din mers, care arătau numai decît că le au de împrumut și că nu cadrează de loc cu persoana lor. Incît, în loc de o educație a gesturilor, cinematograful nu a avut ca rezultat decît formarea unor mișcări desordonate.

Deci, ^{dacă} cinematograful a rămas departe de rolul estetic, de acum înainte se pune chestiunea pentru noua formă sub care apare cinematograful și anume se pune problema esteticeii gesturilor în cinematograful vorbitor,

Aici, în primul rînd, se pune o altă întrebare; **dacă** cinematograful însuși va cîștiga în unire cu vorba. Va fi mai greu de recrutat elementele necesare cinematografului vorbitor decît pînă acum. Cei care de acum înainte vor trebui să figureze pe filme vor trebui să aibă un talent în exprimare, în afară de ceea ce este al mimiceii și al jo-

cului de scenă. Si aceste însușiri se găsesc mai greu decît simpla etalare fizică, cum se cerea pînă acum.

Că acest fel de cinematograful va face o concurență teatrului, aceasta nu ne preocupă. Dacă cinematograful acesta vorbitor ne va da o vorbire mai aleasă, desigur că importanța lui va crește. Dar mai e o chestiune care se pune: întrucît redarea artificială a vocii poate să dea impresie estetică ? Pentru că și radiofonia artificializează ceea ce este al exprimării directe. Este totdeauna ceva care sună în așa fel, încît nu se apropie de suflet ca exprimarea vie, directă.

Vedeți dar, cum se înlănțuesc toate chestiunile acestea, dacă le privim în legătura lor. Eu cred că este absolut firesc să nu poți să te gîndești la manifestări estetice ale exprimării care să nu represinte o corelație între vorbire și gest. Totul trebuie să aibă conexiune cu diferitele manifestații ale vieții noastre. De aici reese îndi-

rect o indicație, am putea spune un sfat, care ar trebui să se țină în seamă cînd e vorba de problema educației în școală. Referindu-ne la lucrările de la noi din licee, ar trebui să se înțeleagă odată că limba romînă trebuie înfățișată din trei puncte de vedere principale. În primul rînd exprimarea corectă, gramaticală; apoi să se aibă în vedere o exprimare frumoasă și în al treilea rînd să se dea noțiunile esențiale despre ceea ce este trecutul limbei romînești. Toate aceste trei puncte nu au fost realizate și, după programele nouă, nu văd posibilitatea să fie realizate.

Exprimarea corectă, gramaticală nu a ajuns la ceea ce ar fi trebuit să fie. Exprimarea frumoasă nici ea nu a ajuns la un stadiu mai înaintat. Profesorii de limba romînă ar trebui să atragă atențiunea mai des elevilor asupra expresiunilor pe care le întrebuițează, dacă sînt potrivite, dacă au relief, să îndepărteze pe cele vulgare și să insiste asupra celor fericite. Dacă în fiecare zi

un profesor ar avea preocuparea aceasta, de a arăta elevului și a-l face să înțeleagă ceea ce este frumos și urât în exprimare, s'ar ajunge la altceva, decît la ceea ce se scrie astăzi, chiar de aceea care sînt trecuți printr'o cultură mai bine organizată.

Si apoi, estetica exprimării--fiindcă mai ales e vorba de educație--nu trebuie izolată de estetica înțeleasă în general, nu trebuie izolată de celelalte manifestări artistice. Pentru aceasta ar trebui să li se facă elevilor educația în ceea ce privește admirația pentru natură, pentru că natura este cea mai darnică în lucruri frumoase. Ar trebui îndreptați către monumentele de artă și să le vadă dacă nu în original cel puțin în reproducerile artistice. Prin urmare, toate aceste manifestări artistice să meargă la un loc și să creeze în jurul elevului o atmosferă artistică. Preocupările profesorului în ceea ce privește educația estetică a exprimării prin vorbire nu trebuie să se resume nu-

mai într'o singură direcțiune, numai la ceea ce este al vorbirei propriu zise, trebuie să creeze un mediu care zilnic să dea sugestii elevului de ocupațiuni estetice.

Mai ales, apropiindu-ne de ceea ce este al literaturii și limbei noastre, constatăm că cele ce s'au făcut au fost o pacoste pentru învățămîntul nostru. O pacoste, pentru că literatura a fost subtilizată, a fost redusă, îndepărtată din liceu. Sînt convins și nu cred că vreodată să-mi pot schimba credința, că ceea ce constituie temeiul învățămîntului secundar este literatura. În ea sufletul găsește ceea ce are nevoie mai ușor. Ce aparține sufletului pînă la douăzeci de ani aici se găsește mai lesne. Mulțumirile cele mai mari din citirea literaturii se capătă și educația artistică deosemena.

Felul în care se practică educația artistică la noi este luat de aiurea, unde sînt alte temeiuri decît ale noastre. Acest rău e provocat de șien-

tism care a hotărît că literatura este o nenorocire, că are o importanță mai redusă și că ea trebuie înlocuită în licee prin știință. Și atunci s'au umplut programele cu ore de fizică, de naturale, de matematici, neglijându-se literatura. Științele, în liceu, trebuie reduse la câteva elemente esențiale de cunoștințe care să arate ceea ce este al cuce- ririlor moderne, dar temeiul în liceu pînă la cla- sa a șaptea trebuie să fie pus pe literatură. Ex- primarea aleasă va fi mereu întreținută și îmbogă- țită prin citire și nimic nu poate hrăni mai mult sufletul, decît literatura.

Dar, pe lîngă nenorocirea pe care o aduce în li- ceu scientismul mai este și nenorocirea pedagogică. Adică, reducerea la un șablonism din cel mai pulve- risant și mai abrutisant a temeiurilor învățămîn- tului secundar. Pedagogii îmi fac impresia unora ca- re cred că cineva trebuie dus în cîrcă mult timp, chiar cînd se poate ajuta cu picioarele lui. Am vă- zut profesori de liceu aplicînd treptele formale,

nenorocind bucăți de literatură de o rară frumusețe. Am văzut pedagogi, care începeau să "explice" o bucată de literatură, începînd cu întrebări care aveau oarecum rolul de a "pregăti" pe elevi cu lectura ce va urma. Se străduiau în modul cel mai nenorocit de a provoca asocierea de idei necesară înțelegerii bucății de literatură. Inteligența Romînilor este foarte vie și sistemul pedagogic care se aplică la noi vine din țări unde inteligența e mai greoaie, unde poate nici la douăzeci de ani nu se înțeleg lucrurile așa de repede cum se înțeleg la noi.

La noi, aplicîndu-se acest sistem, nu se ajunge decît la o fărîmițare a frumosului, la o abolire a inițiativei și la un fel de inerție intelectuală, pentru că tot timpul cît cineva a studiat, a fost deprins să fie dus mereu de mîină de profesor. El singur, nu a fost lăsat să se ajute niciodată.

Învățămîntul nostru secundar a scăzut din

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii romîne. Fasc. 4

causa, pe de o parte a scientismului, care a redus literatura, iar pe de altă parte din cauza unui pedagogism exagerat prin care personalitatea elevului este neglijată și inițiativa personală, dacă există, este atrofiată. Această metodă a profesorului de a duce pe elev mereu de mână obosește sufletul și mai ales omorâă îndemnul personal de a citi cât mai mult. Acum treizeci de ani se citea în școală cum nu se mai citește astăzi. Era o întrecere între elevi. Era un dor, o frenesie de citire și aceasta venia din proprie inițiativă. Aceasta nu o făceau elevii pentru că programul cerea să se facă lectură extra-școlară. Atunci nu exista mecanisarea de astăzi. Numai ceea ce rămîne în suflet poate să dea subiecte continui și rămîne numai ceea ce s'a făcut cu inițiativă personală și cu dragoste, iar nu în mod mecanic.

Numai, cînd vom fi mai bine convinși de legătura care există între ceea ce este al sufletului și al exprimării în manifestațiile de fiecare zi, nu-

mai cînd se va lucra să se creeze o atmosferă sufletească, numai atunci preocupările de frumos își vor putea da roadele lor și numai atunci vom putea să ne dăm seama de ceea ce înseamnă problema aceasta a estetisării.

Estetisarea limbii noastre sau în genere, problema exprimării estetice în orice limbă— urmărind studiile pe care le vom face anul acesta— vom vedea că o găsim chiar unde nu o căutăm, în reflexul sentimentelor și preocupărilor noastre.

Alexescu Sino

25 XI 1929.

Putem spune că înfățișarea estetică a unor cuvinte hotărâște de soarta lor, în sensul că, dacă ele au asemenea însușiri sînt mai puțin expuse dispariției; frumosul contribuie ca unele forme să se păstreze mai mult și aceasta o putem constata pentru fiecare limbă, pentru că sînt expresiuni caracteristice în legătură cu ceea ce este exprimarea aleasă, care odată ce sînt fixate, greu pot să fie înlocuite. Ele rămîn, cu alte cuvinte, intim legate de ceea ce este viața și spiritul unei asemenea limbi.

S'ar putea zice totuși, că unele constatări în alt sens ar infirma o asemenea observație și anume, chiar expresiunile pentru noțiunea de frumos le găsim oscilante, nepăstrînd ceea ce s'ar părea că ar ieși din părerea exprimată mai înainte.

Un exemplu în sensul acesta ar putea să fie adus din limba latină. Pentru noțiunea de frumos Latiniile aveau termenul de PULCHER-A-UM. În domeniul romanic nu s'a păstrat nicăieri acest cuvînt și atunci cineva poate să obiecteze: iată, cuvîntul caracteristic la Romani pentru noțiunea de frumos a dispărut la un moment dat și nu a lăsat nici o urmă în limbile romanice. Obiecțiunea aceasta ar fi cu totul neîntemeiată pentru că, de fapt, lucrurile nu se presintă așa de simplu. Vocabularul latin exprimă în mai multe feluri ideea de frumos. Alături de PULCHER se știe că erau întrebuințate și formele BELLUS-A-UM și FORMOSUS-A-UM, și mai tîrziu apare forma PRETIOSUS.

însă, cuvintele tipice pentru noțiunea de frumos erau primele două de mai sus. Ne întrebăm: cum s'a ajuns la această acumulare de termeni pentru exprimarea noțiunii de frumos ? S'ar fi putut ca Latini să se mulțumească cu un singur cuvânt, cum de pildă, era la Greci. Cum se explică, prin urmare, această afluență lexicală pe care o presintă vocabularul latin ?

Urmărind istoria fiecărui cuvânt, ne putem da seama de ceea ce a contribuit la fixarea lui în vocabularul latin. În limba latină avem, după cum am spus, pentru frumos în primul rând forma PULCHER. Din toate etimologiile care se dau acestui cuvânt, cea mai admisibilă este că el ar sta în legătură cu grecescul ΠΕΡΙΤΙΥΟΣ, care înseamnă pestriț. Ce legătură ar fi între aceste două noțiuni. Găsim o asociere între frumos și pestriț, pentru că omul primitiv era mult impresionat de culorile împestrițate. Probabil că varietatea de culori a dus la noțiunea de frumos. De altminteri, latinul

PINGO, care înseamnă a zugrăvi, a picta, cînd îl urmărim în vocabularul indo-european, constatăm că are filiațiuni în acelaș sens, anume ne duce spre ideea de culori pestrițe, care represintă înfățișarea frumosului; podoabele de toate nuanțele care vin amestecate la un loc, după concepția omului primitiv, dau frumoșul. Deci, noțiunea de frumos poate să derive din noțiunea de împestrit.

La Slavi de exemplu, de altminteri ca și aiurea noțiunea de frumos este asociată de aceea de roșu, ceea ce este iarăși explicabil la oamenii mai simpli, fiindcă roșul este culoarea cea mai impresionantă și frumosul trebuie să fie în strînsă legătură cu ceea ce este mai impresionant. Or, legătura se face ușor din moment ce roșul era considerat drept culoarea cea mai impresionantă, ca să fie socotit drept frumos. Si atunci nu ne mai mirăm că în vechea slavă crasinŭ și în rusește crasnŭ, care înseamnă frumos, în

același timp înseamnă și roșu.

Deci, revenind la latinul PULCHER, cea mai veche noțiune de frumos a fost derivată din aceea de impestrițat. Cuvîntul celălalt BELLUS stă în legătură cu alte două forme latine BENE și BONUS. Prin urmare, aici avem o altă dezvoltare semantică. Noțiunea de frumos este aici derivată din noțiunea de bine și de bun. Este lucru natural, pentru că ceea ce este bun, este pus de multe ori în legătură cu ceea ce este frumos. Am putea spune că este o noțiune estetică derivată din ceva practic.

Forma din urmă FORMOSUS este derivată din FORMA-AE și probabil că acest adjectiv a intrat în vocabularul latin ceva mai tîrziu. PULCHER, dîndu-se întrebuintărea lui foarte deasă, a dat naștere la o familie foarte bogată de cuvinte ceea ce face să credem că ar fi un element primitiv din lexicul latin pentru noțiunea de frumos. BELLUS este iarăși un cuvînt vechi, dar a apărut ce-

va mai târziu, și în sfârșit și mai în urmă a apărut derivatul FORMOSUS. Propriu zis, cuvântul acesta pleacă de la ceea ce a impresionat ca exterior, de la noțiunea de formă. Putem înțelege că la un moment dat, când alte impresii au venit în asociațiile de frumos și mai ales când a apărut noțiunea în legătură cu ceea ce este exterior, aparent acesta a făcut ca să se introducă de la o vreme în vocabularul latin și cuvântul FORMOSUS.

Din toate aceste forme, cum spuneam, PULCHER se vede că de la o vreme a ajuns să fie mai puțin întrebuințat. În schimb BELLUS a fost cel mai privilegiat, pentru că într'adevăr, dacă pornim din regiunea dalmată, în Italia, apoi în regiunea galică, noțiunea de frumos este exprimată tocmai prin BELLUS. FORMOSUS s'a păstrat la noi și în Peninsula iberică, la Spanioli și la Portugezi. Ar fi de urmărit concordanța între limba română de o parte și spaniolă și portugheză de

altă parte. FORMOSUS a fost expresiunea caracteristică în Peninsula Iberică și la noi.

Dacă, prin urmare, aceasta rezultă din vocabularul latin constatăm că nu se pot aduce obiecțiuni la ceea ce spuneam mai înainte; pînă tîrziu în latina vulgară chiar, a trebuit să circule aceste trei cuvinte: PULCHER, BELLUS și FORMOSUS însă, de la o vreme cel dintîi a slăbit ca valoare expresivă și atunci au rămas fixate în vocabularul romanic numai celelalte două. Nu putem admite că toate cuvintele sînt de aceeași rezistență, unele au mai mare rezistență, iar altele mai mică.

Dar acest amănunt de vocabular are și un alt aspect. Se știe ce puternică a fost înriurirea limbii grecești pentru anumite noțiuni din viața intelectuală superioară și mai ales în ceea ce privește domeniul literar și artistic, în afară de cel științific.

Pentru noțiunea de frumos Romanii nu au im-

prumutat ^{un cuvînt} de la Greci, cum ar fi fost $\kappa\alpha\lambda\omicron\varsigma$ (callos) și putem înțelege pentru ce motive. În fața a trei cuvinte așa de tipice din limba latină nu mai putea fi posibil să se împrumute vre-un cuvînt de la Greci și forma $\kappa\alpha\lambda\omicron\varsigma$ nu putea să reziste cu tot ascendentul mare pe care l-a avut cultura și în special arta și limba greacă.

De aici se desprinde un principiu lingvistic. Cînd în întîlnirea de cuvinte, de influențe străine fondul indigen e reprezentat nu numai printr'un cuvînt, ci prin mai multe, grupate în jurul aceleiași noțiuni, asemenea cuvinte formează ca un fond de rezistență împotriva elementului străin, care astfel ar ajunge să înlocuiască forma primitivă.

Deci, cred că ceea ce a împiedecat ca un adjectiv și anume un adjectiv tipic grecesc să fie adoptat de Latini alături de alte grecisme, a fost faptul că dînsii aveau în vocabularul lor cuvinte tipice pentru noțiunea de frumos și acestea erau

aşa de intim legate de vocabularul latin, încît au putut să reziste concurenţei care ar fi fost făcută de elementul grecesc.

Sînt destule forme care ar putea să fie urmărite în sensul acesta în Latină, în legătură cu domeniul indo-european general. Sînt anumite cuvinte, care se referă la ceea ce este mai caracteristic în viaţa sufletească a unui popor.

Dacă ia cineva Real-Lexicon a lui Schrader va căuta zadarnic o rubrică a cuvintelor de care ne-am ocupat, referitoare la viaţa sufletească, la manifestările mai înalte. Real-Lexicon a fost conceput plecîndu-se de la ceea ce este material, de la ceea ce este de fiecare zi în lumea fizică, iar partea sufletească a fost neglijată. De acum înainte, dacă cineva s'ar gîndi să dea o lucrare în care să fie concentrată întreaga viaţă a popoarelor indo-europene nu va putea să lipsească de acolo ceea ce este legat de suflet, de noţiunile superioare. Este aici acelaş defect

pe care-l relevam la atlasele lingvistice, cum am spus alte ori. Atlasele lingvistice iau în considerație numai ceea ce este material. Se ocupă de aspectul unei țări și de lucrurile cele mai evidente, de locuință și îmbrăcăminte. Desigur, este interesant să știm, referindu-ne la antichitate, cum locuiau, cum era arhitectura popoarelor vechi, să știm cum era îmbrăcămintealor, dar nu este de ajuns, pentru că acestea nu reprezintă decât numai o parte din viața lor și de multe ori nu o parte așa de interesantă cum este aceea a sufletului, care se reflectează în vocabular.

Trecînd de la Latini cu aceste observațiuni asupra cuvintelor provenind din domeniul indo-european, am putea să exemplificăm cu cîteva observațiuni ce ni le ofere chiar limba noastră.

Dacă frumos este termenul caracteristic al Dacoromînilor, nu este singurul la noi, pentru că în aremîină găsim cuvîntul mușat, la Istoromîni gă-

(σ)
 sim mușat (mușot) cuvinte care mai târziu au devenit nume de persoane și care desigur, au existat și în dacoromînă. Așa cred că ne putem explica prezența la Istroromîni a acestui cuvînt în epoca în care ei s'au despărțit de Dacoromîni.

Istroromîni întrebunțează cuvîntul mușat alături de frumos. Afară de ceea ce moștenisem de la Latini, la un moment dat s'a introdus în vocabularul nostru și forma mușat a cărei origine încă nu se cunoaște. La început se poate foarte bine ca mușat să fi exprimat un anumit caracter de frumusețe. Astăzi așa, însă, așa cum este întrebunțat de Aromîni și de Istroromîni, este absolut tot așa de extins ca înțeles cum este și frumos. Pînă la un moment dat frumos și mușat au existat în dacoromînă. De ce a dispărut la noi, nu am putea spune. Ceea ce putem constata este că elementul caracteristic din latină FORMOSUS s'a păstrat pînă astăzi tipic în vocabularul dacoromîn.

Mai sînt însă, și alte cuvinte pentru noțiunea de frumos. Astfel avem: minunat, măreț, care sînt nuanțări ale ideii de frumos. Minunat este mai mult decît frumos. Măreț este derivat din mare și este iarăși o noțiune superlativă. Astăzi avem două cuvinte caracteristice în locul acestuia pe mîndru și splendid. Forma mîndru aparține poporului și de fapt, ea a luat naștere de la înfățișarea omului mîndru, omului îmbrăcat mai ales în haine care îl făceau să fie mîndru. Și se spunea despre cineva în haine de sărbătoare că este mîndru. Pe urmă, mîndru a ajuns în limba poporului să fie identic cu frumos.

Dacă ar fi vorba să ne însușim în literatură forma mîndru mi se pare că ar fi o imposibilitate. Mîndru este caracteristic, expresiv în mediul de la țară, tot așa după cum la noi este expresiv neologismul splendid.

Splendid l-am adoptat pentru a exprima noțiunea de frumos și desigur că este adoptat pentru

multă vreme în limba literară și chiar în limba de fiecare zi. Intr'adevăr, admirația a ajuns să se exprime astăzi prin neologismul acesta, însă nu ne putem închipui că și la țară să fie adoptat. Să zicem că aceasta s'ar întâmpla peste mai multe decenii, că progresul va ajunge ca să înlesnească și pătrunderea lui splendid mai departe decât astăzi, în orice caz însă, nici odată nu va putea să aibă în limba celor de la țară același prestigiu ca în limba celor culti.

Resultă, prin urmare, de aici că noi avem un fond caracteristic al vocabularului moștenit de la Latini pentru noțiunea de frumos.

Alături au răsărit cuvinte, fie din limba slavă, cum e mîndru, fie neologisme cu e splendid, însă, de fapt, avem cuvîntul frumos tipic, rămas din epoca latină și nu ne putem închipui că acest cuvînt ar putea să iasă din limba noastră. Referindu-ne la cele ce am observat înainte cu privire la latină, această noțiune are o intimă legătură

cu vieața sufletească. Avem multe împrumuturi de la Slavi de altă natură, dar nu avem nici un împrumut pentru această formă.

În limba noastră s'a petrecut acelaș proces ca și în latină. Față de frumos moștenit de la Latini și față de cuvîntul mușai, care cu toate că nu este bine lămurit, nu se poate să fie decît de origine latină, un împrumut slav nu putea să aibă ascendent.

Comparația între lexicul nostru și cel latin, se poate să fie dusă mai departe, dar firește, am ținut să mă ocup numai de aceste forme din vocabularul nostru și cel latin pentru ca să înțelegeți, cum privind anumite cuvinte din considerațiunile acestea estetice capătă un alt relief decît dacă le privim în dicționar, sau dacă ne mulțumim numai să le auzim în limba de fiecare zi. Rămîne cred admis ca principiu că lupta care se dă între cuvintele care vin să exprime noțiunea de frumos au ^{un} privilegiu: acela de a

resista mai mult fluctuațiilor, înlocuirilor, pentru că sînt considerate în genere ca foarte expresive și sînt cît se poate de mult legate de ceea ce este caracteristic unei limbi.

Ducînd mai departe observațiunile acestea făcute asupra formelor de mai sus, observațiuni cu caracter general, cred că nu trebuie să pierdem din vedere și un alt aspect al exprimării alese.

Cuvintele frumoase au fost nu numai prilej de încîntare a auzului, de multe ori au servit și ca îndemn la fapte reale, la fapte care desigur au cîștigat mai mult în prestigiu grație felului cu care vorbirea a contribuit să le impună sufletului. Puterea cuvîntului frumos se vede în discursuri. Discursurile nu sînt decît îndemnuri prin vorbire la anumite acțiuni. Si dacă Tucidide a dat acele discursuri clasice ca formă, aceasta se datorește întrebuintării cuvintelor frumoase, pentru că s'a recunoscut un acord cu

ceea ce s'a știut de mult: o cuvîntare bine prezentată poate îndemna la luptă, poate mișca sufletele, poate cu alte cuvinte să devină o forță socială, prin efectul puternic de răscolire a sufletelor. Este în afară de puterile noastre să facem o reconstruire din trecut, pentru a vedea cîte fapte își datoresc efectul lor cuvintelor. Este știut cum un cuvînt sau o cuvîntare căzută într'o atmosferă anume sufletească, contribuie la anumite reacțiuni. Am putea spune că, în această privință, cei de altă dată aveau o superioritate și această superioritate o găsim chiar cînd ne gîndim la vremurile mai apropiate de noi. Astăzi se prețuește mai mult vorbirea demagorică. Discursurile înainte erau bucăți literare, astăzi sînt anonaste, nu conțin decît vorbe care se repetă, care în sfîrșit caută să impresioneze cît mai ușor și prin urmare, să aibă o strălucire de tinichea. De multe ori și vechile discursuri aveau păcatele lor, dar cultura și exprimarea aleasă le făceau

superioare. Discursurile de astăzi trebuie privite cu rezervă, pentru că se spune că trăind în epoca în care faptele contează mai mult, iar exprimarea lor e făcută mai mult ca, să impresioneze superficial, ca un mijloc cât se poate de expeditiv. În orice caz, nu mai este acea grijă pe care o aveau cei vechi, sau chiar cei de acum două, trei generații dinaintea noastră.

Chiar literații își au rezervele lor astăzi, în ceea ce privește stilul. Și în literatură întâlnim graba pe care o punem în toate celelate preocupări, graba redactării și terminării unei lucrări. În Franța, puternica tradiție de stil de multe ori înfringe acest ritm accelerat și sînt dese plîngerii că se vulgarizează limba literară și se barbarizează necontenit prin scrierile zilnice. Toate aceste protestări mai țin prestigiul literaturii franceze. Este un val însă, care se întinde mersu, necontenit și care va face ca ceea ce trebuia să rămînă, să dispară.

Aceasta se datorește pornirii ca, în primul rînd, literatura să fie nutrită numai de fapte.

Înainte de război a existat preocuparea de a stilisa frasa, dar de la război încoace toată literatura nu este decît artificială, cu rare excepțiuni. Se cere un realism extraordinar în literatură, dar realism care se vede că este foarte apropiat de cel din timpul războiului.

Timpul pe care l-am pierdut ar trebui să ne arate ceea ce avem de făcut de acum înainte, căci literatura are nevoie de armonisări. Nu ne mai poate fi permis să rămînem la formule unilaterale, adică să credem că în primul rînd să domine faptul și în literatură, să nu se arate decît ceea ce este concret, ceea ce este realitate în plin.

Literatura nu trebuie să meargă numai în această direcțiune. Dar, nu trebuie să se treacă la extrema cealaltă, să se ajungă la formele pline de prețiositate și ^{să} avem cultul unei exprimări prea îngrijite, care prin aceasta însăși nu poa-

te să ne dea decît o frasă goală. Este zădarnic să unim multe cuvinte frumoase, dar care să nu spună nimic. Ele nu pot constitui o literatură.

Ceea ce astăzi vrea să se impună, este o întunecare, o unilateralizare și tocmai literatura ar trebui să fie aceea care să înțeleagă, în ceea ce privește exprimarea aleasă, că de la ea trebuie să pornească adevăratele îndrumări. Cum apuneam, unilateralități nu ne mai pot fi iertate de acum înainte nici nouă, nici altora, pentru că ceea ce ne-au adus nu numai zece ani, dar douăzeci, treizeci de ani de experiență literară, ar trebui să ne arate că sîntem de acord cu principiul că baza culturii moderne trebuie să fie armonisarea și nu se mai poate să mai avem predilecțiuni separate pentru literatura mai mult sau mai puțin realistă și trebuie să controlăm și celelalte aspecte.

Dealtminteri, fiecare ar putea să controleze cît este de insuficientă literatura pur re-

alistă și anume cînd citește cineva o carte de un realism extrem, nu știu dacă se va întoarce la ea. Valoarea unei cărți se judecă după dorul pe care îl are cineva de a o reciti, după darul pe care îl are ea de a te rechema din cînd în cînd. Cărțile realiste nu sînt cărți care să te recheme. Ele nu impresionează decît pentru un moment. Nu cred că cineva care arciti astăzi un roman realist, oricît l-ar interesa, l-ar mai re-lua. Ce poate da producțiunea aceasta, care este un gen destul de ușor și care nu cuprinde decît impresiuni pe care le-ai clasa și care rămîn în trecut ? Nu mai ești îndemnat să te întorci la ceea ce ți-a plăcut un moment. Literatură superioară este aceea care are continuități de impresionare, cînd cineva după ani se întoarce bucuros și înviorat la aceeași carte, simțindu-se reînnoit sufletește după ce a citit-o.

Deci și în legătură cu estetica exprimării să nu avem idolatria formelor și formulelor ca-

re se lanseză astăzi.

Să căutăm cât mai mult să ne conducem după adevărata critică și să nu ne îndepărtăm mai ales de la ideea că oricât de interesantă ar fi o direcție literară, aceasta nu este destul, dacă materialul pe care ea îl aduce nu poate servi și la alte prezentări. Aceste prezentări au durată când corespund exigențelor de exprimare estetică.

Toate cercetările pe care le-am făcut în aceste trei lecțiuni ne-au adus la constatarea că ceea ce are valoare nu numai la noi, dar în genere, este prestigiul estetic pe care trebuie să-l aibă vorbirea.

o-o-o-o-o-o-o

Alexescu Ana

2 XII 1929.

Dacă înțelegem deplina însemnătate pe care o are estetizarea limbii, nu trebuie să pierdem din vedere că grație ei ajungem să prețuim mai mult cuvintele decât ceea ce ne dau unele obișnuințe. Aceasta este de altminteri, o binefacere a manifestărilor estetice, pentru că ne îndeamnă să revisuim încontinuu impresiunile noastre și să nu avem precădere numai pentru expresiuni prea întârziate. Cu alte cuvinte, să ne arătăm susceptibili de a înțelege inovațiunea. Este o constatare elementară: inovațiunile hotărâtoare se datoresc științei și artei, însă nu sîntem de multe

ori lămuriți asupra felului cum se erarhisează aceste inovațiuni și mai ales mulți nu-și dau seama de un lucru care cu toate acestea este foarte evident și anume: inovațiunile în știință se impun, putem spune, mult mai ușor decît în artă. Sînt atîtea invențiuni care nu așteaptă mult timp pentru ca să devie domeniu comun și să fie recunoscute de toți. Cînd este vorba însă de inovațiuni estetice constatăm o rezistență de ani întregi și chiar cînd asemenea inovațiuni ajung într'adevăr, să fie valorificate după înțelesul lor adevărat, totuși relativ, puține ajung la această valorificare. Si ne întrebăm atunci: care să fie oare motivul întîrzierii de recunoaștere al valorilor estetice ? Urmează atunci indirect întrebarea: de ce în știință ceea ce este nou se impune mai repede ? Atingem aici o chestiune de psihologie și de contingente sociale. Artă și ceea ce este estetică în genere se impun desigur mai greu pentru că au o basă afectivă cu complexități care lasă

reserve, impun convențiuni și deșteaptă prin ur-
mare, un spirit de reacțiune în fața inovațiunii-
lor. Nu este ușor când e vorba de sentiment, să
 recunoască cineva ceea ce tulbură cu totul ar-
monia unor sentimente de mai înainte și să-i
dea alte nuanțe. Se explică pentru ce inovațiu-
nea estetică se impune mai greu. Ea caută să in-
 fluențeze un element fundamental, caută să schim-
 be felul în care sînt asociate anumite sentimen-
te și din cauză că ceea ce este estetic se refe-
ră la partea afectivă a sufletului nostru, este
 ușor de înțeles că nu poate atît de repede să
 cucerească sufletele, pentru că afectivitatea fi-
ecăruia este îndreptată în anumită direcțiune și
 se sprijină pe anumite moșteniri cu repercursi-
 uni adînci în suflet.

In știință nu este acelaș lucru. O invenție
nouă nu atinge atît afectivitatea noastră. Ceea
 ce este al științei pleacă de la abstracțiuni, în-
 să, deasupra abstracțiunilor este realitatea e-

ternă. Si apoi știința și cuceririle științei, în majoritate, se pretează la aplicări practice care pot fi recunoscute și înțelese de cei mai mulți, pe cînd în manifestațiunile estetice e vorba de cucerirea sufletului, care nu poate să fie așa de ușor recunoscut de către toți, ca ceea ce aparține domeniului științei. In ceea ce privește o manifestațiune estetică nu se poate întîmpla întotdeauna ca expresivitatea să impresioneze numai decît. Dacă, de pildă, ar arăta cineva unui țaran de al nostru ceea ce este modernismul se prea poate să-l încînte foarte puțin sau de loc. Deasemeni, poate nu l-ar încînta de loc o poezie ultramodernistă; i-ar părea ca ceva complet lipsit de înțeles. Tăranul ar rămîne absolut neînțelegător la aceste manifestări. S'ar mira chiar că sînt oameni, care prețuesc acest fel de manifestări estetice, pe cînd ceea ce este al științei, imediat este recunoscut, prețuit și însușit de cei mai mulți. E legat de sufletul omenesc ceea ce es-

te al științei, ceea ce aparține explicabilului, mai mult decît ceea ce aparține manifestațiunilor estetice. Am putea adăuga că, dacă știința are o putere de cucerire imediată și de extensivitate aceasta e datorită realisărilor ei practice și din această cauză poate, mai repede decît arta, să cucerească sufletele. Uneori și arta poate mai repede să cucerească sufletele dacă vine în curentul general al aplicărilor practice. Artele decorative au ceva din acest avantaj. De exemplu, în ceea ce privește arta modernă, cubismul a ajuns să pătrundă, pentru că motivele decorative în începuturile ultra-moderne sînt strecurate prin practică și au pătruns nu doar că există absolut admirația, ci prin faptul că sînt mai răspîndite decît ceea ce se găsește într'o pictură sau într'o sculptură.

Prin urmare, rămîne hotărît că ceea ce este estetic este supus unor întîrzieri și această datorită unor împrejurări pe care le-am amintit,

dar mai ales, datorită contrastului cu știința.

Să revenim atunci, la estetica cuvintelor.

Nu se poate să nu fie o minunată îndrumare a sufletelor, vorbirea prin faptul că putem să realizăm prin cuvinte virtualitatea sufletească. S'au găsit astăzi feluri de exprimare la care cei de altă dată nu se gîndeau. Este un contrast frapant între felul de exprimare al nostru actual și cel de acum o sută de ani. Acest contrast însă, nu-l remarcăm în literatura francesă sau italiană. Intre felul cum se scria în Franța în 1800 și între felul cum se scrie astăzi nu există o diferență așa de izbitoare ca în literatura noastră.

Incontestabil, că estetizarea cuvintelor poate să fie o bogată comoară de sugestii pentru noi, o deșteptare a curiozității, o foarte bună educatoare, care să ne călăuzească în ceea ce este nou. Inovațiunile acestea estetice, astăzi se fac mai repede decît altă dată; cine vrea să le stu-

, Cuto Cuto

dieze și să le folosească nu trebuie să rămână la anumite convențiuni, nu trebuie să aibă cultul pentru ceea ce este exclusiv tradițional. Tradiția e o moștenire de la strămoși, care poate fi însă, alimentată cu achizițiuni nouă.

Marcu

Dacă s'ar pune greutate pe acest fapt în învățămînt, am ajunge la alte rezultate decît acelea pe care le vedem astăzi rezultînd din învățarea limbii romîne în licee. Am amintit și în alte lecțiuni această chestiune și am arătat inconveniente felului de a preda limba romînă în liceu. Dacă s'ar face învățămîntul limbii romîne în felul pe care-l preconisam altă dată, atunci în sufletul fiecăruia, liceul ar sădi o privire a tot ce este în legătură cu vieța socială și cu vieța culturală. Nu trebuie să uităm că sînt deprinderi anchilosate care țin într'un spirit prea în- apoiat anumite manifestațiuni. Instituțiunile de astăzi, în genere, au firește, o tradițiune a lor, însă, această tradițiune nu trebuie păstrată în mod

excesiv. Unele instituțiuni sînt inferioare față de mersul general din cauza acestei rămîneri în urmă a celor care le conduc. Cu atît mai mult, cînd e vorba de conducerea unei societăți întregi, conducătorii trebuie să fie în spiritul nou și să primească inovațiunile care nu pot decît să fie folositoare. Ei nu se pot opri numai la simpla tradiție, ci trebuie să țină seamă și de manifestațiunile nouă și să ia în considerație aspectele vremii.

Considerațiunile acestea ne duc la ceea ce ne va preocupa anul acesta, la problema evoluției estetice a limbii noastre. În primul rînd ne întrebăm: care au putut fi factorii care au înlesnit perfecționarea exprimării noastre în scris sau în vorbire ? Chestiunea aceasta este în strînsă legătură cu limba noastră literară. S'a recunoscut de mult că dacă s'a ajuns să se fixeze de la un moment dat un anumit aspect al limbii noastre ca manifestație culturală, aceasta se datorește în

primul rînd bisericeii. Trebuie însă să facem o distincțiune în ceea ce privește rolul bisericeii. În primul rînd biserica a avut cu deosebire un rol hotărîtor în unificarea limbii noastre, adică ceea ce a pornit din secolul al XVI-lea cu cărțile lui Coresi s'a transmis mai departe și în felul acesta s'a ajuns cam pînă în secolul al XVII-lea să se înlătore unele divergențe, care altfel ar fi durat.

Totuși secolul al XVII-lea este încă o epocă de diferențieri marcante între scrisul moldovenesc și scrisul muntenesc. Grație ascendentului pe care l-a avut la un moment dat limba dintr'o parte a Munteniei s'a ajuns spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea la o oarecare armonizare, însă o lipsă de unitate se remarcă mereu. De altminteri, cum știți, limba nu este absolut unitară nici astăzi, deși, nu există o lipsă de unitate remarcabilă. Dacă nu ar fi fost totuși, efectul limbii bisericești desigur că fă-

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 6

rămițarea aceasta dialectală ar fi durat mai mult timp, pe cînd așa ne găsim la un moment dat la o destul de avansată tendință de stabilizare a unei unități. Cînd este vorba însă, de estetisarea limbii noastre, aici rolul bisericii este mai redus. Ating chestiunea aceasta numai în treacăt, pentru că vom studia mai mult în lecțiunile viitoare această problemă, cînd ne vom ocupa de ceea ce dătorim noi religiei în ceea ce privește limba. Cercetez chestiunea mai mult pentru că ne dă posibilitatea să facem o constatare comparativă, mai ales dacă ne referim la o altă țară tot romanică, unde rolul bisericii se prezenta altfel decît la noi, anume la Franța unde vedem că limba bisericii nu a putut să aibă rolul pe care l-a avut la noi. Acolo biblia s'a citit în latinește: s'a predicat în limba poporului, dar s'a ținut seamă de ceea ce era local, căci dîndu-se diferențele dintre dialectele din Franța, care sînt mult mai pronunțate decît la noi, era nevoie ca exprimarea să fie de așa

natură încît să poată fi înțeleasă de acea parte din popor căreia i se adresa predica. De aceea în Franța limba bisericeii nu a putut să aibă rolul de unificare relativă cum s'a petrecut la noi, întorcît exprimarea în Franța era după cum v'am spus parțială. La noi, altele au fost împrejurările pe cînd în Franța limba adevărată francesă nu se vorbea decît de cei cu o cultură superioară și numai în centrul Ile-de-France și la Paris. Dacă vrem să căutăm o limbă francesă care să aibă o valoare estetică, nu o putem găsi decît în limba vorbită de aristocrații din aceste părți, care au contribuit tocmai la estetizarea ei.

Vedeți, prin urmare, că este o deosebire enormă între ceea ce s'a întîmplat în Franța și ceea ce s'a petrecut la noi. Dar referindu-ne prin contrast la împrejurările din Franța, la noi n'a existat acest mediu social, mediu spiritualist pe care îl întîlnim acolo. De aceea limba noas-

tră, din cauza unor împrejurări deosebite a progresat mai repede și manifestațiunile estetice s'au accentuat în Franța mai mult de cît la noi. La noi în păturile de sus se vorbea mai mult grecește. În clasele noastre superioare se vorbeau limbi streine și atunci aceste clase nu au putut contribui la modelarea limbei noastre cum s'a întîmplat în Franța. De aceea limba noastră apare cu unele aspecte bisericești la sfîrșitul secolului alXVIII-lea și al XIX-lea. Chiar la cronici se vede o înrăurire a exprimării bisericești, a exprimării biblice sau a exprimării omului cu oarecare cultură însă, totuși, cu un fond de ceva rustic. De aceea în epoca extrem modernă întîlnim o limbă care s'a format sub influența bisericeii și în contact cu clasele mai de jos ale societății nespiritualizate.

Trebue să facem, tot printre primele observațiuni, o constatare care nu este în destul luată în seamă. Dacă limba romînă în timp de o sută de

ani a ajuns la gradul de dezvoltare pe care-l cunoaştem, aceasta o datorăm în primul rînd şi incontestabil poeziei. Ceea ce se referă din acest punct de vedere la limba romînă trebuie încadrat într'o privire generală la rolul poeziei în vorbire şi în exprimarea literară.

Cînd poezia a fost intim legată de muzică, aceasta din urmă avea o supremaţie şi un prestigiu care putea să atenueze unele insuficienţe ale poeziei sau să facă cu alte cuvinte ca exprimarea poetică, ca versurile să cîştige prin faptul că erau asociate cu muzica. Ritmul musical ascundea ceea ce era slab în exprimarea poetică şi am putea spune că atît timp cît poezia a fost prea strîns legată de muzică ea, de fapt, ca armonie şi expresivitate mai înaltă nu a putut să realizeze efectele de mai tîrziu. De altminteri, oricine poate să constate aceasta din impresiunile de astăzi. Sînt poezii ultra-stupide ~~care~~ fiind cîntate cîştigă; imediat ce

vine musica și se asociază lor, le dă o altă valoare, le maschează urâtenia, ritmul defectuos dispăre și asemenea poezii pot chiar să placă.

Numai atunci când poezia s'a emancipat gradat de muzică, a putut să se încreadă în propriile-i mijloace, a putut urmări un ideal mai precis de armonie, idealul estetic. Aceasta se poate constata în poezia modernă care s'a emancipat de muzică. Acum s'a ajuns la efecte nebănuite, pentru că nu s'a mai cerut muzicii să acopere lipsurile.

Prin urmare, de treizeci, patruzeci de ani, de când prestigiul rimei a căzut, de când versurile libere au căutat să realizeze efecte care altori nu erau posibile, de atunci exprimarea literară și prin aceasta înțeleg exprimarea poetică în special, de atunci, incontestabil că această exprimare este superioară aceleia de altă dată. Când cuvintele nu au mai fost ajutate de un efect de ritm și de musicalitate, armonia a trebu-

it să reeasă din combinația măeastră între cuvinte și atunci natural, că a trebuit să se depună de către poet un mai mare efort artistic decît se depunea înainte.

Se poate spune că și după emanciparea poeziei de muzică a mai intervenit ceva care a favorizat superiorizarea ei: este tocmai faptul înlăturării cultului pentru rimă. S'a căutat ca mijloacele de exprimare să se perfecționeze prin anumite inovațiuni.

Acum s'a ajuns ca să se precizeze mai bine rolul poeziei în evoluția estetică a limbilor. Pentru a arăta aceasta nu trebuie să ne ducem prea departe, ci să ne referim numai la ceea ce observăm ca evoluție generală în domeniul romantic. În această direcție constatăm un lucru care se repetă constant și s'ar putea spune, în toate operele. În Evul mediu întîlnim eflorescența literară remarcabilă a poeziei lirice și a trubadurilor. Era un fel de a concepe poezia ca ce-

va artificial. Dar aceasta nu intră în considerațiune pentru că de fapt, ea reprezenta perfecționarea exprimării. Trubaduorii au dat, cum se știe, literatura cea mai bogată din Evul mediu; erau oameni care aveau cultul exprimării. Aveau un simț al frumosului care a degenerat firește de multe ori și care a dus de multe ori la artificialisări în formarea de cuvinte, dar care totuși, a avut o deosebită influență în estetisarea limbii din acea vreme, a avut o consecință artistică și ei sînt aceia care prin poezia lor au perfecționat exprimarea francesă.

Odată ce s'a fixat o limbă poetică a trubadurilor ea continuă să degereze prin anumite devieri, însă, a ajutat mult pe prosatori; nu sînt prosatori în Evul mediu, care să rivalizeze cu poeții. Trubadurilor se datorește tendința de a se ajunge la o exprimare într'o formă mai aleasă.

Intîlnim această tendință de estetisare a limbii în Italia la autori de seamă și cînd am publi-

cât lucrarea despre "Dante și latinitatea" arătam în toată evidența că dacă Dante a scris o frasă frumoasă și legată, o frasă plină de armonie și frumusețe aceasta se datorește faptului că a făcut ucenicia poeziei, a făcut ucenicia cultului pentru frumos, care dacă i-ar fi lipsit nu i-ar fi înlesnit îndeplinirea unor asemenea frase.

Cînd, în Franța, s'a ajuns la Renaștere, atunci firește, alături de erudiție, alături de prosă, a apărut curentul de întoarcere la izvoarele poetice clasice, care fixează fisionomia literară din vremea aceea. Nu putem înțelege pe prosatorii Renașterii fără legătură cu poezia antică. După secolul al XVII-lea cînd poezia francesă a ajuns la o culme în literatura francesă, prosatorilor le-a venit ușor să se exprime în frase de valoarea acelorora pe care le prețuim astăzi.

În epoca romantică, același lucru. A trebuit întîi să vină sugestii de la poeți, pentru ca prosatorii să ne dea ceva din exprimarea corectă, lă-

murit și frumos, însemnând în același timp și o revoluționare literară. Ceea ce a revoluționat literatura a fost poezia romantică; pe urmă apare frasa romantică ce este caracteristică pentru aceea epocă. Intr'adevăr, poezia pune temelile literaturii moderne și este semnalul reînnoirilor de tot felul.

Cu această parantesă pe care o închidem, să revenim la literatura noastră.

După limba bisericească arhaică, care avea fi-rește caracteristica ei pentru vremea aceea, pe la 1870 începe epoca de primenire și atunci apar di-
ferențe impresionante în contact cu poezia. Prosa
care a fost cultivată în secolul al XVII-lea și
al XVIII-lea și care putea să dea realizări fru-
moase tocmai ea este mai săracă pe la 1830.

A trebuit ca limba noastră în primul rînd să fie cu desăvîrșire revoluționată în contactul cu poezia romanticilor, a trebuit mai întîi să vedem că sînt armonii pe care le putem găsi în poe-

sie și pe care o generație de mai înainte nici nu putea să le bănuiască, pentru ca odată ce s'a fixat un stil poetic să vedem repercurșiunile lui în exprimare. Acesta este un adevăr matematic constatat.

Ne uităm la Alecsandri, de exemplu: o fraasă plină, simplă, liniștită, în care se recunoaște po- etul. Negruzzi deasemeni, n'ar fi putut să scrie, cum a scris, dacă nu ar fi fost poet.

Prin urmare, numai dacă luăm în considerare rolul inovator și de multe ori revoluționator al poetului, putem înțelege cum într'un interval relativ foarte scurt, s'a putut ajunge la o exprimare în prosă, atît de frumoasă cum s'a petrecut la noi și la o exprimare care a fost atît de deosebită de ceea ce întâlneam mai înainte.

Nu trebuie să pierdem din vedere niciodată, fie că studiem evoluția limbei noastre, fie că studiem evoluția literaturii noastre, rolul aces- ta categoric pe care l-a avut poesia în manifes-

tările ei de estetisare.

Vedeți, prin urmare, cum în această privire anticipată se lămurește o parte din aspectele evoluției limbii noastre. De la început se fixează foarte limpede felul constatărilor ce vom avea de făcut, când vom privi epocile importante din trecutul limbii noastre. Observațiunile pe care le vom face vor fi reduse la faptele pe care le-am relevat că se petrec către sfârșitul secolului al XVI-lea, în timpul secolului al XVII-lea și mai ales la începutul secolului al XVIII-lea. Constatările făcute vor fi în acord cu ceea ce am spus acum în aceste considerațiuni generale.

Afară de aceste cercetări vom avea însă, de făcut și o serie de observațiuni referitoare la secolul al XIX-lea, care cuprinde elementele ce au contribuit la adevăratele inovațiuni din exprimarea de astăzi.

Alexsru Anu

9 XII 1929.

Am arătat rîndul trecut rolul pe care-l a-
re poezia în dezvoltarea estetică a unei limbi.
Va trebui să aducem o nouă precisare în sensul
că nu toate poeziile au însemnătate din acest
punct de vedere, ci numai producțiunile lirice.

Intr'adevăr, genul liric, putem spune, este cel
mai susceptibil gen care poate avea această în-
răurire asupra exprimării estetice, pentru că
în primul rînd se adresează sufletelor, impresi-
onează mai adînc din ceea ce lasă să se strecoa-
re în sufletul nostru. În al doilea rînd, ceea ce

este liric vine să exprime cu mai multă condensare ceea ce este propriu sufletului omenesc.

Realisările artistice au o deosebită influență asupra sufletului cînd sînt reușite.

Lirică a fost poezia trubadurilor la care ne-am raportat în lecțiunea din urmă. Romantismul și lirica trubadurilor au rămas în sufletul celor care le-au gustat, au rămas prin substratul lor sufletească și putem spune că au avut cu adevărat o înrăurire puternică și că au revoluționat sufletele, revoluționare care s'a transpus în modul de exprimare.

Să nu uităm însă că și clasicismul are o parte de realisări lirice care pot să fie puse alături de cele din Evul mediu, și în unele privințe superioare lor: sîntem mai ales impresionați, cînd este vorba de clasicism, de ceea ce este producțiune epică. Producțiunea epică este caracteristică și elementul prin care s'a impus și a rămas clasicismul.

Odiseia și Iliada pentru cei mai mulți sînt
summum de realizare clasică a poeziei.

Trebue să recunoaștem și lirismului clasic
o înrăurire care s'a transmis dealungul vecuri-
lor. Recunoaștem această influență în cîntecele
și producțiunile poetice care apar mult mai tîr-
ziu.

Intr'adevăr, clasicismul este considerat ca
mai bine încheșat și reprezentat prin creațiunile
le epice. Tocmai comparația aceasta ne arată ce-
ea ce de fapt trebue să recunoaștem lirismului
clasic, alături de creațiunile epice. Ne închinăm
desigur, în fața Iliadei, Odiseei însă de fapt, in-
fluența acestor opere nu poate să fie pusă ală-
turi de înrăurirea pe care au avut-o producțiuni-
le lirice. Si Homer și Virgiliu au influențat
multe opere, mai ales pe acelea care au avut ca-
racterul genului epic. Dacă și-a propus cineva să
scrie o epopee s'a îndreptat spre Homer sau spre
Virgiliu, dar pe de altă parte aceste producțiuni

interesează totdeauna prin ceea ce evocă ele din viața culturală greacă sau latină.

Prin urmare, reducînd la adevăratele proporții înrăurirea pe care au avut-o producțiunile epice, constatăm că această înrăurire rămîne în urmă cînd o comparăm cu ceea ce a dat poezia lirică.

Am mai putea adăuga că, dacă uneori Odissea sau Eneida au impresionat și dacă și astăzi continuă să intre în preocupările literare ale cuiva, aceasta se datorește în mare parte episoadelor lirice pe care le cuprind. Dacă parcurgem Eneida rămînem mult mai impresionați de ceea ce este liric în ea. Elementul eminent epic rămîne mai estompat și în felul acesta înțelegem de ce cînd e vorba să comparăm aceste două genuri, trebuie să atribuim o mai mare putere de influențare genului liric decît celui epic. Cu alte cuvinte, este recunoscut în totul înrăurirea pe care o are poezia în genere asupra perfecționării

exprimării, totuși această înrîurire trebuie să fie atribuită mai mult producțiilor lirice și într'o măsură mai redusă producțiilor epice. Acestea nu mai în sensul în care fac parte din complexul de realizări literare și numai dacă pot contribui într'un grad sau altul, la posibilități de exprimare estetică.

Făcăm comparația pentru clasicism, dar am putea-o raporta și la producțiuni de altă natură. Referindu-ne la Evul mediu se știe ce bogată eflorescență de literatură epică a fost în Franța. Dacă legăm epocile și urmărim efectele poeziei asupra artei constatăm că literatura epică nu a avut aceeași înrîurire ca producțiunile lirice.

Dacă găsim ceva care nu e învechit în Chanson de Roland, dacă această poezie poate să impresioneze și astăzi, aceasta se datorește nu atât cuprinsului ei epic cât celui liric. Toate părțile în care ni se arată un anumit sentiment ne inte-

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 7

rezează cu deosebire și astăzi, pe cînd o descriere epică, de pildă, nu ne mai interesează astăzi, nu o mai simțim atît, nu mai are putere de evocare. Partea, lirică, putem spune, că este în această operă de clasicism frances bine reprezentată și garantează durabilitatea operei. Putem să ne închipuim că în Evul mediu chiar producțiunile ^{epice} impresionau prin ceea ce aveau ca fond cu caracter liric.

Aceasta ne duce spre o altă categorie de producțiuni literare și anume în spre acele care, sînt cuprinse în folklor. Si ne punem atunci întrebarea în legătură cu ceea ce este direct al literaturii noastre: ce a putut să existe pînă în secolul al XVI-lea cînd avem primele texte de limbă, ce a putut să existe ca exprimare a sufletului românesc și de care trebuie să luăm seama ca un fel de îndrumare la ceea ce apare mai tîrziu ? Trebuie să legăm întrucîtva faptele și să ne reprezentăm ceea ce a putut să fie folklo-

rul artistic românesc înainte de a ajunge la e-
poca în care începe să fie scrisă o rudimentară
literatură românească. Ca o simplă presupunere,
 putem admite că pînă în secolul al XVI-lea se
 constituise un folclor distinct. Nu putem să ne
 închipuim că nu existau doine, care să nu fi a-
 avut într'adevăr, o formă armonioasă și care să
 nu poată rivalisa cu aceea a doinelor celor mai
 artistice de astăzi, însă din toate genurile de
 producțiune populară, care putem presupune, că în-
 tr'o epocă mai veche ajunsese să dea realizări
 populare mai artistice ?

Alături de doine ne putem oare închipui ce-
 va analog cu privire la balade ? De sigur, au ex-
 istat balade la noi, pe care aici nu le putem bă-
 nui. Ceea ce ca gen epic apare și astăzi, are mul-
 te legături însă cu trecutul și cu folclorul sud-
 dunărean, sîrbesc sau chiar de altă proveniență.
 În poezia epică populară de astăzi latura este-
 tică este foarte umbrită. Chiar cînd ne oprim la

o baladă, care într'adevăr ne dă versuri frumoase, care pot să rivalizeze cu acelea ale unei doine, găsim, însă, scăderi mari în alte versuri. Este, prin urmare, un gen foarte inegal, care nu poate să rivalizeze cu acela al poeziei lirice.

Nu putem oare să presupunem că și în epoca mai veche a existat unele balade mai pline de vigoare care să fi putut să rivalizeze cu creațiunile lirice ? Referindu-ne în parte, la literatura cultă cred că sîntem îndrituiți să presupunem că într'adevăr și în literatura noastră populară mai veche baladele au trebuit să fie ca valoare estetică mai reduse decît doinele.

Să ne oprim puțin la colinde. Colindele sînt în cea mai mare parte cînturărești, venite din cercuri bisericești. De multe ori, însă, nu mai putem recunoaște elementul cînturăresc. Dacă sînt cîntate, ele pot să impresioneze mai mult și într'adevăr, colindele sînt de multe ori de efect numai din această cauză. Luînd de la început pînă

la sfârșit textul unei colinde veți vedea că e
 foarte depărtat de textele pe care ni-l dau do-
nele. Nu este, am putea spune, absolut nici o colin-
 dă în atâtea culegeri care s'au dat, unde să gă-
 sim un vers unul după altul, absolut ireproșabil.
 Este de sigur, și ceva inerent genului, afară de
 artificialitatea lui cărturărească; fiind o com-
 punere populară este susceptibilă de diluare și
 nu se poate să ^{nu} piardă, imediat ce unul sau altul
 intervine ca să-i adauge alte versuri, fie că e
 nevoie sau nu. Si atunci, iată cum genul acesta e
 condamnat să ne dea producțiuni inferioare și
 este necontenit supus prefacerilor.

Cu doinele nu se petrece lucrul tocmai așa:
 ele sînt cristalizate, fixate într'un anumit nu-
 măr de versuri, care rămîne neschimbat; adresîn-
 du-se mai viu sufletului, nu sînt atît de arti-
 ficiale și la ele putem presupune, mai mult de-
 cît la balade, un anumit grad de realizare artis-
 tică.

Dar ce înțelegem mai înainte de toate prin realizare artistică ? Dacă ne referim la folklor, admițînd, cum spuneam, că în epoca mai veche doinele au fost acelea care au exprimat mai propriu, mai viu, mai artistic sufletul nostru, aceasta de fapt, cum ne-o reprezentăm ? S'a spus că limba română trebuie să fi fost foarte improprie în vremea veche pentru ca să poată exprima ceva mai deosebit, mai artistic. Ar fi o greșeală dacă am admite o asemenea părere, căci oricît de rudimentară ar fi limba și oricît de înapoiat ar fi cineva, nu se poate să nu aibă momente de aspirație către o exprimare mai aleasă. Putem presupune, și nu e nevoie numai decît să luăm o epocă mai apropiată, dar să luăm o epocă mult mai veche, secolul al IX-lea și al X-lea, că s'a simțit nevoia de o exprimare mai aleasă, de o exprimare cu mijloacele pe care le stăpîneau cei de atunci pentru exprimarea artistică și aceasta mai ales pentru producțiunile lirice.

Pentru folklorul nostru lucrurile trebuie să ni le reprezentăm altfel decât s'a crezut pînă acum și se crede încă și astăzi. Nu trebuie să ne închipuim că producțiunile populare sînt o colaborare, că adică se concep de mai mulți, care s'ar întîlni la jocuri sau într'alte locuri. O doină este la origine o creațiune individuală; un suflet mai ales, cu sensibilitate mai bogată, a reușit să se exprime într'o formă mai aleasă decît ceea ce era curent tuturor. Prin urmare, să ne îndepărtăm de ceea ce se admitea pînă acum că în ceea ce privește o exprimare populară, ea ar fi produsul mai multora. Ea este expresiunea numai a sufletului cîtorva mai bine înzestrați, care au izbutit să dea o realizare mai aleasă și care apoi a trecut din sufletul lor în sufletul celorlalți, devenind un bun comun. Individualul, prin urmare, trebuie să presupunem că a avut un rol însemnat în creația folklorică și în special în cea lirică. Dacă ar fi să punem față în față ro-

lul individualului în procesele lingvistice și în cele folklorice vom recunoaște prioritate și superioritate mai mult în folklor decît în vorbire. Ceea ce apare bine reliefat nu poate fi decît rezultat al unor însușiri individuale.

Dar, problema prezintă și altă înfățișare. Producțiunea populară poate să fie considerată ca avînd un substrat conștient bine afirmat, sau să admitem, cum admit cei mai mulți, că este o producțiune cu totul spontană, în care intenția nu intervine de loc. Mi se pare că între o părere și alta ar trebui să rămînem la ceva intermediar. Uneori, se poate ca cineva să fi înfrumusețat o doină fără să-și dea seama de ceea ce a făcut, în să impresiunea pe care o poate face o asemenea producție asupra altora la un moment dat, era posibil să atragă atenția creatorului, care să-și fi dat seama că prin această înfrumusețare se aduce ceva deosebit, că avea ceva mai ales decît exprimarea obișnuită, că noua înfrumusețare pre-

senta într'adevăr însușiri deosebite.

Ceea ce cred că cu deosebire trebuie ținut în seamă, este faptul acesta: se face foarte ușor deosebire între ceea ce este propriu sufletului unuia sau altuia în ceea ce privește superioritatea de exprimare. De multe ori, stînd de vorbă cu țărani, mi s'a întîmplat să aud pe unul sau altul spunîndu-mi "Nu-l ascultați pe acesta, pentru că nu știe cîntece frumoase" sau "nu le știe cînta bine". Ceea ce înseamnă că este într'adevăr, o deosebire pe care chiar țărani o remarcă și o tecnică specială a acestor cîntece pe care nu o au toți. În genere, am avut impresia că țărani își dădeau seama de puterea celui care era mai bine înzestrat și cunoșteau exprimările lui mai fericite și într'adevăr unde te-ai duce să întreb, se spune numai decît că cutare sau cutare din sat este mai bine înzestrat "știe cîntece frumoase" și mai în fiecare sat este cîte unul mai cu deosebire meșter

în spunerea versurilor sau în cîntarea lor.

Deci, nu ne putem închipui că producția populară a fost fără un substrat conștient destul de bine afirmat uneori, că adică cineva își dădea seama că este în sufletul lui ceva ce merită să fie spus și pe care el mai bine decît alții poate să-l spună. Un fapt, un accident, o împrejurare nouă din natură, poate să fie motiv de o asemenea creație. De cele mai multe ori, însă, frumosul este o manifestare conștientă rezultată și din compararea ce se face la țară între unii și alții în ceea ce privește aspirația pe care ar avea-o să se exprime mai ales, să arate că ceea ce este propriu sufletului lor poate să fie redat mai expresiv, deosebit de ceea ce un altul simte și exprimă.

Deci, rolul conștientului cred că nu poate fi redus nici cînd ne referim la folklor. Evident trebuie să adăugăm că ceea ce într'un moment e conștient poate să devină inconștient. Adică, o

doină care a fost improvisată de unul al cărui suflet participă conștient la o asemenea producție, ajunge să se răspîndească, ajunge domeniu comun. Acest motiv, odată ce pătrunde în mai multe suflete devine ceva inconștient, este o adaptare "eo ipso", și nu numai în ceea ce privește folclorul dar tot ceea ce este al literaturii, de fapt, ne arată această transformare a conștientului în inconștient. Noi repetăm astăzi o expresiune sau o imagine care a fost rezultatul unei stăruințe, unei preocupări conștiente altădată. Preocuparea conștientă a unuia după ce a devenit domeniu comun și ne-am apropiat-o a devenit inconștientă la noi iar din ceea ce a devenit inconștient în urmă la noi, trebuie să se producă alte manifestațiuni conștiente. Acesta este am putea spune jocul creației.

Revenind la acțiunea inconștientului, astfel trebuie să interpretăm lucrurile chiar cînd ne raportăm la literatura populară.

Pe lângă individual trebuie să admitem că și ceva inconștient, strein, a existat totdeauna în creațiunile populare. Atunci înțelegem mai bine care este valoarea folklorului și în special a folklorului liric.

Vorbeam mai înainte de baladele noastre comparativ cu doinele. Pentru ca să întregesc impresia și mai ales revenind la ce am spus cu privire la literaturile clasice, un fapt pe care cred că oricine l-ar putea controla este că și baladele la noi, dacă își păstrează uneori prestigiul și ne impresionează, aceasta se datorește totdeauna tot unor momente lirice, unor exprimări lirice alături de cele epice. Chiar Miorița, de fapt, și-a pierdut mult din caracterul ei epic. Cred că la origine Miorița a fost povestea unui fapt concret din viața păstorilor și elementul liric în această povestire era secundar. Cu vremea a căzut în umbră amintirea întâmplării ciobănești care a dat naștere acestui cântec și pe

lîngă fondul original liric s'au grupat și alte noțiuni lirice pentru că nu ne putem închipui că a fost absolut epică Miorița la origine.

Si nu numai Miorița, dar, dacă am lua toate baladele de la noi, care într'adevăr au oarecare realizări, însă, nu cu totul superioare, am vedea că tocmai ceea ce ne impresionează mai mult în ele este natura lirică.

De fapt, tot genul liric care este reprezentat în literatura cultă nu ar mai avea mult de așteptat de la producțiunile populare, de la ceea ce este propriu baladei. In orice cas, doinele au fost acelea care au silit mai mult pe poeți, decît baladele, ca să întrebuinteze expresiuni frumoase.

Referindu-ne, în felul acesta, la epoca cea mai veche de exprimare estetică prin folklor la noi, cred că am fixat o parte din ceea ce privește direct exprimarea artistică. Am recunoscut părțile de luat în seamă din epoca noastră mai

veche, părți care îngăduie să se ajungă la o realizare mai înaltă de exprimare. Referindu-ne direct la epoca istorică, la secolul al XVI-lea, când limba română începe să fie scrisă, ne întrebăm de ce n'a lăsat nici un ecou din ceea ce totuși, putem admite că se realiza în exprimarea noastră ? N'a lăsat pentru motivul foarte simplu că începuturile noastre literare sînt cu caracter religios. Aceasta a însemnat mult. Limba română a fost considerată în epoca cea mai veche drept simplu mijloc de exprimare a ceea ce era închis în cărțile religioase. Dacă limba română ajuta pentru răspîndirea credinței religioase prin împlinirea nevoilor unei traduceri, gîndul nimănui nu mergea mai departe. Era un scop imediat foarte simplu, foarte practic și în sens creștin.

Am putea zice, totuși, că sentimentul religios este capabil de multă poezie. Si aici ar fi ceva de rectificat. Cîte sînt producțiunile de cînd

limba română a fost închisă în traduceri religioase, cîte sînt producțiunile poetice cu caracter religios care să se mențină la înălțimile estetice, cum ar fi spre pildă Biblia, Psalmii, care sînt expresiunea unui misticism aparte? De fapt, se numără numai cîteva din aceste producțiuni care au deosebită valoare estetică. În epoca creștină se văd numeroase producțiuni cu caracter religios, care într'adevăr sînt mai mult de luat în seamă. Și totuși cît de ușor ar fi fost să se fi dat mai de mult o literatură religioasă care să stea alături de literatura profană, pentru că luînd tot ce s'a realizat în poezie de ani întregi, enorm de mult în poezia profană, este totuși, foarte puțin realizat în poezia cu caracter religios. Am putea spune că atunci cînd creștinismul apare încadrat mai artistic în creațiuni poetice, nu este un creștinism pur. Sînt furișări de păgînism vechi sau nou. Concepția creștină a fost aceasta: ceea ce

e frumos nu trebuie să preocupe prea mult sufletul, pentru că este ispită diavolească. Dacă ar fi fost consecvență nu trebuia să se înfrumuseze bisericile creștine, nu trebuia să se dea nici icoane, nici înfrumusețări estetice. Acesta era creștinismul autentic și care își manifesta superioritatea lui tocmai prin ceea ce era luptă contra tentației, contra ispitelor pe care le are omul în încătușarea pământului și atunci înțelegeți de ce creștinismul prin însuși esența lui nu a putut să dea realizări de frumos.

Acest caracter al creștinismului a jucat un rol de cea mai mare importanță în aceste producții cu caracter religios. Această lipsă de expresiuni frumoase se găsește cu atât mai mult la traducătorii noștri. Pentru traducătorii de texte religioase nu era important să găsească cuvântul cel mai ales când era vorba de a traduce un psalm. Odată ce se exprima în românește, cu forma cea mai obișnuită ceea ce era în textul

slav, era suficient. Grijă traducătorului nu mergea mai departe, el nu urmăria frumosul, nu avea absolut nici una din intențiunile de a ne impresiona printr'o limbă mai aleasă. Dacă comparăm psalmii traduși de unii sau de alții, constatăm unele deosebiri: poate într'o parte expresiunea este mai potrivită, să zicem chiar mai literară decît în cealaltă parte, dar aceasta, de fapt, este o pură întîmplare.

Așa la Coresi dacă unele pasagii se susțin mai bine, dacă unii psalmi sînt mai colorați, sînt scriși într'o limbă mai puțin aspră, aceasta se datorește faptului că diaconul Coresi și colaboratorii săi s'au exprimat în limba care era vorbită într'o parte a Munteniei și care firește era ceva mai evoluată decît limba din Maramureș sau alte ținuturi. Dacă putem constata o deosebire de nuanță, aceasta nu contează nimic pentru că de fapt, cred că n'a fost nici o in-

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 8

tenție la traducător de a mări valoarea acelor
cîntece lirice transpuse în limba noastră, de a
le ridica prin ceva mai estetic. De aceea limba
religioasă din vremurile cele mai vechi este a-
tît de săracă în exprimări frumoase.

Alexescu Buzo

16 XII 1929.

Am văzut în lecțiunea trecută că urmărind textele din secolul al XVI-lea am ajuns la constatarea că acestea sînt departe de o redare literară. Înainte de toate, afară de ceea ce este estetică înaltă a cuvintelor, o limbă literară trebuie să se presinte corect. Gramatica trebuie ținută în seamă. În secolul al XVI-lea întîlnim foarte des construcțiuni care ne izbesc prin caracterul lor neromînesc. Vedem astfel forme care niciodată n'au fost întrebuințate în limba vorbită. Dacă această limbă este necorectă cu atît

mai puțin nu ne putem aștepta la o înfățișare estetică. Ca să ne convingem de acesta este suficient să ne oprim la începutul unui psalm cunoscut, al XXI-lea în Psaltirea Scheiană, care în unele versiuni figurează ca al XXII-lea. E unul dintre psalmii cei mai remarcabili în ceea ce privește inspirația. Izbitor în primul rînd e pasagiul: "Departe de spăsenia mé cuvente în pacate cădere mie". Nu înțelegem ce poate să fie asocierea formelor din urmă. S'ar putea ca acesta să fie înțelesul: De ce Doamne, m'ai părăsit? Ești departe de mintea mea de care aveam nevoie pentru cuvintele care au fost mie cădere în păcate.

Dacă acesta este sensul, o prezentare a frazei altfel era de așteptat, pentru că acestea nu sînt de loc construcțiuni românești. De ce o frază apare în felul acesta cu lipsuri? Nu ne putem închipui ca cineva să fi vorbit astfel.

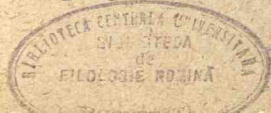
Se urmărea în mod mecanic textul slav și se

traducea cu totul artificial. Nu se ținea seamă de ceea ce trebuia modificat în sensul românesc. Era respectul pentru cărțile sfinte; în primul rînd înțelesul trebuia să fie salvat.

În pasagiul următor e o expresie care ne impresionează neplăcut: "Dzeul meu kiemu în dzi și nu audzi, și noapte în nefără-mente mie". S'a tradus ceea ce era în textul slav bezŭnije = "nebunie", prin nefără-mente. În Psaltirea Hurmuzachi găsim forma "neînțelepcore mie", adică "neînțelepciune mie". În Psaltirea Hurmuzachi expresia e românească, pe cînd în Psaltirea Scheiană s'a recurs la această artificializare nefără-mente.

Dacă străbatem toată literatura religioasă din secolul al XVI-lea nu s'ar putea spune că nu întîlnim ici și colo ceva care să fie luat în seamă ca exprimare mai literară.

În Cazani care se adresau acelor care așteptau o învățătură, putem surprinde ceva ce a pornit dintr'o intenție de a se exprima mai de-

osebit. Nu știm după ce au fost traduse Cazani-
ile. In general tot din slavă. In secolul al XVI-
lea avem și un izvor strein luteran.

Dacă nu putem face comparația direct, totuși
putem bănui că aceste texte streine aveau o lim-
bă mai curentă, mai naturală.

In Cazania a II-a a lui Coresi găsim urmă-
torul pasagiu: "Iată amu, fraților, că trecu iar-
na și primăvara începe-se. Și vedem toate făptu-
rile de pre lume înțelegându-se și pomii influ-
rind și toate lemnele dumbrăvilor și pământului
răsărindu-i iarbă și pasările toate cîntînd și
alalte toate încoindu-se. Și de acestea bucurămu-
ne și ne veselim. Și să slăvim și mărim și ne mi-
răm prea bunului și meșterului D-zeu, celui ce
adauge și întoarce toată lumea spre noire". (Du-
minica a 5-a din post. pag. 87).

E ceva cu totul deosebit. Mai ales partea de
la început cuprinde oarecare lirism. Poate și pen-
tru că era vorba de primăvară a fost impresionat

Coresi și a găsit termeni mai potriviți. Totuși vedem că sînt inegalități. Cînd spune: "...bucurăm-ne și ne veselim..." e umplutură. Deasemeni cînd spune: "...și ne mirăm prea bunului și meșterului D-zeu..." intervine ceva ce nu e românesc în totul. Nu sesizăm ceea ce a vrut să spună. Cred că traducătorul a interpretat greșit cuvîntul din originalul slav.

Să trecem acum la secolul al XVII-lea, care este extrem de interesant. Din punct de vedere al istoriei literare și al limbii nu s'a dat imaginea adevărată a lui. Pe cînd în secolul al XVI-lea vedem directive foarte modeste în secolul următor vedem o bogăție de intenții ce vin să se afirme. Afară de literatura religioasă, care și ea apare mai variată, se traduc din izvoare foarte deosebite texte cu un caracter variat. Pe de altă parte constatăm o înfiripare de cultură mai temeinică. Găsim în același timp curentul din secolul al XVI-lea. În primul rînd se dau

cărți religioase în scop purificator. Traducătorii țin să presinte o carte sfântă atîta cît era cerută pentru slujbă sau chiar pentru a fi citită acasă. Astfel vom înțelege de ce, de exemplu, în Noul Testament 1648, Simion Stefan spune în precuvîntare: "...nu numai cu pîne viiază omul, ce cu tot cuvîntul ce iasă din gura lui Dumnezeu". Se înțelege acest pasagiu în sens abstract creștin întru cît cuvîntul era întărirea credinței.

Traducătorii au ținut să dea cărți de înțelegere a credinței creștine. Despre o înfrumusețare a formei nici urmă.

Să trecem la o altă carte; citatele nu sînt inutile. În predoslovie Evangeliei învățătoare a lui Udriște Năsturel, Govora, 1642, găsim: "...vă rog cu de-adinsu, iubiții miei creștini, priimiți aciastă floare prea înfrîmșetată și dulce miroitoare adusă den raful vederei ceriului cu mult păcătoasa mîna mea grabnică îmblătoare și de tîm-

pă și întunecată mintia și mirosiți întru ia mirezma ceriului, și cu aceia îndulciți sufletele voastre cu dulcița fără sațiu și cu vederia frîmșetei, veseliți ochii cei înțelegători și cunoașteți rădăcina bunătății lui că iaste mult roditoare de înțelegerea sufletească și plină de preamîndria cea minunată și întru ia ascunsă visteria a toate bunătățile".

Pasagiul are un farmec de arhaism. S'ar părea că e o intenție de a scrie mai artistic, însă, în realitate nu găsim nici aici vreo intenție de exprimare artistică. Expresia "mirezma cerului" de pildă, e înțeleasă în sensul creștin.

Ne-am aștepta poate mai mult ca alt text să cuprindă o redare estetică și anume acela care poartă titlul de Mărgăritare, 1691, al lui Radu și Serban Greceanu, și pleacă de la ideea de morală generală. Radu și Serban Greceanu au fost cunoscuți ca oameni culți și ne-am aștepta să-i vedem preocupați mai mult de stilizare. În pa-

sagiul unde vorbește de Ioan Crisostom găsim următoarele: "Gură și rostu de aur îi zicem împreună cu toată lumea acestui Ioan nu doară că fălcile, gingiile, dinții, măselele, limba-i și ea acestea care facu gura de aur i-au fostu sau au putut fi, ce numai căci cuvintele și graiurile lui mai scumpe și mai folositoare era și încă sînt la cei ce le ascultă decît aurul, mărghăritariul și alte prea scumpe pietri, și căci den rostul lui cura învățăturile mai iubite și mai dulci nu numai decît miarea sau zaharul, cum s'ar zice, ce și decît acea amvrósia și nectar (de care Elenii băsnuia că era mîncarea și băutura dumnezeilor lor) mai cu dulciață și mai cu dragoste au fostu și sînt".

E un pasagiu interesant și prin naivitatea pe care o cuprinde. Amintind de Ioan Crisostom se spune că i s'a zis "gură de aur" nu pentru că ar fi avut... etc., ci pentru că spunea cuvinte ca aurul. Această calitate recunoscută lui I-

oan Crisostom pleacă tot de la preocupări creștine. Oratoria lui nu interesa pe Radu și Serban Greceanu; forma le-a rămas și lor streină.

E o constatare categorică: nu ajunsese în mintea multora din secolul al XVII-lea că exprimarea trebuie să aibă și o preocupare estetică.

Ași putea cita din Molitvenicul de la 1689, al papei Ioan din Vinți: "Știu, iubite cititoriu-
le, că voi afla lipsă în slove, în cuvinte, încă mai tare întru înțeles, săvai că încît am putut ^{măsa} am silit, iasă de n'am și agiuns la înțeles de-săvîrșit, ce de am pus pe frîmșeția casei lui Dumnedzău plumb și arame, încă cu toată osîrdia am nevoit. Iasă cui au dat Dumnedzău aur și pie-
tri scumpe să pue și să facă, noi încă vom ceti și vom mulțămî". (Epilog)

Popa Ioan din Vinți era preocupat de slove și de cuvinte într'atît cu cît puteau să corespundă înțelesului. Frumusețea lor nu-l interesa.

E de amintit introducerea unui text care

s'ar părea că ne apropie de preocupări mai estetice:"...văzînd....cum au creștinii țării împuțare și preoții mai virtos de cătră hulnicii dă lege cum pentru grosimea și grubia nu știm sluji tainele Sfintei Besereci și strigă toți totdeuna că deistruesc rău și nesebuit.(Mystric, Tîrgoviște,1651,Mitropolitul Munteniei Stefan).

E o redare cam greoaie.Mitropolitul Munteniei auzise plîngeri de cum își făceau unii preoți slujba la biserică cu "grubie"= lipsă de înțeles.Ceea ce alarma nu era de sigur exprimarea literară.Acei preoți probabil că citeau din cărți,însă,la slujbă erau cam grosolani și de aceia vedem în prefața acestei cărți o nemulțumire.

Ajungem la Noul Testament,1648/care într'adevăr ne interesează în mod deosebit.Se știe că mitropolitul Simion Stefan a căutat să dea această versiune cu preocupări ceva mai întinse în ceea ce privește romînismul.In prefață gă-

sim: "...Rumîniî nu grăescu în toate țările într'un chip, încă neci într'o țară toți într'un chip; pentru aceia cu nevoe poate să scrie cineva să înțele~~ga~~ga toți grăind un lucru unii într'un chip, alții într'al chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni cariî îmblă în toate țările, așia și cuvintele acelea sînt bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceia ne-am silit, de în cît am putut, să izvodim așia cum să înțeleagă toți, ia să să nu vor înțelege toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celui ce-au răsfirat Rumîniî printr'alte țăr, de ș-au amestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într'un chip".

În primul rînd e de relevat o observațiune care era o noutate. Si-a dat seama bine mitropolitul Simion Ștefan că era o varietate de vorbire nu numai comparînd Muntenia cu Ardealul, ci țînînd seama de ceea ce era al fiecărui țînut.

În al doilea rînd mai e o constatare intere-

santă: nu este vina noastră dacă s'a ajuns la vorbirea deosebită, ci vina e a celui care a răs-firat pe Romîni în alte ținuturi.

La ~~sfârșit~~ vorbește despre amestecul de cuvinte streine din limbă noastră. Să nu atribuim lui Simion Ștefan ceea ce a răsărit mai tîrziu, anume gîndul că era neplăcut impresionat de adoptarea unor termeni streini. Cu cunoștințele pe care le avea nu putea face triajul necesar. Amestecul acesta era pentru el un prilej de observațiuni asupra posibilității de exprimare; nu era intenția de a condamna elementele streine.

Ceea ce se degajează din tot pasagiul este tendința de unificare a limbii noastre cu ajutorul cărților bisericești. O asemenea tendință ne apropie de ceea ce este o limbă literară. Dacă limba literară a ajuns să-și fixeze aspectul relativ unitar aceasta se datorește literaturii religioase.

Simion Ștefan arată că era conștient de rolul pe care trebuia să-l aibă limba cărților bisericești în unificare. Indirect, mai reiese că Simion Ștefan nu vedea cu simpatie unele provincialisme. Elimina ce îi apărea ca provincial. Faptul că își dădea seama că sînt anumite expresiuni care trebuie evitate arăta la el o intuiție de care trebuie să ținem seamă. Nu putem concepe unitatea unei limbi fără eliminarea unor elemente prea locale. Odată ce s'a fixat exprimarea literară, ceea ce este prea provincial trebuie să fie înlăturat. Dacă e vorba de o exprimare mai personală, provincialismele trebuie să fie bine dosate. Sînt expresiuni plastice, care pot fi însușite de un scriitor, însă, sistematic. E o manie să se introducă provincialisme, după cum abuzează mulți, mai ales în prosă. Poesia e mai puțin îngăduitoare.

Acestea fiind spuse în legătură cu ceea ce am constatat la Simion Ștefan, vom trece data viitoare mai departe.

Alex. Osescu Ruc
1930

13 I 1930.

În veacul al XVII-lea am văzut unele licăriri de gânduri pe care nu le-am întâlnit înainte și alături de acestea făceam o constatare interesantă, anume observam la unii conștiința unor insuficiențe în cultura noastră. Aceasta este ceva semnificativ. Înseamnă că se înțelegea de pe atunci ceea ce era de realizat, ceea ce trebuia îndeplinit de acum înainte în manifestațiile noastre culturale. Odată ce s'a recunoscut aceasta, indirect a trebuit să se îndrepte atenția spre ceea ce putea să umple o asemenea lacună. De sigur,

asemenea manifestațiuni sînt foarte rare, însă, atunci cînd le întîlnim, trebuie să fie relevate și în special ne surprinde că le vedem venind din cercuri care ar fi trebuit să se mulțumească mai mult cu unele convențiuni existente.

Intr'adevăr, de la un mitropolit, prin urmare, din lumea care putea să fie mai ușor mulțumită cu o anumită stare de lucruri, și anume de la mitropolitul Teodosie vedem venind semnul unei asemenea nemulțumiri. Dînsul exprimă în prefața unei cărți care s'a tipărit în București la 1680, o liturghie, observațiuni cu privire la ceea ce era o slăbiciune în manifestațiunile noastre sufletești.

Intîi observă că este prea multă "neînvățatură" în Țara Romînească și "neînțelegere a limbii": "....aciasta și den neînvățatură și den neînțelegerea limbii pogoară, care noao jalnic și plînguros lucru iaste într'atîta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumînesc, carele o-

O. Denușianu

Evoluția estetică a limbii romîne. Fax. 9.

dată și el numărat între puternicile neamuri și între țarii oameni să număra, iară acuma atîta de supus și de ocărit iaste cît nice învățătură, nice știință, nice armă, nice legi, nici nice un obiceiul întru tot rodul ce se pomenește astăzi rumîn nu iaste, ce (ca) nește nemernici orbi într'un obor învîrtindu-se și înfășurîndu-se dela streini și dela varvari, doară și de la vrăjmașii rodului nostru cer și se împrumutează și de carte și de limbă și de învățături. O grea și dureroasă întîmplare".

Mitrop. Teodosie

Este o mărturisire care are importanța ei, arătîndu-ne că în secolul al XVI-lea erau suflete neliniștite și neliniștea venea din recunoașterea unor lipsuri în viața noastră culturală.

Prefața mitropolitului Teodosie este interesantă și din alt punct de vedere. Cînd ne adresăm la texte din secolul al XVI-lea, constatăm că într'adevăr, se întîmplă ceva invers de ce este al

culturei de astăzi. Sînt cititori astăzi care poate nici nu se uită la prefață. Aleargă la cuprinsul cărții. Prefața nu interesează pe cei mai mulți și de fapt, este un motiv pentru că prefața de multe ori este o formalitate, unde nu găsim mare lucru, afară doar de prefețele care au mai multă importanță atunci cînd autorul își expune mai de aproape unele păreri și arată în amănunt directivele pe care le-a urmat în redactarea cărții.

În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea prefețele sînt mai interesante decît cuprinsul cărții chiar, pentru că de multe ori și mai ales cînd e vorba de cărțile bisericești, prefețele acestea sînt de multe ori o profesiune de credință, sau alte ori ne desvoltă unele lucruri din viața noastră culturală care nu ne poate rămîne indiferentă.

Cum spuneam, mitropolitul Teodosie mai insistă asupra unui lucru, și anume cînd arată că nu e

vorba numai de Țara Românească: "Intre Rumîni ce zicem cuprindem și pe Moldoveni, că tot dintr'o fîntînă cură". (Liturghia, București, 1680). Este iarăși o mărturisire interesantă pentru această epocă. Dacă vine cineva, cum este mitropolitul Teodosie, să arate sentimente degajate de prejudecăți, dă dovadă de un suflet evoluat, cum de altminteri găsim ceva analog și la stolnicul Cantacuzino.

Sînt manifestațiuni rătăcite, dar interesante de relevat, dintre care una este în legătură cu problema de care ne ocupăm acum și nu putem să o lăsăm la o parte. Este o vagă manifestare a spiritului de unitate. Constată mitropolitul Teodosie că sînt multe lucruri nouă de adus în țările noastre, însă recunoscînd lipsurile la care se raportă dînsul, putem adăuga ceva în plus, la care nu s'a gîndit acest cap al bisericeii, anume lipsește și altceva în sufletul celor din secolul al XVII-lea, lipsește darul imaginației.

Cei de la țară aveau, firește, o imaginație a lor, pe care au exprimat-o în literatura populară. Dacă e vorba, însă, de imaginația celor de sus, a păturilor culte, aici sîntem în fața unui aspect al vieții noastre, pe care numai vag l-am putea controla. Am impresia că, în genere, cultura din secolul al XVII-lea, nu a stimulat de loc imaginația. Acei care ajunseseră să citească, să scrie, erau foarte mulțumiți cu redarea unor lucruri elementare și odată ce erau mulțumiți cu aceasta nu duceau spiritul mai departe, nu-l stimulau, nu se lăsau luați de avîntul imaginației.

La sate, de multe ori, acei care au trecut prin școli primare, ajung să citească, ajung să scrie, însă, pe urmă nu mai au nici imaginația țăranului simplu, nici a unui cărturar, nici predispoziția mai vie a omului cu adevărat cult. Cartea dată în condițiuni de felul acesta, devine o față simplă, fără nimic în dosul ei, o înșelare a celui care o posedă, pentru că se pare că dincolo de ea

nu se poate descoperi mai mult suflet. Cartea dată în acest fel ajunge să paralizeze anumite predispoziții sufletești.

Referindu-ne la secolul al XVII-lea, mai ales prin faptul că de multe ori cartea era streină și sufletele nu erau destul de pregătite s'o primească, sau primind-o s'o multiplice, atunci cei mai mulți din ei aveau de sigur, o oarecare cultură, însă, nu o cultură vie care dă avânturi nouă sufletului și care mai ales trebuie să stimuleze imaginația.

Si odată ce lipsește imaginația, lipsește mult. Nu putem concepe realizări mai de seamă, nici în știință, nici în artă, nici în alt domeniu, fără imaginație, firește nu imaginație rătăcită, nu imaginație care pierde orice contact cu realitatea, ci o imaginație disciplinată, fiindcă și imaginația are exigențele ei. Imaginația care este bine condusă, este o forță și o forță adevărată spirituală, superioară, alături de altele. Si în viața

de toate zilele, dacă cineva nu aduce cît de puțină imaginație se pierde în platitudinî. Numai imaginația dă fiecăruia nota personală tocmai pentru că este foarte suplă, capabilă de cît se poate mai variate manifestațiuni. Această imaginație a lipsit la cei mai mulți. Nu vreau să spun că e absentă. Vom vedea, cînd vom ajunge la un scriitor cum este Dimitrie Cantemir, că este într'adevăr remarcabil prin imaginația lui, prin personalitatea și cultura lui.

Cei mai mulți, însă, ne fac impresia de suflete nu destul de răsărîte, nu destul de îmbogățite și mai ales sînt unele persoane prea puțin dotate cu imaginație, sînt prea prosaice, prea puțin inclinate spre avînturi ale gîndului și prea puțin trec cu imaginația, dacă o au, mai departe decît ce este obișnuință. De altfel nici nu cunoșteau bătrîni noștri de acum două, trei sute de ani cuvîntul "imaginație". În vocabularul de atunci găsim cuvînt echivalent "fantasie". Să nu credeți

că în secolul al XVII-lea termenul acesta nu era cunoscut. Întîlnim într'o prefață de carte religioasă Apostolul, tipărit la București la 1683, într'un pasagiu ciudat și naiv, următoarele cuvinte, în care se îngrămădește puțină cosmogonie, puțină fiziologie și chiar psihologie: "Din patru aceste stihii (termenul stihii este întrebuințat în vechime pentru noțiunea pe care astăzi o exprimăm prin neologismul "element") se au făcut văzută a-
ciastă lume: den foc, den aer, den apă, den pămînt; den patru iarăși materii asemenea stihiiilor să face și lumea cea mică, omul: den sînge, den flegmă, den hiare plăviță și neagră; den patru și cuvîntătorul suflet al omului să vede a fi: den minte, den chipzuală, den cuvînt și den fantasia. (Apostol, București 1683). Vedeti, prin urmare, că acei care ne-au dat Apostolul de la 1683 știau vag că în sufletul omului trăește și fantasia.

Ce înțelegeau ei prin fantasia? Tocmai precum n'am putea spune, pentru că trebuie să distin-

gem între imaginație și fantasie, cu toate că se confundă uneori. Imaginația e, de sigur un proces superior fantesiei. Cineva dacă întrebuințează indiferent un termen sau altul înseamnă că nu își dă seama de ceea ce este propriu fiecărui cuvânt. Imaginație este termenul întrebuințat și în psihologie, prin urmare, are aureola lui științifică. Fantasia dă loc la interpretări reduse, chiar pejoritate. Se poate spune despre cineva că are fantasie și în sens bun, însă se poate înțelege de multe ori și în sens rău. De aceea avem în limba noastră dubletul fantesie alături de fantasie. Fantesie vine din franceză și a fost nuanțat în sensul că este ceea ce trece cuiva prin minte, fără nici un rost, în mod capricios. Fantasia este ceva superior fantesiei, însă nu putem întrebuința cu același prestigiu, mai ales când e vorba de psihologie, cuvântul fantasie absolut identic cu imaginația.

De altminteri, pe lângă fantasie și fantesie

găsim și forma fandaxie. În secolul al XVII-lea cuvîntul apare la Dimitrie Cantemir și mai tîrziu l-a întrebuintat și Caragiale. Apropiînd toate formele se vede că este o familie bogată și interesantă în felul ei. Ne dăm seama de deosebirea între imaginație și fantasie; mai ales în jurul celei din urmă se grupează unele înțelesuri care sînt în măsură să ne facă să nu putem confunda o noțiune prin alta.

În secolul al XVII-lea, prin fantasie putem admite că s'a înțeles în sensul cît se poate de bun, în orice caz ceva cam vag, nu tocmai aceea ce înțelegem noi astăzi prin termenul superior de imaginație.

Dacă, prin urmare, cuvîntul apare în secolul al XVII-lea, ceea ce interesant este că atmosfera suflă corespunzătoare acestui cuvînt o vedem în umbră și aceasta explică în parte de ce limba acestei epoci se presintă cu scăderi pe care le vom vedea.

Pentru ca să ajungem iarăși la partea esențială a expunerii noastre,adică să urmărim direct ceea ce a ajuns exprimarea românească în secolul al XVII-lea,să ne raportăm la un text care a avut faima lui, pentru că a dat cea dintâi traducere în întregime a sfintei scripturi.E vorba de Biblia lui Șerban Cantacuzino, care a avut în același timp multă influență, pentru că a fost citită în atâtea biserici nu numai din Muntenia dar și din Ardeal, încât limba traducătorilor acestei Biblie n'a putut de sigur să rămână fără ecou în sufletul acelor care au ascultat-o. Ecoul, însă, n'a putut fi așa cum ne-am fi așteptat. Este de sigur, o românească ceva mai netezită, mai evoluată în orice caz, decît cea a lui Coresi, însă foarte nesigură, foarte stîngace, mai ales din cauză că acei care au urmat traducerea au fost obsedați de gîndul să nu se depărteze prea mult de la ceea ce era consacrat. Frasele oricît de românești erau, adesea ori îi satisfă-

cea numai prin faptul că veneau să corespundă textului din alte limbi.

Pentru ca să vedeți dacă e un progres, de luat în seamă să cităm tot începutul Psalmului XXI din Biblia lui Serban Cantacuzino: "Dumnezău, Dumnezăul meu, ia aminte la mine, pentru căci mă părăsiși? Departe de la mîntuirea mea, cuvîntul greșalelor mele. Dumnezeul meu striga-voi zioa și nu vei asculta și noaptea și nu la necunoștința mea". vedeți că și în secolul al XVII-lea nu este o romîneasă limpede. Cuvintele se alătură la sfîrșitul frasei și nu sînt înșirate în ordine normală, așa încît ne găsim în fața unei exprimări defectuoase cu toate că avem de-a-face cu unul din psalmii cei mai cunoscuți.

Dacă aceasta este constatarea pe care o facem, referindu-ne la un text așa de important cum a fost Biblia lui Serban Cantacuzino ne întrebăm la ce ne putem aștepta cînd ne referim la alte tipărituri de literatură religioasă din se-

colul al XVII-lea!

Ne apropiem de ceea ce urmărim și la seminar, adică de ceea ce ne-a dat Dosoftei, în special în Psaltirea în versuri. Lecțiunile de seminar ne dau prilejul să insistăm asupra unor amănunte, asupra cărora n'avem nevoie să revenim la curs. În lecțiunea de astăzi și în cele următoare voi avea ocazia să presint impresiile generale care cred că trebuie să fie degajate din această Psaltire, tipărită de Dosoftei la 1673. 1673

Întîi se știe că mitropolitul Moldovei a fost sugestionat de Psaltirea în versuri a lui Kochanowski, versificare care este un reflex al culturii apusene. Kochanowski catolic, a căutat să pună o legătură între ceea ce era tradiție catolică și ceea ce venea de la Renaștere. Psaltirea lui Kochanowski nu e decît un reflex al culturii apusene în Polonia.

Cît a muncit Dosoftei la stihuirile sale, mărturisește singur, o spune într'adevăr, în prefață:

"pre versuri tocmită în cinci ai foarte cu osir-
dă mare". Prin urmare, spune că a muncit cinci ani
 la această versificare. Mai departe dînsul face
 apoi o mărturisire care ne interesează mai mult.
 Spune că a tîlcuit-o: "precum am putut mai frumos
să poată trage hirea omului cătră cetitul ei".
 Se vede la Dosoftei o intenție estetică. Mai de-
 parte însă, adaugă că s'a gîndit s'o dea "ca să
poată hi mai mare îndemnare cătră rugă și nevin-
ța sfintei biserici". Iată, de fapt, care a fost in-
tenția care a primat la Dosoftei. S'a străduit cu
 gîndul în primul rînd să fie spre folosința bi-
sericei, a avut în vedere o carte de unificare
creștină și a căutat să-i de o exprimare într'o
 limbă mai frumoasă cum spune dînsul, dar care pre-
ocupare cade pe planul al doilea, pentru că dacă
 ar fi fost mai puțin creștin Dosoftei și mai în-
 zestrat cu dar poetic, atunci de sigur, că ar fi
 înțeles cît de în urmă rămîne gîndul lui față
 de ceea ce a dat. Intr'adevăr, Psaltirea lui Do-

softei e plină de inegalități și nu numai de inegalități, dar multe părți întunecate, nelămurite. Stîngăcia răsare la fiecă pas și ici colo numai dacă putem prinde o frasă mai limpede, mai bine conturată. S'a zis și se repetă că Dosoftei dacă a ajuns să scrie versuri și sînt într'adevăr unele versuri sprintene, cu o oarecare mișcare, aceasta ne aduce aminte de literatura noastră populară. S'a zis că Dosoftei ar fi fost influențat de cîntecele noastre populare.

O simplă afirmare, n'a fost nici odată controlată și pusă mai mult în evidență. Plecînd de la ceea ce au spus alții, am căutat să văd dacă într'adevăr, putem ajunge la convingerea că Dosoftei ar fi scris sub influența cîntecelor noastre populare. E vorba de doinele noastre. Din acestea, o influență directă n'am putut descoperi. Că este un ritm de 6 - 7 silabe care ar putea să fie apropiat de ritmul doinelor, da. Nu ne putem închipui însă, că Dosoftei, dacă într'adevăr ar fi fost

mai pătruns de sufletul poeziei populare, n'ar fi lăsat să se strecoare vreo imagine în mai directă legătură cu ceea ce este propriu literaturii noastre populare. Că n'ar fi cunoscut Dosoftei de loc cîntecele noastre, este imposibil. Că l-ar fi influențat, însă, doinele, aceasta nu o văd reieșind de nicăeri. Mai ales referindu-ne la un pasagiu din Psalmul 94 și în special la începutul lui, iată ce găsim:

"Veniți cu toții depreună
 Să ne facem voae bună
 Să ne bucurăm cu Domnul.
 Și să-i strigăm cu tot omul
 Că nă-i Domn și mîntuintă
 Și să-l rugăm cu credință"

Vedeți un pasagiu care ar putea fi pus în legătură cu literatura populară, însă nu cu doinele, ci cu bocetele.

Dacă ne referim la colecția lui Marian "Inmormîntarea la Romîni" găsim:

"Veniți, frați, și voi surori
 Și mă 'mbodobiți cu flori".

Ritmul este absolut același și mărturisesc că nu cred că într'un asemenea pasagiu Dosoftei nu a fost influențat de bocetul popular. Nu se poate să nu fi avut reminiscențe din bocetele populare și aceasta e de sigur, explicabil pentru că dînsul ca om al bisericii putea să se inspire mai mult din bocete pe care a fost în măsură să le audă la înormîntări.

Putem admite, prin urmare, că dacă Dosoftei a putut într'adevăr, să fie influențat de poezia populară, această influență nu se datorește doinelor, ci bocetelor.

Si acum să ne oprim la cîteva pasagii din Psaltire și să vedem întru cît ele pot să confirme, măcar redus, intenția pe care a avut-o Dosoftei de a împodobi limba noastră.

In Psalmul 73 cînd vorbește despre lume în acord cu genesa găsim aceste versuri:

"Dela tine dzua luminează
Și noaptea cu stelele dă rază,
Tu ai tocmit luna de dă zare

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbei romîne. Fasc. 10

Si soarelui i-ai dat de răsare,
 Tu ai dat pământului frîmsete
 De-l întoarce vara 'n tinerețe"

Este o îndemînare care surprinde pe vreme a-
 ceea. O îndemînare la înșirarea versurilor, care
 sînt scrise foarte ușor, însă, fără alegere sufi-
 cientă. In plus, se vede că nu e ceva care să ne
 izbească neplăcut și mai ales versul din urmă se
 îndepărtează de la obișnuit cînd este vorba de a
 arăta ceea ce aduce primăvara "Tu ai dat pămîn-
 tului frîmsete de-l întoarce vara 'n tinerețe".

Tot așa ar fi de recunoscut calității de ex-
 primare în Psalmul 148. Ași putea adăuga că atunci
 cînd Dosoftei are de făcut unele înșirări care
 pleacă de la un anumit cuvînt sau de la o anumi-
 tă idee reușește mai bine, pentru că este ajutat
 ca de un lanț care-l duce cu siguranță, pe cînd
 dacă e vorba de trecere de la o frasă la alta, și
 mai ales dacă această frasă, sau aceste versuri
 exprimă ceva mai deosebit, atunci îl vedem foar-
 te puțin ajutat.

Cum spunear, dacă ne referim la un alt pasagiu, găsim că este o înșirare elementară, totuși destul de reușită pentru ceea ce alte ori n'a putut să ne dea alții mult mai înzestrați decât dînsul:

"Lăudați-l soarele și luna,
 Cu luccoare ce dați totdeauna,
 Lăudați-l stele și lumină
 Ce dați raze pre noapte senină,
 Lăudați-l ceriuri preste ceriuri
 Si apa cea pre din sus de ceriuri".

In asemenea versuri, oricît de puțin importante ar fi, totuși Dosoftei ajunge să ne dea o impresiune mai bună a limbii pe care căuta s'o întrebuințeze în versurile sale.

Mai sînt și alte observațiuni în sensul acesta, pe care le vom expune data viitoare.

-:~::~:-

Alexes cu Puiu

20 I 1930.

Rămăsesem la verificarea psalmilor lui Dosoftei și ați văzut bine că foarte puține pasagi pot să fie relevate și chiar acestea cu multă rezervă, pentru că nu e un singur psalm și chiar dintre cele mai scurte care să se susție de la început pînă la sfîrșit. Se vede într'adevăr, că Dosoftei era stăpîn pe o redare mai îngrijită; din citatele pe care le-am făcut în lecțiunea trecută a reieșit că uneori Dosoftei reușește întru cîtva în cîteva versuri să ne dea o conturare ceva mai reliefată, să arate oarecum

un simț al limbei mai presus de ceea ce este obișnuit. Dacă e să continuăm această spicuire vom avea de relevat numai câteva expresiuni alături de versurile pe care le-am citat rîndul trecut, expresiuni în care iarăși constatăm oarecare licăriri de formă literară mai îngrijită. Așa în psalmul (III, 110, 111) avem ceva care ca imagine nu e de sigur, fără oarecare valoare. Anume se spune:

"Preste luciul de genune
Trec corăbii cu minune".

Vedeți, o apropiere între "genune" și "minune" care e evocativă în felul ei. În orice caz ne găsim în fața unui scurt pasagiu care poate să fie luat mai mult în seamă. Tot așa în psalmul 138, 11-12 cînd citim:

"Tu mi-ai cunoscut tîrziul
De-l tîlnești cu timpuriul".

Aici e de relevat gestul îndrăzneț a lui Dosoftei, inovația în sensul întrebuințării lui "tîrziu" și "timpuriu" ca substantive. Se știe că în

poesia nouă s'a afirmat această tendință de întrebuințare a unor forme în afară de usul curent. Dosoftei nu putea decît întâmplător să se gîndească la așa ceva; totuși e de semnalat această tendință a lui uneori de a se îndepărta de la ceea ce era exprimare prea curentă.

Foarte des Dosoftei bruschează frasa, arată predilecție pentru inversiuni. Așa de exemplu, în psalmul 96 p. 334 se spune:

" Si dreptului senină
Ii va străluci lumină".

De sigur, că aici a fost și obsesia rimei, cău-
tînd să pună "senină" alături de "lumină". Fra-
sa tăiată în felul acesta merge în acord cu ce-
ea ce constatăm și alteori pentru că în psalmul
104, 12 găsim:

"Să vă sfînta lui față privească".

Aici inversiunea frasei e și mai izbitoare, pen-
tru că forma reflexivului este inversată. Ar fi
de insistat mai mult asupra acestui procedeu al

lui Dosoftei care, incontestabil, arată ceva deosebit, nu originalitate remarcabilă, dar o tendință de a nu rămînea la tipuri prea convenționale. O primă afirmare, am putea spune, în limba noastră de redare altfel de cît ceea ce era tradițional.

Dacă pînă aici, cred, ați putut vedea ceea ce ridică uneori nivelul de exprimare din Psaltirea în versuri, este interesant să urmărim mai de aproape felul cum Dosoftei proceda atunci cînd se gîndea să urmeze modelul lui Kochanowski și în același timp versiunea psalmilor după traducerea din slavonește.

În lecțiunile de seminar am dat cîteva indicațiuni în acest sens însă de data aceasta vom putea insista mai mult. Putem spune că Dosoftei ne dă elemente de luat în considerație uneori extrem de interesante. Pentru secolul al XVI-lea Psaltirea în versuri e singurul text care ne înlesnește urmărirea posibilităților de

redactare pe care le-a avut un scriitor atunci. Ceva în felul acesta putem găsi și la Cantemir. Dosoftei ne dă posibilitatea să vedem cum dînsul a dat prima redacțiune și cum nu s'a mulțumit cu aceasta ci a căutat să revie, s'o revizuiască, și vom vedea dacă revizuirea a fost totdeauna făcută fericit. O notă interesantă în felul ei e aceea pe care o găsim la psalmul 34, versetul 43, unde manuscrisul ne dă: "Bietul suflet să nu se smerească". Dosoftei înseamnă în margine: "schimbăciune să faci aici". Adică, a scris aceasta ca să nu uite că va trebui să schimbe versurile și nota marginală îi înlesnea aducerea aminte pentru ca în ediția tipărită să schimbe acest verset. Intr'adevăr, în ediția din 1773 găsim: "Să nu se sgîrcească bietul suflet". E cazul de a constata că modificarea la care s'a gîndit nu arată deplină cunoștință de redactare pentru că, încontestabil, frasa din textul tipărit e inferioară celei din manuscris. De alt-

minteri vom reveni asupra acestui contrast care ne arată că Dosoftei a meditat asupra acestei redacțiuni și asupra multor pasagii înainte de a le da la tipărit și le-a schimbat așa cum i s'a părut că ar fi mai bine.

Și acum să mergem la comparația care, cum spuneam, poate să fie instructivă: Vom distinge întâi părți care în prima redacțiune erau mai slabe decît acelea pe care le-a dat în textul tipărit. Se întîmplă de multe ori, însă, și contrariul. Unele, de sigur, că nu sînt schimbări esențiale, dar, ne ajută să vedem cum frasa era nuanțată mai bine în tipăritură decît în manuscris.

"Să iai de la Domnul plată" (III, 26). Vedeti că este o exprimare cît se poate de corectă. Așa o găsim în manuscris. În textul tipărit a schimbat: "De la Domnul să iai plată". De sigur că și aceasta nu e ceva extraordinar în felul de exprimare, însă, totuși e mai literar,

cu o vagă apropiere de exprimarea poetică.

Intîlnim apoi inversiuni în psalmul V, (2):
 "Graiuri cu jiale cuvinte". Mai înainte de toa-
 te nu sună romînește și aceasta ne aduce amîn-
 te de psalmul XXI pe care l-am citat. În textul
tipărit găsim: "Grai cu de jiale cuvinte", adică
graiul cu cuvinte de jală. Si-a dat, prin urmare,
 seama Dosoftei că prima redacțiune era impropri-
 e, încorectă.

Un pasagiu în care putem urmări mai bine fe-
 lul cum proceda dînsul e următorul:

"Că ei bogătașii ocărăsc pe meser
 Si nu știu că Domnul îl face de-i' vesel".
 XIII, 25-26.

Ceva stîngaci, naiv. În textul tipărit avem:

"Că ei bogătașii pre meser defaimă
 Ce Domnul l-a face bogat fără samă".

Avem o redare mai netezită în tipăritură.

Alt pasagiu din psalmul al XVII-lea, 125-6:

Fiii cei fățarnici ce mă 'nstrăinară
 De cătră priință mințindumă 'n țară",

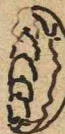
apare în tipăritură:

Ant. Alex. Alex. Alex.

"Fiii streinați carii mă mințiră
 făcînd vicleșugul să scornească pîră".

Vedeți că în citatul acesta constatăm o schimbare și de rime. Nu e vorba numai de a trece un cuvînt sau mai multe dintr'un loc într'altul, ceea ce arată că Dosoftei a fost uneori nemulțumit de rimă.

Tot în psalmul al XVII-lea, 131 întîlnim: "Ce mi-a(i) dat izbîndă și vîrtute mare" care în tipăritură apare: "Ce mi-ai dat vîrtute și izbîndă mare". Ar zice cineva că schimbarea este neînsemnată, totuși, ni se pare că este unul din verseturile cele mai de luat în considerație. Găsim la Dosoftei uneori o redare mai bună decît în manuscris și în orice cas un spirit de distingere, un spirit care nu era strein absolut de anumite năzuinți estetice. Într'adevăr, dacă dînsul în manuscris a pus: "Ce mi-a(i) dat izbîndă și vîrtute mare" și apoi a inversat în tipăritură, se vede o preocupare estetică. Si-a dat seama Dosoftei că e fals, pentru că "virtu-

te" în vechea românească avea sensul de "putere" și a revenit în pasagiul corespunzător din tipăritură dînd aceea ce trebuia, adică: "Ce mi-ai dat virtute și izbîndă mare" care într'adevăr este gradația normală a celor două cuvinte.

În psalmul XXXIV, 57, întîlnim: "Mă ispitiră cu bătăi multe". În tipăritură e pus: "Cu bătăi mă ispitiră multe". De data acesta inversiunea, putem spune că, e bine reușită de acord cu spiritul limbii noastre.

Un ultim pasagiu din această serie îl constituie psalmul XXXVIII, 47, 48:

"Îușiu redză-mi greul Doamne, și-mi slăbește
Pîn' a nu mă duce și mă răcorește".

De sigur că este ceva cu totul prosaic, mai ales cuvintele din urmă. Dosoftei a revenit și s'a oprit la această rețușare:

"Îușiu readză-mi greul pîn' a nu mă duce
Si mă muți din lume la viața cea dulce".

Redacția textului în forma ultimă are avantajul că nu se termină așa de plat ca aceea din manu-

scris.

Deci, avem aici evidența procedărei lui Dosoftei. Era nemulțumit adeseori de ceea ce fusese prima stilizare și a căutat să revie dînd în textul tipărit o formă ceva mai bună decît în manuscris. S'a întîmplat, însă, că alteori anumite inversiuni, anumite redacțiuni din manuscris să fie de preferat celor tipărite.

Așa, de exemplu, în psalmul al XVII, 27, întîlnim: "Scripește lumina subt sfinte-ți picioare". E un verset destul de expresiv. În ceea ce privește ritmul ar fi de sigur, multe observațiuni de făcut; uneori Dosoftei a avut într'adevăr, un simț musical al frasei destul de viu, alte ori ne-a dat versuri care se abat de la cele mai elementare exigențe ale armoniei. În textul tipărit apare inversat: "Lumina scripește subt sfinte-ți picioare". Este o diferență între "scripește lumina" și "lumina scripește" care este exprimarea directă, prosaică, pe cînd cealaltă e

mai bună pentru că pune pe primul plan ceea ce trebuie să impresioneze mai mult, adică ceea ce este exprimat prin verbul "a scripi".

În psalmul XXIV, 19 găsim în manuscris: "Că ți-i mila din zile bătrîne", iar în textul tipărit avem: "Că ți-i, Doamne, mila de pre-atunce". Redacțiunea din manuscris, trebuie să recunoaștem că e mult mai bună.

În altă parte, în psalmul XXVII, 19-20 întâlnim:

"Că n'or să 'nțeleagă, Doamne, să te-asculte
Să facă ce-i bine, ce fac rele multe".

În textul tipărit apare:

"Lucrurile tale o să cugetedze,
Poruncile tale nu vor să lucredze".

Acest "să cugetedze" ne izbește foarte neplăcut, e ceva cu totul prosaic și nepotrivit. În orice caz, nu e fericită înlocuirea primei redacțiuni cu cea de a doua.

Tot așa, în psalmul XXX, 13-14 avem în manuscris:

"De la mreji ascunse de pierdzare
Mă vei scoate și de lunicare".

In textul tipărit găsim:

"Si să mă scoți și de lunicare
Si de cursă 'ntinsă cu pierdzare".

Cît se poate de nenorocit redactat față de prima redacțiune care are ceva mai mult din frumusețea frasei romînești.

Ar fi de insistat și asupra rimei, așa cum a înțeles-o Dosoftei. Dacă uneori dînsul arată îndemnare pentru rimă, în orice cas, alte ori s'a mulțumit cu tot ce era mai ușor în arta lui de versificație. Ceea ce este cu deosebire neplăcut e repetarea multor cuvinte identice în rimă. In plus întîlnim multe asonanțe foarte curente ceea ce arată că îi venea mult mai ușor să se oprească la această redare mult mai simplă de armonie decît de rimă. Totuși, e de amintit că de multe ori rima lui are ceva ce ne apropie de modernitate. Așa de exemplu, cînd face să rimeze:

"—te-oi asculta-te
"—neamuri lăudate". Ps. XXV.

Avem aici o rimă rară. In plus, era obișnuința la Dosoftei să repete pronumele ațon.

Astfel de rime au fost întrebuintate și de Eminescu. Dacă ar fi să se caute unele reminiscențe la Eminescu de sigur că s'ar găsi foarte vagi urme în legătură cu tehnica lui Dosoftei. Eminescu fără îndoială, a citit din Dosoftei și se vede că în unele feluri de exprimare și chiar mă întreb dacă nu și ca rimă, a fost influențat de felul acesta de a scrie a scriitorului moldovean.

Mai e și un alt aspect al Psaltirei în versuri, care nu poate să ne rămână strein. Ne întrebăm anume, dacă Dosoftei fiind scriitor moldovean, ultra-moldovean chiar, nu a avut cîte odată conștiința că sînt unele forme dialectale care în scris trebuie să fie lăsate la o parte. Chiar în secolul al XVI-lea unii aveau un vag sentiment de diferențiere a formelor. Li se părea că dacă se exprimă într'un anumit fel e

prea popular, pe cînd vorbind cu alte cuvinte, preferînd alte forme acestea erau o notă de ceva mai multă cultură și în orice cas îi apropia de exprimarea mai literară, atît cît putea să existe în secolul al XVI-lea.

Dosoftei nu putem spune că uneori nu și-a impus reserve în ceea ce privește întrebuintărea formelor moldovenești și dovadă de aceasta avem parcurgînd, străbătînd cîteva versete. Astfel în psalmul XXIV găsim în manuscris: "A tale căi, Doamne, tu mi-arată". "A tale căi" este o exprimare moldovenească. În tipăritură o schimbă: "Ale tale căi, Doamne, tu mi-arată". Adaug imediat, că Dosoftei a rămas la exprimarea moldovenească adică, și pentru singular și pentru plural și pentru masculin și feminin întrebuintează forma a. A rămas ca o licență poetică, pînă astăzi, acest a moldovenesc și mai ales sub influența lui Eminescu. Cred că limba adevărat li-

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbei romîne. Fasc. 11

terară trebuie să urmeze ceea ce este corect a-
dică să pue al, ai, a, ale, după cum cere cazul; nu
se poate să fie grupate toate într'o singură
formă a.

Prin urmare, se vede că Dosoftei și-a zis
într'un moment că ar fi de preferat ale în loc
de a, pentru că altfel nu vedem rațiunea schim-
bării.

În ceea ce privește pronunția, putem urmări
foarte de aproape cum opera Dosoftei, însă, ia-
răși eștitind, pentru că dacă uneori și-a impus
evitarea unor forme, alte ori a rămas la ele. Așa
în psalmul al II-lea în manuscris găsim hier
și hiu. În tipăritură le-a înlocuit prin fier
și fiu, pentru că i se părea că pronunția cu h
era prea locală. În psalmul al V-lea în manu-
scris întâlnim: "dă cătătură" cu înțelesul de
"privire". Revine și de data aceasta și în ti-
păritură îl schimbă punind cătătură în loc de
cătătură, probabil că forma cătătură i s'a pă-

rut prea populară.

Iată, prin urmare, câteva forme puse față în față pentru ca să cunoașteți mai de aproape ceea ce a fost pregătirea sub forma definitivă a traducerei psalmilor. Pentru ca să vă fixați și mai bine impresiunile nu trebuie să uitați ceea ce găsim incidental în traducerea lui Dosoftei, anume la sfârșitul psalmului CXXXII. Intr'un moment de fantezie, de încredere în vocațiunea sa poetică dînsul a intercalat o compunere originală formată din aceste cuvinte.

La sfârșitul psalmului CXXXII a intercalat pasagiul următor: "Aceste patru părechi de stihuri le-am scornit eu prăvind acest psalom a lui. Iată aceste versuri:

M Cine-și face zid de pace
Turnuri de frăție,
Duce viață fără greață
'Ntr'a sa bogăție,
Că-i mai bună depreună
Viața cea frățească

Decît arma ce destramă
Oaste vitejească.“

Ritmul, vedeți, este bine susținut. Ne izbește neplăcut mai ales acel cuvînt de la sfîrșitul versului al treilea "Duce viață fără greață". Să nu uitați că greață pe vremea lui Dosoftei însemna "greutate". De aceea ca impresiune versul al treilea apare detestabil, pe cînd înlocuind cuvîntul arhaic vedem că nu mai e ceva care să ne șocheze prea mult.

Constatăm, deci, că Dosoftei se emancipa, constatăm o calitate adică un dar poetic nu prea fericit realizat, ci mai mult o îndemînare. În ceea ce privește exprimarea întîlnim o stăpînire a ritmului, uneori chiar ireproșabilă.

Avea o aspirație către mai bine aceasta este incontestabil, însă, nu era ajutat nici de tradiție, nici de prea mult talent și oricum tradiția mai ales cînd e vorba de începuturi literare contează. Cineva îndrăzneț ca Dosoftei

voind să alcătuiască sute de versuri a dibuit. Si apoi, afară de modelul strein nu era ajutat de ceea ce era al limbei noastre. Presupunind că dînsul și-ar fi îndreptat privirea spre literatura populară, spuneam rîndul trecut că, ar fi putut mai ușor versifica. Se poate ca, fac oarecare reserve, să fi fost influențat pentru unele din versuri de doine pe care le-a auzit dar, chiar dacă le-ar fi dat mai multă atențiune tot n'ar fi putut găsi ușor o îndrumare pentru o traducere cum era acea a psalmilor.

S'a zis că Psaltirea în versuri a fost foarte răspîdită și ca atare trebuie să admitem că a avut înrăuriri însemnate. Intr'adevăr, se găsesc unii psalmi copiați în cărți mai vechi. Se pare că psalmul CI a fost cel mai răspîdit pentru că era mai ușor, mai săltăreț, dar, răspîdirea aceasta relativă poate să fie o indicațiune de influența pe care ar fi avut-o opera lui Dosoftei. De sigur, că Psaltirea în

versuri a fost mai mult citită pentru că se deosebia de alte traduceri de la noi. Era ceva curios această redare în versuri, însă, să ne închipuim că acei care au avut sub ochii lor scrierea lui Dosoftei au fost într'atit influențați încît în exprimarea lor ar fi putut să primească sugestuni din acești psalmi, aceasta nu ne putem închipui. Cu toată răspîndirea ei, traducerea a rămas fără urme vizibile de influență. Este o apariție izolată, fără continuitate. Cei care au mai dat texte religioase, nu vedem întru cît ar fi fost influențați de Dosoftei. Să zicem că alții în afară de biserică, cronicarii de exemplu, să fi fost influențați, însă, la cronicari nu cred că se va putea vreodată descoperi ceva care ar arăta vre-o urmă din stilizarea lui Dosoftei.

Ne vom ocupa și de încercările de versificație ale lui Miron Costin, ele avînd un caracter ce trebuie relevat.

Nu cred că Dosoftei ar fi avut vre-o influență prin încercările lui asupra evoluției limbii literare și mai ales să fi dat sugestiuni în ceea ce privește exprimarea poetică.

Atunci care e valoarea acestei traduceri?

De sigur, că e foarte redusă, pentru că în cele din urmă, o operă își afirmă valabilitatea ei prin înfrigurarea pe care o are mai curînd sau mai tîrziu. Nu ne putem închipui o operă într'adevăr, cu merite literare, care să nu aibă reflexe în continuitatea literară.

Odată ce asemenea reflexe nu le putem constata, înseamnă că reacțiunea acestei opere a fost nulă și că n'are decît o singură însemnătate, aceea de a fi pornit dintr'o intenție îndrăzneată, cu atît mai mult cu cît Dosoftei nu era ajutat de alte mijloace decît ale lui proprii.

27 I 1930.

Inercarea pe care a făcut-o Dosoftei de a versifica Psaltirea dacă nu a reușit să răspundă unor exigențe literare, aceasta se datorește nu numai considerațiilor pe care le-am amintit în lecțiunea trecută, dar și faptului că era ceva hibrid în această încercare: de o parte literatura religioasă iar pe de altă parte literatura profană. Literatura aceasta profană nu putea să intereseze mult, nu putea să se impună pentru că lucrările de atunci de acest gen, nu aveau ceva deosebit și cititorii

nu se găseau în fața unei opere literare mai impresionante.

Dacă este să fixăm într'o impresie totală ceea ce s'a realizat în secolul al XVII-lea ca exprimare în literatura religioasă, ajungem la constatarea, nu tocmai îmbucurătoare, că timp de o sută de ani s'a citit în biserică la noi și s'a predicat în același timp, într'o limbă care era sub raportul estetic o rămânere în urmă. Cazaniile chiar, prin urmare, cărțile care puteau să cuprindă ceva mai estetic și să aibă mai multă înrîurire, pentru că se adresau mai de aproape credincioșilor, erau departe de o exprimare literară mai deosebită. Cu alte cuvinte ne găsim în secolul al XVII-lea în fața unei lacune, în ceea ce privește exprimarea noastră cu ajutorul bisericii. Ceea ce se realizase, era incontestabil de oarecare valoare pentru unificarea limbei, însă, din punct de vedere estetic ne găsim în fața unui minimum, ca-

re firește, ne-a lăsat în urmă în ceea ce privește această realizare comparativ cu alte țări.

Este într'adevăr, un contrast între ceea ce s'a petrecut la noi și ceea ce s'a întâmplat în țările catolice. Spuneam că a fost un avantaj pentru aceștia din urmă pentru că Biblia s'a citit în latinește.

Credincioșii nu puteau asculta textul evangheliei în limba lor, ci într'o limbă streină. În occident, însă, și în centrul Europei, credincioșii au avut avantajul să audă predici în limba lor atingînd o înălțime, cum la noi nu s'a întâmplat nici în secolul al XVI-lea nici într'al XVII-lea. Cînd vom ajunge la Antim Ivireanu, atunci într'adevăr, vom putea constata un plus în sensul acesta; în orice cas pînă la 1700 predica în biserica noastră a fost redusă la o tipicărie din Cazanle, în care se repetau anumite clișee și care lăseau într'insele une-

ori mai mult sau mai puțin o notă personală a cutărui sau cutărui propăvăduitor. Nu trebuie să uităm că predica pentru ca să impresioneze mai mult, trebuie să aducă o notă personală mai vie, să stabilească o mai mare comunicativitate între cel care propăvăduiește și cei care ascultă și predicator de frunte, la noi, n'a fost decît Antim Ivireanu, iar în epoca veche nu numărăm nici unul. Nu vă puteți închipui ce lipsă a însemnat aceasta, pentru că în vremea cînd nu era presă, nu era teatru, nu erau cuvîntări, bunul sfat nu se putea căpăta decît de la biserică, care ar fi putut avea o înrîurire mult mai mare în ceea ce privește și evoluția estetică a limbei noastre.

În occident credincioșii au avut acest avantaj, au putut auzi veacuri de-a rândul o sumă de predicatori adevărați, talentați, cu adevărat oratori și aceștia au contribuit mult la formarea și la stilizarea unei exprimări mai alese.

Iată, prin urmare, care este bilanțul literaturii religioase pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea și rolul ei în progresul estetic al limbii. Date fiind condițiunile de cultură de la noi, nu e de mirare că nu s'a ajuns la ceva mai înaintat din punct de vedere estetic.

Trebue să ne îndreptăm în alte direcțiuni și de la ceea ce era poezia religioasă în psalmi, să trecem mai departe și să vedem ceea ce a căutat altcineva să realizeze tot în poezie, însă, cu altfel de preocupățiuni.

Nu discut dacă Dosoftei sau Miron Costin, au reușit în ceea ce privește încercările de a prezenta în versuri limba noastră în secolul al XVII-lea. Miron Costin trebue considerat ca precursor. S'a crezut că Dosoftei ar fi imitat ceea ce a întîlnit la Miron Costin. Acest lucru nu e sigur; în orice caz, cred că anterioritatea unuia sau altuia n'are o deosebită importanță și totul este să vedem întru cît Miron

Costin, pus alături de Dosoftei, poate să fie considerat superior acestuia.

Incontestabil, Miron Costin, este o personalitate remarcabilă în literatură și mai ales în cultura noastră din secolul al XVII-lea personalitate, care afară de daruri firești aduce și o modelare a spiritului, în contactul ce l-a avut cu cultura polonă. Inrîurirea polonă asupra lui Miron Costin este mult mai vizibilă și mult mai fecundă decît asupra mitropolitului Dosoftei. Miron Costin a mers spre izvoare care i-au rămas streine lui Dosoftei.

Cronicarul moldovean, cît a stat în Polonia, s'a dus spre literatura clasică direct sau indirect reflectată prin umanismul din Polonia și de multe ori ne face impresiunea Miron Costin că a cunoscut lucrări de ale latinității. În ceea ce privește cultura greacă a fost strein de ea. A cunoscut latinitatea de multe ori din răsfrîngerile din cultura polonă, nu pe ca-

le directă. Totuși, nu trebuie să uităm că a citit și câțiva scriitori latini din care amintește pe Virgiliu. Apoi a tradus, foarte puțin de altminteri, din Ovidiu. In orice cas, față de Dosoftei, Miron Costin are superioritate că s'a dus spre cultura latină și a putut să-și îmbogățească sufletul.

Latinitatea i-a servit mai mult pentru ca să lămurească, pe cât era posibil, pe vremea aceea originea noastră. Miron Costin era cel dintâi care afirmă și are cunoștințe mai întinse și mai pasionante referitor la originea latină a neamului nostru.

Am putea spune mai mult: într'acolo l-a dus contactul direct și indirect al lui cu latinitatea. Propriu zis, dînsul nu și-a însuflețit opera cu tot ce ar fi putut găsi în literatura latină. A rămas strein, prin urmare, de ceea ce a fost spiritul întreg al culturii latine pentru că dacă ar fi înțeles care este

valoarea acestei culturi l-am vedea vorbind nu numai după reminiscențe, de multe ori vagi despre literatura latină.

Miron Costin n'a trăit mai intens reînvierea latinității. Pe de altă parte, între ceea ce era romin și latin n'a ajuns să stabilească legături mai strînse decît doar asupra originii noastre de care era convins. O singură dată a avut o licărire în acel poem polon care e socotit chiar în literatura polonă ca operă de valoare.

În acest poem dînsul spune că oricît s'ar fi întunecat în timp de mai multe veacuri originea noastră, totuși, ne-a rămas ceva ca moștenire, anume, agerimea firească așa cum o aveau și Latinii. Deci, Miron Costin a avut sentimentul pe care alții nu l-au cunoscut, din contemporanii lui, afară de Dimitrie Cantemir, însă, ceva mai tîrziu.

Pe la 1670 Miron Costin este acela care a

avut într'adevăr, sentimentul despre anumite însușiri pe care le păstrăm noi de la Latini.

Dacă este să relevăm alte trăsături ale personalității lui Miron Costin, nu trebuie să uităm ceea ce arată iarăși însușiri deosebite la cronicarul român. Dînsul exprimă, și se poate spune cu oarecare lirism, încîntarea pe care i-o lasă mai ales Moldova, dar în genere pămîntul românesc; aceasta o găsim tot în poemul polon. Spune că țara noastră este o țară încîntătoare ca și Italia și în același timp bogată, mai bogată poate, decît Egiptul, pentru că la noi sînt variațiuni de producțiune, care nu există pe malurile Nilului. Iarăși, un sentiment cu mai multă convingere arătat, decît cum au făcut-o în exprimările lor contemporanii lui. Și aceasta înseamnă, de sigur, foarte mult pe vremea aceea, să ajungă cineva la considerația că pămîntul nostru are o sumă de însușiri și sufletul român e înzestrat în așa fel, încît să merite admirația

altor neamuri. Aceasta este important cu atît mai mult, cu cît pe vremea aceea nu se putea face uşor comparaţie între însuşirile diferitelor popoare, cînd legăturile între o ţară şi alta se făceau cu atîta greutate. Este foarte remarcabil că Miron Costin printr'o simplă intuiţie a înţeles ceea ce era caracteristic pămîntului ţării sale şi sufletului poporului românesc.

În aceeaşi operă întîlnim exprimarea unui sentiment care este mai mult sau mai puţin pe vremea aceea o noutate. Într'un loc, vorbind despre tradiţiunile în jurul întemeierii Moldovei şi Munteniei observă că dă atenţie acestei tradiţii şi ţine socoteală de ea pentru că i se pare că cuprinde un grăunte de adevăr şi adaugă observaţia: Tradiţiile acestea ne vin de la bătrîni şi trebuie să dăm încredere totdeauna, spuselor celor bătrîni şi celor simpli, camenilor din popor. El spunea aceasta pe vremea cînd şi O. Densusianu.

Evoluţia estetică a limbii romîne. Fasc. 12

în alte părți, ceea ce era al poporului era privit de sus, cu despreț și de aceia totdeauna folklorul a stat departe de preocupățiunile scriitorilor din clasa predominantă. Vedem la el o recunoaștere a valorii pe care o are sufletul celor simpli. Ne punem, însă, o întrebare, dacă prin atenția, pe care Miron Costin o dădea tradiției ar fi vrut să exprime interes și pentru ceea ce era al poporului, pentru poezia populară.

Ați văzut când ne-am ocupat de Dosoftei că dînsul nu a putut să rămînă strein de doinele noastre. Miron Costin, putem presupune că a cunoscut doinele de la noi, însă nicăeri nu avem vre-o urmă despre înfrîurirea pe care ar fi avut-o asupra lui. De ce această înstreinare de literatură populară, mai ales că resentimente împotriva ei nu existau nici la Miron Costin cum nu existau nici la ceilalți scriitori? Era ceva firesc în această atitudine. Nu putea să

albă o înrîurire poesia populară asupra lui Mi-
ron Costin și asupra altora, pentru că simțiau
de sigur, că ceea ce era al cîntecelor noastre
populare nu putea să le ajute mult dacă era
vorba să dea o poezie cultă cu o limbă mai în-
altă din punct de vedere estetic.

Poesia modernă nu o putem concepe decît în
 legăturile ei cu cultura superioară. Contact di-
 rect cu poesia populară și în mod absolut nu
găsim nicăeri. Poesia trubadurilor este o crea-
țiune a unei anumite clase din societatea fran-
cesă, o clasă cu anumite preocupățiuni, cu por-
niri speculative, de scolastică, de abstracție.
 Această poezie provine dintr'un cerc cu totul
 altul decît cel de la țară.

In timpul Renașterii, timpul de reîntoarce-
re spre antichitate, vedem de asemeni o deose-
bire, o lipsă de atingere directă cu ceea ce e-
ra al poporului, se păstrează adică diferența
între poezia cultă și cea populară.

Romantismul aduce un suflet nou, e o afirma-re, dar chiar acei romantici care nu au rămas streșni de producțiunile populare au elemente secundare de natura aceasta în operele lor.

Nu putem concepe realizări poetice culte, plecându-se de la poezia populară. În secolul al XVII-lea, Miron Costin și Dosoftei, chiar dacă nu au fost streșni de doinele noastre nu puteau totuși, să plece de la ele ca să realizeze o poezie cultă.

De aceea nu poate să ne surprindă faptul că nici Miron Costin nu ne dă în opera lui ceva care să se apropie de poezia populară. De unde și-a luat atunci acele motive pe care le-a versificat ? Cum am spus, Miron Costin a tradus din Ovidiu și a fost vag influențat de literatura latină și mai ales de literatura polonă cu reflexe din literatura latină. Dacă ar fi să cercetăm poezia polonă din secolul al XVII-lea în general pentru a o caracteriza nu am avea prea multe de

spus în avantajul ei. Era o poesie cam pedantă,
 de multe ori didactică, în sfârșit, ceva de dog-
matism, în orice caz nu o poesie superioară. Mi-
 ron Costin se vede că a fost influențat de a-
 cest curent inferior celui anterior când se a-
 firmase Renașterea. Miron Costin primește influ-
 ența aceasta occidentală prin sufletul polon
 și de aceea când s'a gândit să scrie versuri,
 tendința lui era didactică, era ceva de dogma-
tism destul de elementar. Totuși, în încercările
 de versificațiune ale scriitorului moldovean
 este o parte care însemnează relativ mult, și a-
 nume ceea ce dînsul a dat ca lămurire asupra
 felului cum a redactat acel poem intitulat Vi-
sața Lucei asupra căruia ne vom opri un moment.

670-83
 Am putea spune că cel dintîi tratat de ver-
 sificațiune în limba romînă este acela care e
 dat de Dosoftei, în predoslovie. De sigur că sînt
 observațiuni destul de elementare dacă le com-
 parăm cu ceea ce s'a scris în alte literaturi.

Totuși, pentru literatura noastră, înseamnă mult ceea ce aduce dînsul. Predoslovia începe în modul următor: "In toate țările, iubite cetitorule, se află acest feliu de scrisoare, care elinește rit-moa se chiamă, iară slovenește stihoslovie. Si cu acest chip de scrisoare au scris mulți lucrurile și laudele împăraților, a crailor, a domnilor și începăturile țărilor și a împărăției lor. Așa au scris vestitul istoric Omir războaiele Troadei cu Ahileus; așa Virghilie începătura împărăției Rîmului, și alți dascăli fără de număr....

„ Cu această pildă scrisu-ți-am și eu această mică carte

Nu să poftesc vre-o laudă dintr'această puțină osteneală, mai mult să se vadă că poate și în limba noastră a fi acest feliu de scrisoare ce se chiamă stihuri". II, 499. Miron Costin se exprimă ^{cu mult} multă conștiință despre nevoia de literatură poetică decît am văzut că o făcea Dosoftei.

Dosoftei în cîteva rînduri își arăta intenția,
însă, acolo prima tot gîndul lui de creștin de-
cît de scriitor.

In ceea ce privește expunerea cîtorva pã-
 rerii asupra versificațiunei Miron Costin dă un
 mic tratat de versificație: "Stihul iaste nu ca
 altă scrisoare deslegată, ci iaste legată de si-
 lave cu număr. Iaste silava împreunarea a două
 slove, cum iaste: ba, va, ga, da, iproci.? ...Deci de
 aceste silave stihurile ceste ce scriu într'a-
 ceastă cărțulie au 13 silave, iar se pot și în
 9 și în 7 a face și sînt și într'ale chipuri
 stihuri la alte limbi, cum iaste elineasca și
 letineasca....Are și altă datorie stihul: cu-
 vintele cele la sfîrșitul stihului a două sti-
 huri să se întocmească într'un chip, pe o slovă
să se sfîrșească cum iaste: ața - viața, frunte-
munte, apume - lume, iproci? Cătră aceasta, la ci-
 tit, unde vor fi cuvintele ce trebuesc să le
 scurtezi, de vei trăgăna, îți va părea că nu-i

stihul bun, ce trebuie să treacă unde va fi de târănat să târăgănezi, unde scurtat să scurtezi". E ceva foarte elementar. Arată, însă clar că adevăratul temei al versificației este ritmul și pe urmă rima. Nu întrebuițează cuvântul de rimă ci spune potrivire, cum de altminteri amintește și Dosoftei, potrivirea silabelor la sfârșitul versurilor.

În ceea ce privește ritmul, accentul, Miron Costin caută, la sfârșit, să arate importanța lui. Dă, însă, o explicație care e cam stîngace. Spune că atunci cînd cineva găsește într'un vers silaba care trebuie târănită, să fie pronunțată târănit, adică silaba pe care trebuie să fie pus accentul. Cele mai scurte trebuie să fie pronunțate mai scurtat, adică silabele neaccentuate. Cu alte cuvinte își dădea seama că baza ritmului este alternanța grupurilor accentuate și neaccentuate și prin aceasta se arată mai bun cunoscător al artei de a versifica decît Dosof-

tei. Dacă Miron Costin a înțeles ce înseamnă rolul ritmului, totuși, cînd a fost să scrie versuri pare uneori mai stîngaci decît Dosoftei.

Mai întîlnim la Miron Costin o altă observațiune care arată o înțelegere mai aprofundată a artei de a scrie versuri. Anume, dînsul spune că atunci cînd două vocale se întîlnesc, una poate să fie elidată, de pildă în: mari împărați putem elida pe i, mari 'mpărați. Deci, avea și noțiunea hiatului, de care Dosoftei, cel puțin în ceea ce ne-a lăsat scris, se vede că rămăsese cu totul strein.

Predoslovie se încheie cu aceste cuvinte: "Cetînd trebuie să cetești și al doilea și al treilea rînd, că așa vei înțelege dulceța".

Vedeți, prin urmare, din toată această predoslovie, că Miron Costin s'a gîndit să scrie versuri pentru că voia să reflenteze mai bine în felul acesta "dulceța" limbei romînești. Poezul polon se încheie cu aceste cuvinte - în tra-

ducere: "Pentru a scrie versuri trebuie o minte voioasă, dar eu, apăsător de tiranie fără nici o dreptate am fost silit să-mi părăsesc cu durere chiar vatra părintească". Prin urmare, spune că nu se poate să scrie cineva dacă nu are o minte voioasă, dacă nu e în bună dispoziție. Și tocmai, nu era voios Miron Costin când s'a gândit să scrie Vieța Lumei pentru că pleca de la versul Eclesiastului: "Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sînt deșertăciuni". Se vede o notă de pesimism în felul de a fi al lui Miron Costin. De aceia din cele peste două, trei sute de versuri ce se cuprind în Vieța Lumei nu avem să desprindem decît vre-o două, trei din cele mai importante. Miron Costin începe în felul următor:

"A lumii cînt cu jale cumplită vieată
Cu grije și primejdii, cum este o ață."

Mai departe o repetare banală:

"Trec zile, trec ca umbra, ca umbra de vară
Cele ce trec nu mai vin, nu se întorc iară

Încă un distih, din care putem spicui iarăși

ceva care s'ar putea socoti ca o exprimare mai poetică ar fi următorul:

"Paianjeni sînt anii și zilele noastre,
Sfinți îngeri, ferice de viața voastră."

Trebue să reconstituim sensul din limba veche a cuvîntului paianjen, care însemna "pînză de paianjen" și atunci înțelegem că poetul vrea să spună că anii sînt așa de șubrezi ca pînză de paianjen. "Sfinți îngeri, ferice de viața voastră", este o exprimare destul de reușită, poetul vrînd să redea ideea de eternitate.

Nu a putut, însă, Miron Costin evita nici unele stîngăcii. Este destul, pentru a ne convinge, să citim patru versuri:

Si voi, lumini de aur, soarele și luna
Intuneca-veți lumina, veți da jos cununa.
Voi stelele iscusite, cerului podoaba
Vă așteaptă groaznică trîmbiță și doaba."

Vrea să ne spună că eternitatea poate să fie o ilusie, pentru că și soarele și luna și-ar putea pierde strălucirea lor și de asemeni și stelele vor avea prăpădul lor cînd le va cînta toba. Pen-

tru ca să aibă o rimă la podobă transformă to-
ba în doabă.

Comparînd ceea ce Miron Costin a dat ca poezie în limba romînă cu ceea ce găsim în Poemul polon putem spune că mai bine s'a exprimat și relativ cu mai multă poezie în limba streină decît în limba noastră. Ne face impresia că s'a ținut după modelul polon pentru că era la modă în secolul al XVII-lea nevoia aceasta de a versifica teme istorice. În unele pasagii nu reușește să ne redea nici în polonă o realizare mai îndeminatică, însă, în total Poemul polon se prezintă mai arhitectonic, cu o succesiune de versuri mai bine sistematisată pe cînd Vieța Lumei este o improvisație cu pretenția de a fi poezie și mai ales cu pretenția de a reda filosofia în poezie.

De ce nu putea să reușească Miron Costin? Intîi, de sigur, ca și Dosoftei, pentru că nu exista o tradiție de exprimare estetică în versuri. Dacă cineva ar fi fost mai bine înzestrat

în mînuirea vorbelor ar fi putut să învingă mai ușor această dificultate.

Miron Costin era, incontestabil, un suflet pasionat. Se vede din tot ce a scris că punea o vigoare de impresionare mai mult decît alții și pe urmă o stăruință de a arăta ceea ce îi frămînta sufletul lui, puțin comun.

Fiind cineva pasionat am putea presupune că ar putea să realizeze ceva și în poezie? Nu e destul numai atît. Dacă poetul e un suflet pasionat trebuie, totuși, să fie ajutat și de imaginație. Dacă lipsește imaginația, oricîtă pasiune ar avea cineva nu poate să ajungă la realizări fericite. Imaginația trebuie să fie considerată ca floarea gîndului. Cine este lipsit de acest dar în literatură și în toate celelalte împrejurări este departe de a fi un suflet personal.

Nu putem spune că Miron Costin a fost lipsit de imaginație. Putem chiar adăuga că față de Dosoftei, avea ceva mai mult din acest sen-

timent, însă la el imaginația era încă redusă. Dacă ar fi putut adăuga la sufletul lui pasionat și imaginație mai multă, de sigur, ne-ar fi dat ceva mai mult decît ne-a dat și ar fi meritat mai multă admirație din partea noastră.

Alte sau
1930

3 II 1930.

Dacă ne referim la ecoul pe care l-a avut literatura din secolul al XVI-lea, nu putem lăsa la o parte ceea ce găsim la Dimitrie Cantemir cu privire la Vieța Lumei de Miron Costin. Bocitoarele ajunseser să cunoască versurile lui Miron Costin, pe care le rosteau la înmormântări. Ce ar fi putut să contribuie ca poemul acesta să ajungă la oarecare popularitate ? Mărturia lui D. Cantemir nu merge mai departe decât primele două versuri. Nu putem să ne închipuim că tot poemul ar fi fost cunoscut. Ar fi fost imposibil

ca femei simple să fi putut să memoreze scrierea întreagă.

Bocitoarele au luat ca motiv la ceea ce este popular primele două sau patru versuri pe care le-au intercalat în ceea ce cântau ele pe temă populară.

La atât se reduce popularitatea poemului lui Miron Costin.

influența polonă
Acest poem e greoi, e didactic. Dacă ar fi fost mai redus și cu o notă eminemente lirică, am putea presupune că ar fi devenit mai ușor popular.

Se pune sub un alt aspect problema începuturilor poeziei la noi. Am văzut de ce nici Dosoftei nici Miron Costin n'au putut să reușească. Dacă s'ar fi scris la noi versuri cu caracter liric pronunțat am fi avut începuturi reale în literatură. Cu didactism, cu dogmatism nu se poate întemeia o poezie. Numai ce e liric.

poate să vestească începuturi de adevărată literatură.

O problemă interesantă ar putea avea ca subiect prezentarea în larg a răsunetului pe care l-a avut diferite manifestări literare.

In vechime literatura epică putea să fie considerată ca un început, să anunțe o literatură. Așa a fost în alte literaturi și mai ales în Franța, unde a existat o bogată producțiune epică și lirică.

Propriu zis, literatura a fost întemeiată de ceea ce era liric în poezia epică, pentru că sufletele sînt mai sensibile la ceea ce se comunică pe cale lirică.

Am putea face o comparație interesantă. In vremurile primitive popoarele aveau ceva din mentalitatea sufletului copilului. Aceasta ne duce la programele de literatură. După cum literatura unui popor se exteriorisează mai bine cînd exprimă ceva liric, tot asa sufletul co-
O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii romîne. Fasc. 13

pilului e mai susceptibil la literatura lirică. E o mare greșală - și nu numai la noi, ci și în alte părți - că nu e lămurită bine literatura care trebuie să se dea în școală. Ceea ce este prea dogmatic, prea didactic trebuie lăsat la o parte. Dacă e vorba de o influențare mai puternică a sufletelor, trebuie să plecăm de la ceea ce este liric. Când se dau în clasele inferioare de liceu poesii didactice copilului de 12-13 ani nu este acesta mijlocul cel mai bun pentru a se obține o educație literară. Se abuzează prea mult în școale de balade, care fac parte dintr'un gen didactic destul de inaccesibil copilului.

Se greșește dacă nu se ține seamă de ceea ce este real, de ceea ce constituie elementul intrinsec al sufletului celor tineri.

Si atunci înțelegeți de ce nici Miron Costin, nici Dosoftei, fiindcă nu ne-au dat o poezie lirică, nu sînt așa de semnificativi pentru

limba noastră, cum ar fi fost dacă ar fi plecat de la o inspirație adîncă și ar fi reușit să creeze o comunicativitate printr'un sentiment liric puternic. Ne-am fi găsit atunci în fața unor adevărate începuturi de literatură.

Vieța Lumii și Psaltirea în versuri nu le putem considera decît cu o curiozitate de istoric literar.

Si acum, de la poezie este momentul să trecem la genul care cu deosebire a fost reprezentat în veacul al XVII-lea, anume la genul istoric. Înainte, însă, de a ajunge la caracterisările acestui gen și de a arăta scriitorii care l-au ilustrat, mai mult sau mai puțin, va trebui să aruncăm o privire generală asupra felului de scriere al cronicarilor și în general asupra prețuirii care s'a dat operilor lor.

Este sigur că s'a exagerat de multe ori în ceea ce privește valoarea cronicarilor, aceasta mai ales acum treizeci, patruzeci de ani. Genera-

ția veche era în extas în fața a tot ce era cronicăresc. Se dădea chiar ca model de limbă vie, letopisețul lui Miron Costin sau letopisețul lui Grigore Ureche. Se pleca de la concepția că ceea ce era cronicăresc era considerat ca supremul caracteristic al exprimării noastre. Istorismul și arheologismul de la începutul secolului al XIX-lea au fost direcții foarte folositoare, dar și dăunătoare de multe ori. S'a căutat să se dea o valoare deosebită la tot ceea ce era al epocilor anterioare și se desmormîntau lucrările care nu fuseseră destul de valorificate înainte. Aceste curente au înrădăcinat în sufletul celor mai mulți cultul pentru ceea ce era al timpurilor trecute, fără distincție și fără o cercetare bine orientată asupra valorilor.

A mai intervenit și altceva care a contribuit mult la desvelirea trecutului și prețuirii lui atît de mult. Anume, nu s'a distins - și

aceasta foarte dese ori - ceea ce era artistic de ceea ce era caracteristic. Este o confuzie care se continuă și astăzi. Poate să fie ceva caracteristic prin noutate, aceasta însă, nu înseamnă că răspunde și exigențelor artistice. Impresionează, de sigur, acest ceva nou, acest exotism al cuvîntului, însă, dacă nu este realizare artistică, totul rămîne în urmă. Aceasta se întîmplă mai ales de vre-o patruzeci de ani încoace.

Literatura rusească - am rămas totdeauna la convingerea aceasta - e caracteristică, nu artistică. A avut multă influență prin acei scriitori puternici, prin verbul lui Dostoewski și Tolstoi care au dat o literatură caracteristică cu o sensibilitate cu totul deosebită, însă, ca realizare artistică rămînînd de multe ori foarte în urmă de ceea ce au fost culmi de asemenea realizări în alte literaturi.

Cu cronicarii noștri s'a întîmplat același

lucru pentru că aduceau într'adevăr, ceva de tot caracteristic, arhaismul lor care a impresionat. Aceasta este nota justă de apreciere a elanului de admirație pentru cronicari. Rămîne să discutăm, nota aceasta, servindu-ne ca de un punct de plecare de valoarea estetică a realităților cronicărești. S'a întîmplat de multe ori să se spună că și sub raportul acesta estetic, cronicarii sînt de multe ori minuni de exprimare a limbei romînești. *War*

2/ S'a mai întîmplat și altceva. În psihologia sufletelor moderne există iubirea de contrast. Avem chiar adorație pentru contrast, plăcîndu-ne mai ales, ceea ce nu este al vremii noastre. De multe ori sînt lucrări simple ale trecutului care ne procură multă plăcere și ne deșteaptă chiar entusiasm, pe cînd lucruri cu adevărat valoroase le trecem cu vederea. Aplicînd această notă psihologică pentru trecut la literatura cronicărească, aceasta ne duce

tocmai la ceea ce spuneam mai sus.

Astăzi, noi modernii sîntem deprinși cu o exprimare mai nervoasă, mai năvalnică și simțim un farmec deosebit cînd ne întoarcem spre acei care se exprimau altfel decît noi, mai așezat, mai potrivit cu vorbirea bătrînească și tocmai aceasta era una din însușirile povestitorilor de altă dată. Facem, ași putea spune, vilegiatură nu numai de vară cînd căutăm atmosfera de la mare sau de la munte, ci facem vilegiatură și în ce privește literatura. Sătui de multe ori de ceea ce este al vieții de astăzi, ne îndreptăm gîndul spre altă atmosferă de exprimare și ne îndeamnă ceva ce se deosebește de ceea ce este al actualității să facem o asemenea vilegiatură literară, îndreptîndu-ne spre zonele acelea, să zicem literare, care au rostul lor de odihnă, farmecul lor de reculegere.

Înțelegem iarăși, de ce cronicarii s'au bu-

curat de prestigiul pe care l-au avut și-l mai au încă, pentru mult timp și pentru cei mai mulți.

Dacă acestea sînt impresiunile care cred că trebuie rectificate, să ținem în seamă și anumite considerațiuni în aparițiile literare din veacul al XVII-lea, sper că mai avem de făcut o constatare, și anume: saltul de la ceea ce era tradițional la noi la ceea ce avea să se afirme prin cronicari.

De la poesia populară la aceea pe care au vizat-o acești doi scriitori moldoveni, era greu să se pună linie de tranziție și mai ușor pentru ceea ce era al literaturii noastre populare și mai ales de la ceea ce era al țărânului nostru pînă la povestirile din cronicari. Aici saltul nu era așa de considerabil, ci se putea face o apropiere pe nesimțite, se putea stabili o legătură între ceea ce era vechea exprimare la noi și ceea ce avea să se a-

firme prin stăruința cronicarilor.

Tăranul nostru este în general bun povestitor și sînt unii, putem spune, minunați în ceea ce privește talentul de a reda amintirile, cu toate că în privința amintirilor țărănilor ar fi de făcut o distincțiune, și anume este o anumită memorie a țărănilor. E o pagină interesantă de folklor și filologie asupra căreia nu s'a făcut o cercetare amănunțită.

Nu fac decît să relev faptul că numai anumite impresiuni au reflex în sufletul țărănu-
lui. Este de mirare deci, cum numai anumite lucruri s'au păstrat în sufletul țărănu-
lui și într'un moment s'a ^{de}evidențiat, și chiar cuvintele care i-au rămas în memorie cîtva timp, pe urmă se umbresc, se întunecă foarte mult, sfîrșind prin a le uita. Cea mai mare parte din țărăni, pe care i-am întrebat despre războiul de la 1877, cînd am făcut o anchetă pentru Graiul nostru și pentru alte culegeri de folklor, cea

mai mare parte îmi povestiau câte un incident mărunț și câte un lucru fără importanță, de pildă, își amintiau cum a murit un cal, un bou și alte amintiri de felul acesta, cu mult prea mici și foarte rar mi s'a întâmplat să găsesc un țăran, care să-mi povestească un eveniment important. Unul mi-a povestit cum a luptat, însă foarte vag, în cuvinte aproximative și foarte rar mi s'a întâmplat ca să văd un țăran cu o memorie bună, chiar dacă el și-ar fi trăit povestirea. Prin urmare, țăranul nostru, incontestabil că are un dar special de a povesti, însă are o memorie care se pretează mai ales pentru a reține lucruri mărunte, în orice caz fapte de mică importanță.

Și atunci cronicarii, începînd cu Grigore Ureche, cînd au venit să povestească ori să redea ceea ce alții le povestise, firește că nu au fost așa de desorientați ca atunci cînd Miron Costin și Dosoftei începeau să adapteze

limba românească la versuri.

Povestirea este un lucru elementar și mai ales când e vorba de redarea cât se poate de corectă a unor întâmplări. Une ori țăranul este în măsură să fie un bun povestitor și să redea plastic anumite impresii, pe care le-a cules. Povestirea, care rămîne numai la o exprimare cât se poate de fidelă e un gen redus, iar dacă, în ceea ce privește forma, se menține la o oarecare înălțime, totuși, ne găsim în fața unei producțiuni nu de o deosebită valoare. Povestirea devine superioară, putem spune, atunci când participă mai mult sufletul povestitorului la ceea ce se povestește, când se vede că faptele modifică sufletul celui care o face, când se constată anumite repercusiuni la cel care povestește.

O povestire dacă are caracter liric, firește că are o notă în plus. Mai mult, dacă de la ceea ce este real povestitorul ajunge la unele

abstracțiunii avem o dezvoltare mai valoroasă a povestirii căreia motivul inițial i-a servit ca basă pentru a se înfiripa. Când povestitorul adaugă acestui motiv inițial ceea ce este al imaginației lui, atunci de sigur că povestirea este și mai interesantă.

S'ar putea ca și nota lirică și nota de abstracție să se găsească în povestirea unui scriitor ca în povestirea cuiva care are darul natural de a povesti. La cronicari însă, putem spune că în genere povestirea se oprește ca și la țărani la o redare simplă a ceea ce a fost văzut sau auzit. Când ne găsim în fața unor elemente de povestire de felul acesta, cronicarii sînt la ei acasă, au chiar destule îndemînări în felul cum povestesc. Imediat ce este vorba să redea ceva mai bogat însă, se împiedecă. Vedem pe Miron Costin și pe Dimitrie Cantemir că luptă cu greutate de redare cînd e vorba de ceva mai abstract, cu toate că Dimitrie Cantemir este a-

cela care a avut o inteligență superioară și cea mai speculativă la noi în vremea veche cu un vocabular destul de bogat, pentru ca să îndăznească să se avînte spre abstracțiuni.

Acestea sînt, prin anticipare, impresiunile care, în genere, se desprind din literatura cronicarilor noștri. Cred că fără să diminuăm prea mult valoarea lor, sîntem datori să reducem ceva din ceea ce a fost prea mult exagerat.

În această ordine de idei a cercetării valorii cronicarilor, cel dintîi de care vom avea să ne ocupăm, este firește, Grigore Ureche.

Ce putem alege ca exemplificare din opera lui ? Se știe care au fost lucrările lui și ce izvoare a avut, care arată că nu a procedat așa de simplu, că nu era un cărturar de tot naiv Grigore Ureche; își dădea seama de multe ori de ceea ce avea să consemneze în cronică lui. În ceea ce privește însă, redarea unor lucruri, unor fapte, firește că n'avea să se înde-

părteze mult de la ceea ce era al atîtor contemporani ai săi. Dînsul s'a exprimat într'o limbă, așa cum s'ar fi exprimat țăranul care n'ar fi avut posibilitatea să scrie. Și poate unii din ei au fost mai bine înzestrați în prezentarea vie a unor lucruri, decît în general Grigore Ureche. Afară de vre-o două, trei pasagi din toată cronica sa, nu sînt multe de reținut și vă voi da un exemplu de felul cum a reușit uneori să exprime mai limpede impresiunile lui.

Mai întîi să ne referim la un pasagiu în care este o vîgă umbră de poezie fiind introdusă o comparațiune, însă, una dintre cele mai elementare. Vorbește despre ceea ce stăpînește sufletul cuiva și spune: "Cum se rădică și se risipește o negură întunecată, așa și el se curățește de scîrba ce-i zăcea la inimă" 199. Ne găsim în fața unui moldovenism foarte caracteristic cu înțelesul de "supărare". Grigore

Ureche nu putea să-și dea seama de sigur, de efectul neplăcut pe care-l produce întrebuințarea acestui provincialism.

A întrebuințat Grigore Ureche și alte ori provincialisme, moldovenisme chiar, însă nu atât de antipatice. Găsim, de pildă, expresia "a hălădui" care în prosă poate fi luată în seamă, dar în poezie ar căpăta un aspect disgrațios. Iată citatul unde apare această formă: "Craiul rănit de săgeată foarte rău abia au hălăduit prin politici de au eșit din Ardeal". 153.

Am atras atenția și de altminteri vom mai avea prilej în cursul lecțiilor noastre să revenim, am atras atenția asupra utilizării expresiunilor provinciale. Până într'o oarecare măsură acestea pot fi utilizate, dar lucrul cel mai bun este să se tragă un front fie în prosă fie în poezie împotriva provincialismelor.

Să-și închipue cineva o poezie scrisă cu ațîtea provincialisme câte are Creangă în pro-

sa sa minunată! Ar fi o poezie care nu va plăcea de loc. Eminescu, este adevărat, a întrebuințat câteva provincialisme, și acestea au pătruns în poezie și au rămas, însă, acesta a avut un deosebit dar de a le alege. *(cu masina)*

Prin urmare, chestiunea provincialismelor este evidențiată și ea și din ceea ce găsim la Grigore Ureche și vedem că ele pot fi întrebuințate în prosă, însă și aici pînă la o anumită limită; să nu li se dea o întrebuințare prea abundentă.

;-;-; : ;-;-;

Alexandru Nico
1930

10 II 1930.

Recunoșteam la Grigore Ureche, un dar, acela de povestitor și adăugam că aceasta îl apropie mai mult de ceea ce este o însușire a multor țărani de la noi, care știu să povestească simplu și frumos, destul de impresionant de multe ori. V'am dat câteva exemple și v'am arătat pînă unde poate să meargă acest dar de a povesti la Grigore Ureche. Vă este probabil cunoscut și pasajul acela în care e descrierea secetei din 1595. Descrierea începe în felul acesta: "In anul

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 14

7093.....mare săcetă s'au făcut în țeară cît au săcat toate izvoarele, văile, bălțile și unde prindea mai 'nainte pește acolo ara cu plugul și pre multe locuri au căzut omidă. Copacii au săcat de săcăciune, dobitoacele nu avea ce paște vara, și atîta prav au fost cît să strîngea troiene la garduri cînd bătea vîntul, ca de omăt era troiene de pulbere". 236

O descriere care se poate vedea cît este de simplă, cu o redare mecanică a unor impresiuni. Este un pasagiu care se susține prin o înșirare fără un deosebit relief al fraselor dar arătînd incontestabil o oarecare îndemînare de exprimare.

Si ca să ne convingem că Grigore Ureche nu aducea mult chiar în aceste descrieri, să ne raportăm la ceea ce este descrierea unui țaran, a unui țaran din vremurile noastre, nu știu dacă mai trăiește pentru că pe la 1906-1907 avea 74 de ani. Era din Buzău și-l chema Iorda-

che Coman, un țăran, bun povestitor. Ca el vor
mai ri mulți alții și astăzi care să povesteas-
că cu același dar. De la acest Iordache Coman
am cules o descriere pe care am publicat-o în
Graiul nostru și anume referitoare la o năva-
lă de lăcuste care s'a întâmplat mai de mult.
Povestirea lui începe: "Dă cîn cu lăcustili, mari
păcat irea pă ghîțilî oamini. Vinîa lăcustili pă
ca un nor negru. Zbura așa ascuțit 'nainte, ca
dăpă 'mparat. Ișam cu nîc cu mari 'naintea lor
și șuiram, fluiram, chiulîm, strigam, sunam dîn
clopote și arămuri, să facă ramăt mari ca să nu
să lase pă bucati. Undi să lăsa, cîmpu dîn ver-
di rămînea pîrlit. Li măturam cu măturli 'n șan-
țuri, li pîrleam cu pafe. Unîori grapa oamini
bucatili dă verz, cu grăchili dă mărăcini, cu pî-
mînt mult pă țeli, ca să li strivească.

Cîn să ridica, rămînea numa bețili la buca-
ti și băligaru lor, cari irea alb și lunguțat
ca bobu dă ovăz. Yitili n'avea ci să mai mî-

ninci și hîros urît irea pă cîmp".

Graiul nostru, 225.

Vedeți, este ceva care poate fi pus alături de descrierea lui Grigore Ureche. In afară de motive identice, găsim cam același fel de exprimare: simpla alăturare de cuvinte pentru a reda cîteva impresiuni. Firește, la Grigore Ureche, întîlnim arhaisme care ne impresionează mai mult, însă și povestea acestui țaran are o coloratură arhaică așa cum întîlnim de altminteri și astăzi la țărani noștri. O comparație mi se pare suficientă ca să înțelegem la ce se reducea scrisul lui Grigore Ureche.

Un mers mai departe față de scrisul din secolul al XVI-lea, însă ne găsim tot la începuturi de exprimare cu mijloace destul de reduse. Si totuși, ceea ce ne dă ca gen literar opera lui Grigore Ureche înseamnă mult. In secolul al XVII-lea apare la noi pentru prima oară genul istoric, care înseamnă o mare vestire, și pot spune, în ceea

ce privește valoarea literară, înseamnă și posibilități nouă de exprimare.

Cronica era un gen destul de important care-și făcea apariția și se poate spune cu siguranță că deși această direcție înseamnă un câștig pentru literatura și limba noastră, totuși nu trebuie să i se exagereze valoarea. Era într'adevăr un câștig însemnat chiar numai stăruința de a reda unele impresii, înseamnă aducerea în scrisul din acel timp a unei note personale aparte, emancipată de ceea ce era convenționalismul literaturii religioase de mai înainte. Cronicarii ori cât ar fi urmat ceea ce era direct sau simplă sugestie de la alți istorici, puneau mai multă personalitate, mai multă libertate când era vorba de a înfățișa unele lucruri și de a se exprima în limba noastră.

Genul istoric aduce, prin urmare, posibilitatea în secolul al XVII-lea, scriitorilor noștri să-și afirme personalitatea într'un fel sau al-

tul. In orice caz, chiar atunci cînd această per-
 sonalitate este mai redusă ea înseamnă mult fă-
 ță de ceea ce ni se dăduse pînă atunci. Orison-
 tul vieței sufletești este mult mai întins, pen-
 tru că se stăruia mult asupra trecutului. Dar,
 evocarea trecutului cere anumite aptitudini su-
 fletești: o transpunere dincolo de ceea ce era
direct, prea concret al impresiunilor de fieca-
re zi. Nu era vorba de un trecut de cincizeci, o
 sută de ani. Cronicarii noștri au căutat și au
 putut să meargă mult mai departe. Dimitrie Can-
 temir a reușit să treacă peste mai multe seco-
 le și a izbutit să reconstituie, atît cît îl a-
 jutau mijloacele, cît îl ajutau datele istorice
 din vremea aceea, să reconstituie trecutul popo-
 rului nostru. Evocarea pe care o găsim la ei e
 într'adevăr destul de simplistă. O evocare pro-
 priu zis, nu contează decît atunci cînd este
 străbătută de multă poezie și aceasta ne duce
 chiar la o caracterizare a genului, a producți-

unilor istorice.

Idealul evocărilor este incontestabil ca să plece totdeauna de la o cunoștință reală a faptelor, a persoanelor și faptele care fac obiectul evocărilor, să fie cât mai viu redată. Cu alte cuvinte cînd e vorba ca istoricul să-și atingă idealul, trebuie totdeauna să plece de la ceea ce este bine stabilit, să-l prezinte nu cu înfloritură ușoare, ci cu adevărată poezie, o poezie mai disciplinată de sigur, decît a romanticilor, mai potrivită, mai aleasă.

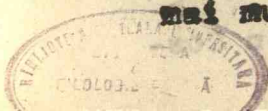
Cum am mai spus cînd ne-am ocupat de valoarea științifică a filologiei, v'am adus aminte date din care reieșea ce elemente posedă filologia cu ajutorul cărora ea să poată pretinde calificăția de știință. De sigur că și istoria plecînd de la fapte cunoscute poate să atingă înălțimi nebănuite și mai ales atunci cînd nu este lipsită de poezie. Altminteri istoria este o simplă înșirare de fapte, o erudiție pre-

tențioasă care nu înseamnă istorie adevărată. Si, de fapt, astăzi este încă o dibuire în ceea ce privește cultivarea istoriei. Unii au rămas cu reminiscente din vremea romanticilor; alții sînt foarte documentați, cum nu erau romanticii, însă așa de mult documentați, încît n'au decît înșirarea documentelor și le lipsește darul în-sufletitor al faptelor trecutului. Le lipsește ceea ce spuneam că este idealul istoriei, le lipsește posibilitatea de a prezenta totul într'o coloratură poetică, însă care nu uită realitatea.

De altfel și gustul cititorilor este desorientat. Unii firește, sînt încîntați de ceea ce este fantesie pură chiar în prezentarea istorică. Alții sînt încîntați ca să li se dea ceva foarte didactic, foarte bine prezentat, cu documentare aleasă; faptele să fie împărțite, clasificate, sprijinite pe afirmațiuni incontestabile.

Vreau să mă refer cu această ocazie la un gen care acum este de actualitate. Este un fel de literatură, de biografie romanțată, care a apărut încă de acum zece ani. Această literatură romanțată aparține și istoriei, dar în același timp aparține și literaturei artistice, pentru că de fapt, vrea să stea alături de roman. După mine inovațiunea aceasta n'a fost de loc de bună inspirație și cred că nici n'are să dureze, pentru că de pe acum au început să se vadă defectele și copilăriile la care poate să ajungă.

Revenind la ceea ce spuneam cred că trebuie să rămănem la impresiunea aceasta: evocare însemnează vivificare. Si raportînd aceasta la cronicarii noștri din secolul al XVII-lea constatăm că le lipsește poezia, adică tocmai mijlocul prin care ar fi putut produce vivificarea. Cum spuneam, lipsește o dosă mai mare de poezie și lui Dosoftei. Dacă acesta ar fi avut mai multă imaginație de sigur, că ar fi putut

da ceva mai de seamă chiar în încercările lui de versificare. În ceea ce privește însă, genul istoric, nu ne putem aștepta la poezie multă în acea vreme și mai ales când era vorba de reconstituirea trecutului nostru, nici Grigore Ureche și nici Miron Costin nu puteau să aducă un suflet destul de bogat pentru ca să presinte în culori mai vii, cu mai multă poezie, cu mai multă vigoare faptele de altă dată din istoria Moldovei. Chiar dacă mergem la Cantemir, pentru că acesta a îmbrățișat la un moment dat întreaga cronică a țării, nici la el nu găsim destulă poezie și imaginație. Miron Costin a avut parcă o intuiție, un fel de neliniște, neliniște în ceea ce privește compararea trecutului cu timpurile în care a trăit. Vorbește, mai ales în poemul polon și în cartea despre descălecat de starea îngrijorătoare în care ajunsese Moldova față de ceea ce fusese pe vremea lui Alexandru-cel-bun și a lui Ștefan-cel-mare. Nici Miron Cos-

tin, nici Grigore Ureche n'au avut acea înțelegere lirică a trecutului. Si atunci înțelegeți pentru ce, dacă trecem de la Grigore Ureche, la Miron Costin nu ne putem tocmai aștepta la mult în ceea ce privește prezentarea faptelor și stilizarea lor. Incontestabil, cuceririle mari care se realizaseră atunci au lărgit orizontul sufletesc și au mărit curiozitatea pentru anumite fapte. In legătură cu ceea ce Miron Costin trebuie să fi avut ca schemă pentru limba noastră, trebuie să ne gândim la un pasagiu din cartea Descălecatului întâi al țării Moldovei unde vorbește de limba italiană. Intr'un loc își manifestă admirația lui pentru limba italiană, când spune că este o limbă iscusită, desmierdătoare. Așa ceva este foarte semnificativ.

La Grigore Ureche nu găsim aceasta.

Reiese deci, că Miron Costin fusese încântat de farmecul, pe care îl găsisese în limba italiană, aceasta și prin contact cu ceea ce era

limba românească sau mai curînd moldovenească. El se gîndea că ar trebui să fie o limbă romînească înțeleasă de toți, pentru că pînă atunci era spiritul local care domina în limbă. In orice caz putem presupune că Miron Costin ar fi avut sentimentul inferiorității limbii noastre față de limba italiană, cu literatura ei din secolul al XVII-lea. Acestea sînt, prin urmare, semne de prefacerea sufletească în acest sens, care se pronunța la el din ce în ce. Sînt dovezi de intuiția pe care Miron Costin sau alții începuse să o aibă chiar de prin secolul al XVI-lea.

De sigur că și aceasta înseamnă mult față de sărăcia de mai înainte.

După cum am făcut comparația între Grigore Ureche și un țăran din Buzău tot astfel putem pune alături frasa lui Miron Costin de a lui Grigore Ureche.

Intr'adevăr, se întîmplă să avem și la Miron

Costin o descriere a unei năvale de lăcuste. Pe cînd dînsul era în Podolia și își făcea studiile s'a întîmplat într'o zi să vadă o puzderie de lăcuste și începe să povestească astfel: "...pre cale fiind, de la sat spre oraș, numai ce văzui despre amiază un nor unde se rădică ca o negură....." Mă opresc puțin la cele două cuvinte pe care le-a folosit Miron Costin nor și negură, mă opresc pentru că mi se par că sînt caracteristice. Așa ceva, îmi închipui, poate Ureche n'ar fi fost în stare să scrie. Vedeti, Miron Costin e omul care are un simț al nuanțelor cum Grigore Ureche nu putea să aibă. Grigore Ureche are o descriere foarte schematică, în linii mai pe cînd Miron Costin se întrebă: "era un nor sau o negură ?". Deosebire mare nu era, însă, totuși Miron Costin a avut acest simț al distincției. Aceasta, în orice caz, arată un dar de observație mai înaintat. Continui citarea: "...ne-au părut că vine o furtună cu ploaie de-

odată, pînă ne-am tîmpinat cu noru de locuste, cum vine o oaste stol". Această comparație oaste stol, nu este la întîmplare. El a luat parte la lupte și face descrierea după ce fusese în Podolia. Să nu ne închipuim că Miron Costin și alții își scriau impresiile zi cu zi. Ele se întipăreau mai mult în memoria lor. Si Chiar cînd unele prezentări sînt într'adevăr, destul de viguroase vedem totuși, că ele se îndepărtează cu anii de ceea ce a fost impresia inițială. Cu alte cuvinte Miron Costin n'a însemnat năvala de lăcuste chiar atunci cînd a văzut-o. Cei vechi nu erau oameni care să umble cu carnete în buzunar, cum fac cei de astăzi cînd călătoresc și cînd își redactează, zi cu zi, jurnalul călătoriei lor. Ei trăiau ani întregi pînă să scrie ceea ce le venia în minte și chiar atunci renunțau.

Prin urmare, Miron Costin a reluat ceea ce îl impresionase cînd fusese în Podolia și în-

tr'o bună zi s'a hotărît să stiliseze cesa ce
a văzut. Comparația lăcustelor care vin ca o
"oaste stol" trebuie să fie în legătură cu ce-
ea ce i-a rămas din impresiunile de pârtaș la
lupte.

"In loc ni s'au luat soarele de desimea lă-
custelor cele ce sburau mai sus: ca de trei sau
patru sulți nu erau mai sus; iară care erau
mai gios de un stat de om, și mai gios sburau
de la pământ. Urlet, întunecare asupra omului so-
sind se rădicau oare-ce, mai sus, iară multe tre-
ceau alături cu omul, fără sicală de sunet, de
ceva; se rădicau în sus de la om o bucată ma-
re, acea pceadă, și așa mergeau pre deasupra pă-
mîntului ca de doi coți pînă în trei sulțe în
sus, tot într'o desime, și într'un chip. Un stol
ținea un ceas bun, și dacă trecea acest stol la
al doilea ceas sosia altul; și așa, stol după
stol, țineau, cît țineau din prînz pînă îndesea-
ră".

Succesiunea aceasta dă armonie frasei lui Miron Costin. Il vedem în oarecare complicații de exprimare din care se descurcă mult mai bine decît Grigore Ureche.

"Unde cădeau la mas, ca albinele zăceau; nice cădeau stol peste stol, ce trecea stol de stol, și nu se porniau pînă nu se încăzia soarele bine spre prînz și călătoriau pînă în de-seară, și pînă la căderea de mas cădeau și la popasuri. Inșă, unde mănneau rămînea numai pămîntul negru, imputît; nice frunze, nice pae, ori earbă, ori semănătură, nu rămîneau; și se cunoștea locul nu așa negru la popas, cum era unde mănnea acea mînie a lui Dumnezeu".

Miron Costin, 346

Vedeți, prin urmare, că reiese din această descriere înflorirea, pe care Miron Costin a dat-o unui fapt care pe noi ne impresionează de sigur, dar care merită să fie relevat mai ales pentru proporția de stilizare cu care e

e redat de Miron Costin și pe urmă, vedeți, și ca observație, afară de ceea ce aminteam înainte, găsim un suflet mai cuprinzător, mai impresionabil, care se manifestă aici.

Pomenirea de "stol după stol", la "înălțime de trei sulițe", "oaste stol" și în sfârșit în descrierea aceasta sînt amănunte care lipsesc la Grigore Ureche sau la țăranul Coman din Buzău.

Și apoi mai este altceva: și la Grigore Ureche și la țăranul amintit din Buzău descrierea stă prea în directă legătură cu preocuparea omului mai simplu. Și Gr. Ureche și Iordache Coman se referă la "vite", la "dobi-toace". Țăranul de multe ori raportează faptele la ceea ce îl preocupă zilnic, la ceea ce atinge viața lui practică. O năvală de lucruri, desigur, că pe toți țăranii noștri, ca și pe Iordache Coman, îi impresiona mai ales

din cauza pagubelor pentru semănături și pentru pășune.

La Miron Costin nu mai e această preocupare mărunță. El procedează cu spirit mai degajat, mai îndepărtat de o prea strînsă înlănțuire de ceea ce era legat de considerații de viață practică.

E, prin urmare, un suflet care se ridică deasupra impresiilor prea imediate și am putea spune prea interesate și în plus, găsește posibilități de redare cu sinuosități de frază care arată îmbogățire față de ceea ce e așa de schematic la Grigore Ureche.

17 II 1930.

Exprimarea românească se îmbogățește la Miron Costin. Această îmbogățire este datorită în parte firei mai bine înzestrate a lui Miron Costin. Nu trebuie să pierdem din vedere că cultura pe care și-o însușise a avut influență asupra felului lui de exprimare. Are farmecul lui și stilul primitiv, însă, cultura este aceea care valorifică mai mult felul de redare al gândurilor. La Miron Costin găsim această notă în plus față de ceea ce am găsit la Gr. Ureche. Nu se înalță nici Miron Costin la un stil care să

ne impresioneze; rămîne la unele predilecțiuni, însă, se vede la el mai multă varietate și o nuanțare mai suplă. Străbate oarecare poezie prin unele pasagi ale cronicii lui. Am văzut descrierea pe care a dat-o asupra năvalei lăcustelor. Era o descriere cu un spirit de observație mai ascuțit decît la Gr. Ureche.

Oarecare unde de poezie găsim atunci cînd face anumite comparațiuni cu motive din natură și le aplică la ceea ce este preocupare a lui sufletească. Iată, de exemplu, cum descriind domnia lui Radu Vodă ajunge la această apropiere; e o comparație destul de elementară cu oarecare însușiri.

"Cum floarea și pomeții și toată verdeața pămîntului stau ovilite de bruma căzută peste vreme și apoi după lină căldură a soarelui vin iară la hire și la frîmșețile sale cele împiedecate de răceala brumei, așa și țara, după greutățile ce era la Radul Vodă

...au venit fără zăbavă ...la hirea lor". I. 513

E, mi se pare, ceva care trebuie relevat la Miron Costin: o dispoziție sufletească, o sensibilitate mai vie decît la Gr. Ureche. Expresiunea "frîmșețile sale cele împiedecate de răceala brumei" nu e o expresiune obișnuită. E de relevat deasemeni, "vin la hirea lor". E o expresiune care are prețul ei.

Tot un fel de poezie prin procedeul comparației rațiunei întîlnim într'un loc, unde Miron Costin vorbește de ceea ce s'a întîmplat cu domnia lui Vasile Lupu: "Precum munții cei înalți și malurile cele înalte cînd se năruesc de vr'o parte, pre cît sînt mai 'nalți pre atîta și durăt fac mai mare cînd se pornesc, și compacii cei mai 'nalți mai mare sunet fac cînd se oboară, așa și casele cele 'nalte și întemeiate cu îndelungate vrîmi cu mare răsipă purced la cădere". I. 583.

Vedeți, și de data aceasta o comparație

cît se poate de rudimentară. E de relevat însă, în acest pasagiu liniştea cu care Miron Costin spune aceasta. Chiar cînd era un moment care putea să impresioneze, mai ales cînd era vorba de prăbuşirea munţilor, de căderea copacilor, dînsul scria în acelaşi fel, aşezat fără ca să treacă peste nota obişnuită lui. Ziceam că într'adevăr, Miron Costin e un suflet pasionat, însă apare ca posionat atunci cînd clădeşte direct pe un sentiment al lui. A participat la alte evenimente cînd apare într'adevăr, ca un temperament pasionat. In scris, e un pasionat stăpînit, frasa lui în genere se menţine la o notă temperată, fără izbucniri, şi chiar atunci cînd vorbeşte despre stările triste în multe privinţe din Moldova, despre "îndărăptarea" ei, nu se vede o revoltă deosebită în exprimarea frasei. In scurt, o frasă energică, plastică; redarea frasei luminoasă însă, cu un anumit nivel de moderaţie din care totuşi se vede intrucit-

va pasionatul și uneori întâlnim și oarecare impetuosități de stilizare.

Miron Costin e cunoscut mai mult prin ceea ce e menționat în istoria literară ideologică, adică e cunoscut mai mult prin unele fraze în care a exprimat o părere filosofică. Unele din ele sînt chiar foarte cunoscute mai ales aceea pe care A.D. Xenopol a pus-o ca "motto" la opera lui: "Nu sînt vremurile sub cirna omului, ci bietul om sub vremi". Este într'adevăr, am putea spune un gen pe care Miron Costin l-a cultivat stăruitor. Se spune că atunci cînd lucra, cîteodată chiar la pasagi importante, se opria pentru ca să îndeplinească o frază cu intenție moralizatoare, cu una în stil sentențios. Si am putea spune că aici, în laconismul acestei exprimări putem recunoaște cu deosebire anumite însușiri de scriitor cronicarului moldovean.

Astfel vorbește despre ce este neprevă-

zut în viața fiecăruia: "Neștiutor gîndul omenesc, singur de sine, la ce merge și la ce tîmplări apoi servește". I, 523. E de remarcant felul în care se exprimă aici; e oarecare concisiune deși, exprimarea pare direct prosaică.

"Neștiutor gîndul omenesc";. dacă ar fi zis "Neștiutor este gîndul omenesc", adausul este ar fi făcut ca fraza să devină de tot didactică, pe cînd așa "neștiutor gîndul omenesc" este o redare care se îndepărtează de la exprimarea prea obișnuită.

În altă parte vorbește despre noroc, cit e de nestatornic. "Orb norocul la suiș și lunecuş e starea la un loc, grabnic și de sirg pornitor la pogoriș". I, 639. Dar această frază apare întrucitva bruscată. Se pune întrebarea dacă aici era o exprimare naturală a lui Miron Costin sau ceva de influență streină, sau, — putem adăuga, — o exagerare în ceea ce era în limba noastră, în special cînd e vorba

de proverbe. Mă întreb, dacă nu cumva n'au fost influențe și din limbile slave: din polonă, din rusească ? Aceasta în sensul că se știe că în rusește verbul este de multe ori, e suprimat, subînțelegindu-se.

În legătură cu influența proverbelor, e poate de relevant ceea ce spune singur într'un pasaj, anume, cînd vorbește de puterea aurului, se exprimă astfel: "Banii răscolesc împărățiile și mari cetăți le surupă, cum se zice cu un cuvînt leșesc sula de aur zidul pătrunde". I, 454. Adică, aurul străbate peste tot și are un caracter distrugător. Gîndind la acest proverb polon, dînsul plasează o reflecție cînd spune că banii "răscolesc împărățiile", "surupă mari cetăți".

N'am avea, cred, impresie mai fidelă despre caracterele scrierei lui Miron Costin decît dacă ne-am gîndi la ceea ce cu siguranță, poate fi preocuparea stilului latin. Miron Costin

—ați văzut cînd ne-am ocupat de poemul său "Vieșța lumii", pe urmă cînd am citit cîteva pasagi din "Predoslovia" sa care e primul total de poetică la noi—n'a rămas strein de literatura latină. A cunoscut-o mai de aproape ? Nu se poate spune. Ceea ce este, însă, evident e că stăpînea limba latină, aceasta mai ales pentru că trăia în mediul catolic din Polonia. Avea nevoie de această limbă pentru ca să utilizeze unele scrieri, scrise în latinește de istoricii poloni. Si atunci, dacă nu latinitatea clasică l-a influențat, în orice caz putem urmări în scrierile sale ceea ce datorește scrierilor latine de mai tîrziu.

Că această latină nu avea o deosebită valoare ? Desigur. Se știe că au fost cărți de istorie scrise în latină în care s'a păstrat sintaxa tradițională latină și de aceasta cred că n'a putut să rămînă strein Miron Costin. Aceasta se observă din felul cum se expri-

mă într'un pasagiu^{depe} T. Severin: "Cum acest lucru și-au schimbat numele și n'au ținut numele ziditorului său, cum ține șanțul lui Traian împarat pînă astăzi a ști nu pot". I, 398. Cred că e o fraasă semnificativă, care ar putea fi interpretată, ca influențată de sintaxa latină, pentru că se vede cît de coloză e rarhia sintactică din frasa latină. Românul nu se exprimă în felul acesta, el spune ~~de-a~~ dreptul. Sfîrșitul acesta de fraasă: "a ști nu pot" e absolut tipic latin: SCIRE DICERE NEQUEO. Cu alte cuvinte, afară de ceea ce este sensul într'un fel al lui Miron Costin și tradițional românesc în opera lui, încontestabil cred că putem recunoaște normele stilisărei latine și, curios, tocmai partea aceasta a impresionat de multe ori pe acei care acum treizeci, patruzeci de ani au ridicat în slava cerului limba cronicarilor. Unii au început să scrie în felul acesta amintind pe Miron Cos-

tin sau pe alții, afectat, nedîndu-și seama că de fapt, recurgînd la fraze în felul acesta nu redau nimic în spiritul limbii.

De alăturarea acestor cîteva pasagii ale lui Miron Costin se vede bine, care sînt în linii generale caracteristicele stilului său. Este incontestabil că reese mult mai bine personalitatea sa decît a lui Gr.Ureche. Rămîne și dînsul, e adevărat, la un grad nu tocmai înalt în ceea ce privește exprimarea. Operele cu însușiri mult superioare acelorale ale lui Gr. Ureche care au dus la conturarea personalității lui, sînt datorite faptului că a stat în contact cu o cultură cum Gr.Ureche n'avusese ocazia să stea.

Prin contrast e bine să vorbim de un alt cronicar moldovean, anume de Neculce. Neculce e departe de Miron Costin în ceea ce privește calitățile lui literare. Era însă, și el o personalitate remarcabilă mai ales prin aceea că

avea un suflet pasionat, dar spre deosebire de Miron Costin era un pasionat fără reticențe.

Căuta să spună limpede ce gândia, ce se petrecea în sufletul lui și știa să facă reflecțiile cele mai aspre asupra oamenilor și stărilor din timpul său.

Neculce a trăit și într'o vreme care, în unele privințe se deosebia de aceea a lui Miron Costin cu toate că i-a fost contemporan. Neculce însă, a trăit ceva mai târziu și a avut impresii mai desolate decât Miron Costin. Se anunța atunci în plin ceea ce avea să fie dominația grecească și sufletul lui de răsvrătit și de privitor spre trecut, când Moldova n'avea să sufere atât de asupririle străine, nu se putea stăpîni și de aceea cronica lui la fiecare pas tresare de ură, pe care ținea s'o aibă față de acei ce aveau să domine mult timp peste Muntenia și Moldova.

Un pasagiu din cronica lui spune, și ve-

deți și Gr.Ureche și Miron Costin și Niculce rămân la aceleași elemente: i-au impresionat direct faptele concrete de fiecare zi, care le servesc ca punct de plecare pentru înche-
garea unei fraze sau pentru exprimarea unei
 idei: "Focul îl stingi, apa o ezești și o a-
 bați pe altă parte, vîntul cînd bate te dai în
 lături într'un adăpost și te odihnești, soare-
 le intră în nuori, noaptea cu întunerecul tre-
 ce și se face iar lumină, iară la Grec milă
 sau omenie, sau dreptate, sau neviclesug, nici
 unele de aceste nu sînt..." pag. 229.

Vedeți ce caracteristică este această fra-
să, fiindcă începe cu o descriere care în ace-
lași timp este o reflecție foarte simplă: "fo-
 cul îl stingi....." și deodată, cînd nu te-
 ai aștepta vezi că Neculce își spune părerea
lui despre Greci, că adică multe primejdii se
abat asupra omului și te scapi de ele, însă, de
pacostea Grecilor venită pe pămîntul Moldovei

nu poți scăpa.

Este un fel de stilizare care desigur, că nu este banală și ne arată ceva ce n'am întâlnit nici la Miron Costin. Vedeti imediat alt ritm de frază. Nu mai e acea liniște a lui Miron Costin, este fraza care izbește, fraza care caută să impresioneze cât mai mult. Un pasagiu se referă la vremea lui Dumitrache Cantacuzino și începe în felul următor: "Oh! oh! oh! Săraca țară a Moldovei, ce norocire de stăpîn ca acesta ai avut! Ce sorți de vieața țiau căzut. Cum au mai rămas om trăitoriu în tine, de mare mirare este, cu atite spurcăciuni de obiceiuri ce se trag pînă astăzi în tine, Moldovă!" pag. 225.

Vedeti expresiile tari pe care le-a întrebuințat Neculce. La Miron Costin trebuie să fie relevat și o exprimare aproape aristocrată și chiar concepția lui parcă pornia din sentimente aristocratice.

Exprimarea lui Neculce^e mai aproape de vorbirea colorată, trivială chiar, și arată direct ceea ce îl supără. La Neculce se vede întrebuințarea cuvintelor vulgare fără preă multă esitare. Si pe urmă felul cum începe pasagiul cu trei oh arată ceva incontestabil primitiv, de un primitivism interesant ca acel pe care l-am găsit la Gr. Ureche. Stilisarea aceasta interjecțională este desigur o notă de rudimentarism. Si în literatura cultă găsim dese ori predilecție pentru aceste exclamații, depinde însă, de locul unde sînt plasate. În poezie, în genere, le-au folosit romanticii și chiar astăzi în poezia franceză sînt utilizate.

Aceasta însă, denotă o rămînere în urmă în ceea ce privește exprimarea. Este o exprimare vulgară, și putem face fiecare din noi controlul cînd vedem pe țăran cum se exprimă. Tăranul e în stare, o zi întregă, pentru că e bol-

nav sau a avut un necaz, numai în interjecții s'o ducă. Omul cult nu. Iși stăpânește suferința ori cât de puternică ar fi sau dacă scoate o exclamație, o interjecție o face totuși, fără să-l obsedeze.

Neculce se exprima cum vorbea și în pasajul despre Dumitrache Cantacuzino el a avut să-și spună tot păsul, toată durerea lui.

Deși mai rudimentar, mai puțin cult decât Miron Costin, Neculce e un suflet de care te apropii ca în fața, ași putea spune, unei revelațiuni din acea vreme, pentru că avem în față un boer, sau mai curînd s'ar putea spune un răzeș, care nu știe multe, vorbește răspicat, dirz și mai ales cu toate acele stîngăcii din frasa lui, cu acele exclamații, care însă, au ceva de cascadă de impetuositate. Desigur, că aceasta arată o notă originală și uneori scri-sul lui aduce ceva de pamflet. Inșă, ar fi prea

mult să-i dăm această calificare, pentru că pamfletarismul e, de fapt, un gen mai scăzut în multe privințe.

Nu putem spune că Neculce era pamfletar, avea însă, ceva din ceea ce face și pe pamfletar să spună de dreptul ceea ce este în gîndul lui. Dacă Neculce spunea tot ce avea pe suflet aceasta n'o făcea ca pamfletar, ci la el pornia dintr'o sinceritate care-l stăpînea și mai ales din temperamentul lui pasionat.

-
X-X-X
-

24 II 1930.

La Dimitrie Cantemir avem revelația unei înțelegeri cu totul alta de a scrie, amplificată de dispozițiuni superioare și o cultură la care nimeni nu s'a ridicat în trecut. Moldoveni, contemporani amîndoi, între Niculce și Dimitrie Cantemir e o mare deosebire; Neculce rămîne povestitor simplu, vioi, atrăgător, pe cînd Dimitrie Cantemir apare ca un scriitor format la o școală superioară, aducînd un fel de exprimare cu totul nou.

S'ar putea spune că Dimitrie Cantemir e

un european, de un europenism aparte, în sensul că la dînsul se îmbină Orientul cu Apusul. Ce e oriental apare evident din Istoria imperiului otoman. Apusean apare Dimitrie Cantemir, cînd urmărîm izvoarele care i-au servit cul-
 turei lui și mai ales cînd descoprim cît de intens a fost sub influența latinității. Cît de familiarizat era Dimitrie Cantemir cu li-
 teratura latină se vede din primele cuvinte cu care dînsul se adresa cititorului în pre-
 doslovie Înronicului său. Amintește de Cicero, în felul următor: "Țițeron marele acela a Ro-
 manilor Dimosthenis, a limbii latinești părin-
 te, a ritoricai anvon, a cuvîntului îndreptariu,
 a vorovii frumoasă nepotrivită pildă". Se vede că îl cunoștea destul de bine; felul de scri-
 ere al scriitorului latin, nu i-a rămas strein. Ar fi un studiu interesant urmărirea influen-
 ței pe care a putut-o avea fraza lui Cicero asupra lui Dimitrie Cantemir. Frasa lui apare

și mai latinisată decît a lui Miron Costin. Afară de Cicero, Dimitrie Cantemir se vede că a cunoscut și alți scriitori latini din aceia care altora au rămas streini.

Afară de scriitorii latini, Dimitrie Cantemir a stat și sub alte influențe. Era natural ca alături de ceea ce aducea ca pasiune pentru literatura veche latină, să se îndrepte și spre ceea ce oferia cultura bizantină. Dascălul său era dintre acei care erau sub influența directă a culturii bisantine. Cînd în 1698 Cantemir publică acea carte în unele privințe stîngace, o încercare de a prezenta oarecare probleme de filosofie, Diavanul, a crezut că poate să dea și cîteva cuvinte de recomandare ale dascălului său. Iată cum se exprimă Ieremia Cacavela despre învățături: "atîta de frumoase și dulci în gusturi mi-au părut cît a nu striga n'am putut: "o, întru tot împărătiască ritorică, cu cîte daruri, cu cîte slave

în puțină vreme pre iubitorii îmbogățește". Apoi despre carte spune: "a voroavei înfrumusețare, pre cît a moldovenescului neam limbă a cuprinde poate, cu ritoricesc meșterșug împodobită".

E de relevat cum dascălul lui Cantemir insistă asupra stăruinței cu care ucenicul său să se îndrepte spre retorică. Tot stilul lui Cantemir e străbătut de această influență a retoriceii; uneori ne amintește cultura clasică alte ori ne duce spre ce este bizantin.

Ceea ce, în general, lipsește scriitorilor din secolul al XVI-lea e imaginația; totuși, Cantemir face o excepție, pentru că nu i se poate contesta acest dar. A căutat să îmbogățească mult vocabularul nostru și această îmbogățire pleacă și din imaginație. Am văzut și la Dosoftei unele formațiuni proprii, dar elementare. La Dimitrie Cantemir inventivitatea are și

e mai bogată și mai pornită spre abstracțiuni.
 Intr'un pasagiu din Hronic întâlnim forma a
se deavăloși derivat din deavălma. În alt pa-
 sagiu vedem cuvântul îndemonit cu sensul de
"acei care e stăpînit de duhul rău", derivat
 din demon.

Dacă ar fi să se dea o înșirare completă
 a neologismelor la care a recurs Dimitrie Can-
 temir, afară de formele pe care le-a inventat
 singur, ar fi cel mai bogat repertoriu de for-
 me nouă pe care cineva a căutat să le intro-
 ducă în secolul al XVII-lea.

Intrebuițarea acestor neologisme ne ara-
 tă că era stîngaci în sensul că le introducea
 cînd nu ne-am aștepta și în contraste prea iz-
 bitoare. Avea un simț al valorilor, dar era mai
 mult stăpînit de ideea de a da un vocabular
 cît mai bogat, luat din cele mai variate iz-
 voare. Nu și-a dat seama la ce incoerență de
 vocabular ajunge cînd alături de un neolo-

gism pune un cuvînt dialectal. Referindu-ne la Hronic, într'un loc se exprimă în felul următor: "oricît de ascuțite ar fi a chiteleurilor do-
sădiri, veseli le vom suferi, numai a neimatei = *Ciuvus. mudi*
conștiinței întregiune să păzim". pag. 10. Ve-
dem neologismul conștiință alături de neimat
un derivat expresiv dialectal din im. Neimată
conștiință are sensul de "conștiință neînți-
nată, nepătată". Cantemir a pus un cuvînt ală-
turi de altul, neobservînd că era o împereche-
re forțată, că era ceva neliterar. Aici găsim,
de fapt, tendința de a întrebuiți cuvinte nea-
oșe, pe care le găsim în dialectul moldovenesc
și în același timp și cuvinte din alte părți.
El ținea cu orice preț ca în stilizarea lui să
dea un întreg mosaic de expresiuni.

Dacă aceasta e impresia generală sub care
se prezintă scrisul lui Dimitrie Cantemir să-
urmărim mai de aproape în citirea pasajilor
unde putem vedea stilizarea sa.

Se poate spune că de multe ori exprimare mai sigură și relativ mai limpede a reușit să ne dea atunci când avea să exprime ceva curent, ceva în nota descriptivă, sau de povestire cât mai simplă. După cum la Gr. Ureche și la Miron Costin am văzut tendința de a recurge la comparații simple, tot așa Dimitrie Cantemir caută să înflorească stilul său cu alăturări de termeni de comparație. În Hronic recurge la o comparație pentru ca să arate ceea ce este preocuparea istoriei: "...ca troianii omeșilor de vivor și viscol în toate părțile spulberați și aruncați, cărările cele mai denaante de alții călcate atita le acopăr și le ascund cât nu fără mare frica primejdii ne iaste ca nu cumva pîrtea, rătăcind și cărarea pe care a merge am apucat, pierzînd, cursul istoriei noastre în adînci vîrtopi și ne înblați codri, de povață lipsit, să cadă și așa la doritul popas și odihnă să nu putem agiunge". pag. 297.

Se vede în felul cum aranjează părțile frazei influența latină. Este stilul latin; frase cu propozițiuni incidente, terminându-se în felul convențional al frazei latine.

Cînd e vorba să redea o idee abstractă sau un complex de idei, e destul de neîndemînic; sînt frase cu întorsături chinute, obscure, cu o factură personală totuși.

Citez un fragment din Divan pentru ilustra-rea celor de mai sus: "Intr'acesta chip dară lumea mică, adecă omul, pre lumea mare, adecă pre aceasta amăgelnică și trecătoare vreme, în împărăția cea fără sfîrșit și fără trecut, nevoindu-se a se muta și a o premeni va putea, și a cele mai sus pomenite, de fericire și de slavă nevestejite și neovilite va cîștiga cununii, la carele puternicul D-zeu acele ale sale de demult ascunse va descoperi minunii". pag. 157. Ideea ar fi aceasta: lumea pămîntescă e o pregătire pentru lumea în sensul creștin, care va fi

o revelație. Frasa e caracteristică: de la început pînă la sfîrșit e un vițiu care se menține. Cu deosebire caracteristică e partea de la sfîrșit, unde Cantemir recurge la ceva artificial, făcînd să rimeze "neovilite cununii" cu "minuni". E un procedeu condamnabil acel al introducerii de cuvinte care rimează în prosă. Cantemir a fost tentat, pentru că aceasta era o noutate în scrisul nostru.

Pe de altă parte descoperim aici foarte pronunțată stăruința lui de a recurge la mijloace care pot să aducă o limpezime, o armonie a frasei.

Sînt interesante cîteva improvisațiuni din Istoria ieroglifică. Nici una însă, din aceste improvisațiuni nu ne dă impresia de literatură.

În Istoria ieroglifică Cantemir întrebunțează pe lîngă stilul descriptiv, pe cel abstract, sentențios. Se deosebește, totuși, de Mi-

ron Costin. Acesta ținea să împletească în povestirea sa păreri de morală practică, de filosofie curentă. Are și Cantemir asemenea împletituri de frase scurte moralisatoare, însă, el a căutat să exprime cu bogăție de frase ceea ce era o preocupare filosofică. Iată un pasagiu din Istoria ieroglifică: "O, fericită tăcere! că totdeauna cu tăcerea ascultăm și învățăm orice ar fi de învățat și pururea din fîntina tăcerii cuvîntul înțelepciunii au izvorît, că cine tace mult, mult gîndește și cine mult gîndește mai de multe ori ce-i mai cuvioș nemerește. Acela dară ce ce-i mai de folos au nemerit, zic că de va grăi va grăi mai negreșit". pag. 83.

Cantemir face aici elogiul tăcerii. S'ar fi putut opri la o enunțare schematică a acestei păreri în două, trei rînduri. A făcut totuși, un exercițiu stilistic. E un pasagiu care se menține de la început pînă la sfîr-

șit. E remarcabil pentru că recunoaștem aici
acea însușire pe care a căutat s'o cultive
 mereu și care l-a ajutat să găsească posibi-
lități de exprimare aleasă în limba noastră
 așa de puțin ajutată în secolul al XVII-lea.

Cantemir ar fi putut, cu aceste însușiri,
 să abordeze și mai multe genuri decât acele
 care l-au ispitit. N'a rămas numai istoric; a
 căutat să fie și etnograf. Descrierea Moldovei 1717
 e o lucrare remarcabilă.

În poezie a rămas departe de intenții.

Ca stilist Cantemir apare cu nota lui a-
 parte, reflex al personalității lui întregi. Ce-
ea ce reiese din toate stăruințele lui de sti-
 lisare, este preocuparea de frază nu obișnuită,
 întrecînd exprimarea curentă.

Avea un fel de voluptate de a urmări fra-
sele desfășurîndu-se ca într'un alai, care are
pitorescul lui prin varietatea de motive. Ve-

dem parcă silueta lui Cantemir privind cu min-
drie de aristocrat la ceea ce a reușit să spu-
nă.

o
oo oo
o

13 III 1930.

Literatura istorică impune de la sine să facem deosebire după cum ea aparține unei regiuni sau alteia, adică Moldovei sau Munteniei. Distincțiunea aceasta reiese în primul rând din preocupările cronicarilor, pentru că aproape toți s'au gândit să povestească întâmplările provinciilor în care s'au născut; apoi din limba în care scriau dinșii s'a văzut imediat de multe ori că aparțineau unor ținuturi deosebite. Este fără îndoială o mare deosebire adesea ori, între felul de scriere

cronicăresc al Muntenilor și cel al Moldovenilor. Deosebiri nu numai de acelea care s'ar referi la pronunție, la fonetică sau la lexic, ci deosebiri în ceea ce privește spiritul întreg în care se presintă exprimarea moldovenească față de cea muntenească. Acest spirit ne dă prilej să facem constatări interesante.

În primul rând ceea ce putem spune că distinge pe Moldoveni de Munteni este coloratura mai cărturărească a Moldovenilor. Mai ales dacă ținem seamă de Miron Costin și de Dimitrie Cantemir, vedem că sînt pe o treaptă mai sus față de erudiția cronicarilor munteni. Aceasta se explică cu deosebire prin faptul că Moldovenii sub înrîurirea polonă au căpătat mai multe contacte cu cultura, pe cînd în Muntenia acest contact a fost mai redus.

Pe urmă, chiar între felul de vorbire al Moldovenilor este o deosebire esențială, care

se poate vedea cînd comparăm, de exemplu, pe un cronicar cum era Ureche sau Neculce, care nu erau așa cărturari și întrebuițau, prin urmare, moldovenisme curente, cu cronicarii munteni care nici ei nu erau de o erudiție deosebită. Stilul lui Ureche și al lui Neculce este mai concentrat, am putea spune, mai greoi decît al celorlalți, uneori mai aspru chiar, pe cînd stilul muntean este mai liber, mai sprinten, e un stil familiar parcă, un stil mai plin de comunicativitate, mai dăvers și mai puțin forțat, ceea ce în genere se și remarcă în legătură cu anumite predispozițiuni ale sufletului moldovenesc sau muntenesc. Intr'adevăr, firea Moldoveanului este mai concentrată, mai nebuloasă de multe ori și în privința aceasta ar fi de recunoscut o parte din influența mai accentuată de la Slavi, pe cînd firea Muntenilor este mai puțin concentrată, e mai vioaie și are unele caractere care de

O. Densusianu.

multe ori lipsesc din sufletul Moldovenilor. Cercetînd lucrările cronicarilor munteni și moldoveni se poate releva caracterul deosebit al unora și al altora.

Prin urmare, Muntenii scriind în genere așa cum era limba lor curentă în secolul al XVII-lea, XVIII-lea aduc o notă deosebită, mai liberă, pe cînd Moldovenii aduc alte însușiri distingîndu-se prin acea arhitectură masivă a frazei. Se vede mai puțin la Munteni : acea pornire spre stilul sentențios. Am văzut că Miron Costin cu deosebire, și Dimitrie Cantemir—însă Dimitrie Cantemir mai abstract, mai apropiat de oarecare filosofie—caută mereu să înflorească povestirile lor cu reflexiuni cu caracter moral. Aceste reflexiuni nu lipsesc desigur, cu totul cronicarilor munteni, însă, la dînșii sînt relativ mult mai rare și apoi, sînt prezentate într'un stil mai curgător, nu așa lapidar ca la Miron Costin.

In ceea ce privește manifestarea pasionată a unora sau a altora, am văzut cum se exprimă Miron Costin, Neculce; cînd ne referim la cronicarii munteni pasionați și ei, felul în care dînșii își exprimă o pornire pasionată este deosebit de felul Moldovenilor. Muntenii apar cu spiritul mai frondeur și uneori un stil chiar provocator. Neculce își arată tot amarul sufletului său împotriva Grecilor și chiar cînd se exprimă pasionat, arată o pasiune mai potolită, o exprimare care denotă mai multă introspecțiune provenită din o îngrămădire mai prelungită de impresiuni, pe cînd la Munteni felul lor fiind să reacționeze imediat, găsim un stil care se apropie de pamflet.

Despre Neculce arătam că nu se poate spune că ar atinge stilul de pamflet. La cronicarii munteni întîlnim un stil mai personal, mai viu, mai viguros întrucît el presintă expri-

marea unor anumite sentimente, o luptă pasionată; nota aceasta mai aspră a vieții de toate zilele se reflectează și se distinge și în stilul lor.

Încă o deosebire în legătură cu influențele streine de vocabular este următoarea: la Munteni apar foarte multe grecisme, mai ales în secolul al XVIII-lea, când nu lipsesc nici la Moldoveni, însă Moldovenii propriu-zis, arată mai multă tendință spre slavisme, pe care, fie că le-au luat de la Poloni, fie că le-au luat de la Ruși.

Asupra Muntenilor nu vom putea să insistăm atât cât am insistat asupra scrierilor cronicărești ale Moldovenilor, pentru că mai întâi ne-ar lipsi bogatele exemplificări pe care le-am găsit la Miron Costin și Dimitrie Cantemir și apoi varietatea de temperamente pe care am întâlnit-o în Moldova nu se reflectează în literatura cronicărească din Muntenia;

am putea spune că sînt o serie de cronicari care se aseamănă mai mult sau mai puțin între ei.

Voi insista mai mult asupra unei cronici, care într'adevăr, ne aduce nota pe care am întîlnit-o la Dimitrie Cantemir și la Miron Costin. Referindu-ne la una din cronicile muntene, tipărită în Magazinul istoric, volumul al IV-lea sub titlul Istoria Țării-Romînești vom avea de la început impresiunea destul de dreaptă, de felul cum au scris în genere Muntenii și vom găsi în același timp o evidență a caracteristicilor pe care le-am relevat în contrast cu cele din Moldova. Citez pasagiul din această cronică unde se povestește moartea lui Mihai Viteazul: "Iar cînd fu într'o dimineață, văzu Mihai-Vodă oastea nemțească venind către cortul lui, unii călări, alții pedestri, și socoti Mihai-Vodă că aceștia sînt ajutoriu lui, și nimica de dînșii nu se temea. Iar ei,

a. Sto
culu
cortu
Z. r. v.

procleții, nu au fost ajutoriu, ci vrăjmași. Și dacă văzu că sosese, eși Mihai-Vodă din cor-tul său înaintea lor veasel și le zise: "bi-ne ați venit voinicilor, vitejilor " Iar ei se repeziră asupra lui, ca niște dihanii săl-batece, cu săbiile scoase, ci unul deade cu sulita și-l lovi drept în inimă, iar altul de-grab îi tăie capul. Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaciu, pentru că nu știuse, nici se împrivilegise sabia lui cea iute în mîna lui cea vitează".

Desigur că un cronicar moldovean ar fi re-dat cu totul altfel această tragică întîmpla-re; poate Neculce ar fi îngrămădit multe fra-se și oarecare tînguiri. Vedeți ce sobră, întu-necată și totuși emoționantă e povestirea mor-ței lui Mihai Viteazul. In aceste zece rînduri avem un tablou destul de viu al acestei întîm-plări. Se spune fără multe amănunte cum au ve-nit acei călări și pedestri, cum Mihai Viteazul

le-a eșit în cale nebănuind ce-l așteaptă,
 cum i-a întâmpinat cu vorbă bine voitoare:
 "Bine ați venit vitejilor, voinicilor". În a-
 ceastă atribuire de cuvinte lui Mihai Vi-
 teazul, este o notă sufletească care desigur
 că nu poate să fie lăsată la o parte; se ve-
 de bine contrastul între Mihai Viteazul, o-
 mul cu sufletul care nu se putea să se gîn-
 dească la o mișelie, și acei care peste cîte-
va clipe aveau să-i răpească viața. În două,
 trei rînduri se povestește cum a fost omorît
 și la sfîrșit se spune: "trupul lui frumos ca
un copaciu" a căzut pentru că nu avea la dîn-
 sul sabia.

Nici un lux de povestire, prin urmare; fra-
 sele, într'o limbă, cum vedeți, curență. Singura
 înflorire ar fi doar "trupul lui frumos, ca un
copaciu", o comparație însă, din cele mai ele-
 mentare. Este o limbă care nu se deosebește de

ceea ce e curent în romîna generală și pe urmă incontestabil este un simț al măsurilor de întrebuințarea cuvintelor fără pretenție de literarisare.

Dacă în genul acesta au scris cronicarii munteni, cineva vine să se abată nu în totul absolut, dar în multe privințe, de la această stilisare. Este acel care ne-a dat cronica tipărită în Magazinul Istoric, volumul al V-lea, cronică remarcată prin însușirile deosebite pe care le aducea față de scrisul curent al cronicarilor munteni. Este o cronică redusă, de fapt, întrucît se ocupă de evenimentele întîmplate la noi pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Cronica a fost scrisă într'adevăr, pe la 1670 și din unele anticipări se vede clar că acela care a redactat-o văzuse chiar mai departe decît Cantemir în ceea ce privește istoria generală a țărilor noastre. Intr'adevăr,

el a căutat mai mult chiar decât Dimitrie Can-
 temir să îmbrățișeze istoria întregului neam
 românesc. Ar fi interesant să ne ocupăm de spi-
 ritul acestei cronică. O primă problemă care
 s'a pus este: cine este autorul ei ? Dl Iorga
 o atribue Stolnicului Cantacuzino și sînt în-
 tr'adevăr, unele motive care să pledeze în fa-
 voarea acestei teze. Stolnicul Cantacuzino a
 fost un erudit remarcabil în Muntenia în seco-
 lul al XVII-lea și care a fost cultura lui se
 poate cunoaște din diferite lucrări ale lui
 și din însemnările interesante din timpul u-
 nei călătorii în Italia. Insemnările acestea,
 parte din ele făcute acolo, ni-l arată ca pe un
 om de deosebită cultură, însă o cultură ameste-
 cată, un mozaic în care vine să se împletească
 și literatura veche și cea bizantină. Dintre
 cărțile pe care și le-a cumpărat arată că nu
 i-au lipsit Homer, Virgil, Horațiu și pe urmă a-
 mintește de o carte, cam vag este adevărat, pro-

babil italiană: "Despre înțelesul cuvintelor", ceea ce ar însemna că Stolnicul Cantacuzino căutase să aibă o îndrumare de stilizare în această carte italienească. Firește, că a fost un fel de tratat de retorică sau poate și de poetică.

Se pune întrebarea: putem spune cu absolută siguranță că Stolnicul Cantacuzino ne'ar fi lăsat această cronică ? Parte din cronică ne aduce reminiscențe din antichitate, care ar fi în concordanță cu ceea ce știm despre Cantacuzino. Tot așa, neologismele pe care le întrebuinta pledează pentru această părere.

Intervine totuși, oarecare îndoială asupra sigurei atribuirii a acestei cronici Stolnicului Cantacuzino. Parcă ne-am aștepta să găsim mai multe urme de influență italienească. Povestește de locurile italienești, însă, parcă mai vag decât ar trebui să ne așteptăm din partea cuiva care a stat atîta timp în Italia.

Si apoi, se vede într'adevăr, că cel care a scris cronica aparține Munteniei. Inșă, întrebarea care se pune este următoarea: era într'adevăr, originar, din Muntenia cel care a scris-o, pentru că se vede destul de bine, cunoștea unele lucruri din Ardeal cu amănunte care surprind.

Autorul cronicei a vrut să înfățișeze istoria întregului popor românesc, însă cînd se referă la unele lucruri din Ardeal se vede că le cunoștea direct parcă ar fi călătorit mult timp în această regiune și parcă ar fi chiar de origine din Ardeal. Este curios că întrebuințează unele uncurisme. Si apoi, ceea ce ne surprinde iarăși e faptul că susține că neamul românesc s'a păstrat mai curat în Ardeal. Spune că Romînii neaoși se găsesc în Ardeal spre țara Hațegului, parcă ar traduce sentimentele unuia din Ardeal, însă trecut și trăit mult timp în Muntenia.

Păreră D-lui Iorga, este sprijinită de unele fapte; pe de altă parte este ceva care deșteaptă îndoeli și cum spuneam, cu siguranță absolută nu se poate atribui această cronică Stolnicului Cantacuzino.

Lăsînd, prin urmare, la o parte nesigura paternitate a învățatului muntean, ne raportăm la acest text, pentru ca să vedem cum aduce în contestabil o notă aparte superioară, față de firul cronicăresc al celorlalți. La început, se vede că cine a redactat această cronică avea un plan foarte întins și pe urmă cu greutate îl duce la îndeplinire în ceea ce privește stilisarea literară. Se observă deasemeni, în constituirea fraselor o influență a stilului latin.

Dacă trecem însă, de această primă impresiune avem satisfacția, să dăm, am putea spune, peste luminișuri de stilisare mai literară, cu expresiuni mai personale și cu frase, mai mult

imprimate de ceea ce este reflecție intelectuală. Așa într'un pasagiu ne arată ceva din temperamentul spiritului pasionat și frondeur, pornit spre pamflet, însă neconținând nimic care să coboare această exprimare, chiar în izbucnirile cele mai pasionate provocate de reflexiunile asupra invențiilor streine pe socoteala noastră.

Plecînd de la această observație, vă pot cita pasagiul următor, unde vorbește de neamul nostru: ".....cine cum îi iaste voie poate și zice și scrie, căci că nu iaste nimeni nici ca condeiul, nici ca palma a-i sta în potrivă și a-i răspunde.

Lasăm dară fieștecăruia a zice cum va vrea și a rîde cum va pohti, de vreme ce nici le iaste sfială, nici Rumîni de rușinile lor nici nu gîndesc". pag. 69. Este o fraasă incontestabil împede, cu arabescuri ceva capricioase, dar nu artificială; se vede pornită din o notă persona-

lă, dintr'o înțelegere a exprimării românești.

Mai caracteristic cu deosebire este un pasagiu care ar putea să fie însușit de cineva de astăzi dacă e vorba de a caracteriza o anumită categorie de oameni: "...acela iaste și se numește varvar care nici obicei are, nici carte știe, nici bărbăție, nici dreptate, nici milosîrdie are, nici frica lui D-zeu, nici o bunătate sau nici vrednicie pe sine să vede ci mai mult silește și trage a trăi în voia și în pohtele sale decît în legi și în dreptăți supus și cuprins să fie, nici după aleasa fire omenească făcînd, ci ca un dobitoc va să trăiască". pag. 117.

Toată caracterizarea făcută este cît se poate de expresivă. Vedeți cum alătură cuvințele, cum relevează tot ce este esențial pentru ca să releasă tot ceea ce este propriu barbarului, omului care trăește condus numai din instincte primitive. Cultura pe care a a-

vut-o autorul aceste cronici se vedește des-
 tul de mare și nu va fi în zădar dacă ne vom
 referi la un alt pasagiu ce ne interesează cu
 deosebire, mai ales că se referă la schimbarea
 vorbirei, ceea ce arată că era un spirit ce nu
 se mulțumia numai cu cîteva observațiuni ele-
 mentare de viață, ci mergea mai departe. Ast-
 fel întîlnim la el cuvintele: "Că nici un rod
 de oameni osebit în veci poate rămînea în lu-
 me, nici feliurile de limbi în mii de ai tot
 acelea neschimbate și nemutate pot sta, că ni-
 mic supt soare iaste stătătoriu". pag. 138.

O fraasă bine încheată, armonioasă și ve-
 deți mai ales cu cîtă limpezime sînt înșira-
 te gîndurile.

Dacă stilul acestui cronicar este refle-
 xul unui spirit remarcabil se vede deasemni,
 cu deosebire duhul cărturăresc, deosebindu-se
 mult totuși de Dimitrie Cantemir. Erudiți e-
 rau și unul și altul; Dimitrie Cantemir în-

să, o frasă mai solemnă, mai încărcată, pe cînd erudiția acestui cronicar pe lîngă unele umbriri se vede că s'a corectat și încetul cu încetul a reușit să-și limpezească exprimarea; avem, prin urmare, o erudiție filtrată, o erudiție care impune și mai mult, însă, fără să albă acea solemnitate a lui Dimitrie Cantemir.

Acestea sînt ultimele impresiuni la care ajungem în studiul cronicarilor. Ar mai fi de adăugat încă ceva la ce am spus în primele lecțiuni, cînd am atins acest gen.

Sînt două contraste de exprimare în toată această literatură cronicărească: pe de o parte o exprimare simplă, patriarhală, iar pe de altă parte o exprimare erudită. Însă, chiar ceea ce este erudit păstrează urme de patriarhalism ori cît ar fi de degajate frazele. S'a ridicat și Dimitrie Cantemir cum s'a ridicat și Stolnicul Cantacuzino deasupra cu e-

rudiția, însă, o erudiție cîștigată greu, o erudiție care nu vine dintr'o atmosferă împărtășită de mai mulți și atunci firește că s'a tradus ici-colo această insuficiență printr'o coloratură inegală a stilului.

De aceea cînd studiem pe acești cronicari, trebuie să ne transpunem în secolul în care au lucrat ei, și mai ales fără vre'o tendință de a ne însuși termeni pe care i-am putea utiliza în stilizarea modernă. Aceste apropieri dintre stilul modern și stilul cronicăresc nu sînt posibile mai ales pentru considerația că stilul este legat de tot ceea ce este propriu unei epoci, de tot ceea ce este curent vorbirii dintr'un anumit timp. Indiferent dacă ne-am raporta la Ureche, la Dimitrie Cantemir, la Miron Costin, la Stolnicul Cantacuzino sau la alții, cu toate notele divergente dintre dînșii, este totuși ceva care le aparține ca no-

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii romîne. Fasc. I 8

to comună și acest ceva vine de la spiritul
 epocii în care au scris, este vremea care a
 dictat coloratura acelei stilisări. Nu poți re-
 aduce ceea ce apare propriu epocii de atunci;
 ar fi să forțezi nota și n'am ajunge decît la
 artificializare.

.....

10 III 1930.

Făcînd abstracție de ceea ce este aportul literaturii religioase și celei istorice, fiecare din ele au ceva comun, în sensul că pleacă de la anumite preocupări; represintă propriu-zis un gen didactic, caută doctrinarea, edificarea într'un sens sau altul. Este mai mult o literatură cu intenții manifeste și sistăruind să dea învățături.

Alături de această producție apar cîteva cărți destul de interesante, însă în alt sens și mai ales în sensul că se adresează între al-

tele sufletului. Caută să mulțumească imaginația, prin urmare, se îndepărtează de la ceea ce este al literaturii religioase sau al literaturii istorice unde totuși, cînd ne-am ocupat de Cantemir, am văzut că găsim unele licăriri pornite din imaginație. Inșă, acestea sînt ceva cu totul în afară de preocupățiunile cronicești și nu se poate vorbi de o literatură, să zicem imaginativă, așa cum întîlnim la genul de care vom avea să ne ocupăm acum.

În secolul al XVII-lea vedem circulînd vre'o cîteva cărți care nu sînt originale, sînt traduceri din slavonește, înșă aceasta nu le-a împiedecat să aibă o înrîurire destul de mare, care poate să fie nu numai în trecut urmărită, dar, chiar pînă astăzi în diferitele reflexe pe care le-a lăsat în literatura populară. Sînt cărți care veneau să se adreseze aceluia care nu aveau posibilitatea să cunoască altă literatură. Nu trebuie să ne închipuim

că oamenii simpli de acum trei, patru sute de ani, rămâneau cu totul streini de oarecare aspirațiuni. Mai înainte de toate, folklorul poetic, în special, nu-l putem înțelege decît în acord cu asemenea aspirațiuni. Țăranul a cîntat și a improvisat de multe ori pentru că simțea nevoia unei exprimări pe de o parte, iar pe de altă parte, exuberanța sufletului său îl ducea la ceva în afară de ceea ce era obișnuitul fiecărei zile. Nu putem înțelege toată producțiunea poetică a folklorului nostru ca și de aiurea, dacă nu o punem în legătură cu această aspirațiune foarte firească. Și atunci înțelegeți că teoreticienii literaturii au arătat în genere și au urmărit numai anumite preocupățiuni teoretice, s'au ocupat numai de arta cu tendință, fără a ține seamă de multe ori de foarte multe alte considerațiuni, și nu țin seamă nici de ceea ce ar putea să constate din simpla observație a acestui fapt:

dacă cei simpli simt nevoia unei literaturi, unei poezii, care se ridică deasupra cotidianului, deasupra prosaismului, nu se poate spune atunci că poezia populară în total este o poezie tendențioasă. Strigăturile într'adevăr, amintesc epigrama, aparțin genului didactic și urmăresc anumite intenții de circumstanțe. Doinele, producțiunile lirice sînt manifestațiuni spontane, sînt exprimarea sufletului liber pornit spre o anumită viziune, spre anumite aspirațiuni.

Dacă, prin urmare, la cel mai rămas în urmă în ceea ce privește cultura, există o impulsivitate de ceva desinteresat, cu atît mai mult la acei care se ridică prin cultura lor, putem presupune că desinteresarea există și aceasta se vedește în literatură, în genere. Arta trebuie să fie o manifestație lăaturalnică, dar ceva totuși, care nu poate de loc să fie exclus. Numai vederea puțin cuprinzătoare a unora, numai un fel

de pseudo-cultură a putut aduce la teracita-
tea aceasta a unora să spună că literatura,
de fapt, trebuie să urmărească o tendință, că
altfel este o inutilitate, este ceva care tre-
buie să fie lăsat la o parte.

Arta este, să zicem, un lux; luxul poate să
fie inutilitate, dar, literatura adevărată es-
te o necesitate, însă, o necesitate pornită de
la anumite aspirațiuni. Prin urmare, nici in-
terpretarea literaturii ca o manifestație ca-
re poate să aibă interesul limitat pentru cîți-
va pentru că dă un oarecare prestigiu de lux,
dar nici interpretarea cealaltă nu poate să
aibă rațiune, că arta n'ar putea exista decît
cînd este tendenționistă. Totul trebuie redus
la ceea ce este în acord cu sufletul nostru.
Urmărim anumite scopuri în legătură cu viața
practică, sîntem datori să nu pierdem din
vedere ceea ce e impus de anumite realități,
însă, să nu uităm preocupările de adevărat i-

dealism. Acestea formează literatura superioară, mai ales prin faptul că pleacă de la ceea ce cu deosebire încălzește sufletul nostru: imaginația.

Despre o valoare deosebită în secolul al XVII-lea a cărților care au plecat de la fantesie, desigur că nu se poate vorbi. Sînt producțiuni care pleacă din ceea ce uneori ne aduce aminte de folklor, dar, în același timp pleacă și din ceea ce a trecut prin mintea unuia sau altuia cu oarecare calitate, însă, nu cu însușiri literare deosebite. Și poate tocmai această notă simplă, fără complicație de compoziție a contribuit la popularitatea acestor cărți și în alte părți vedem unii să arate simpatia lor pentru asemenea producțiuni.

Miron Costin amintește într'un loc de aceea carte Alixândria în care ar fi spuse nu mai minciuni, o carte plină de basme și vorbește cu despreț despre ea. Tot așa, Stolnicul

Cantacuzino spune că Alexandria nu poate, nu trebuie să fie luată în seamă, pentru că sînt o mulțime de minciuni și se referă și la alte cărți populare cu aceeași părere, cărți care erau foarte cunoscute la noi în secolul al XVII-lea. Prin urmare, literatura aceasta a rămas predilecția a multora în afară de pătura cărturărească. De altminteri, curentul ostil împotriva creațiilor populare se vede și la oamenii bisericești. Mitropolitul Varlam vorbește într'un loc despre acei care cîntă din cimpoi și pe care-i socotește niște măscărici care nu trebuie să fie luați în seamă și care merită desprețul bisericești, pentru că strică adevăratele moravuri. Dimitrie Cantemir a arătat interes pentru literatura populară, dar, n'am putea spune că producțiunile populare, fie cele originale, fie cele traduse și răspîndite la noi, s'ar fi bucurat de o deosebită simpatie în păturile culte; dar, nici nu însem-

nează că dînșii le-au ignorat cu despreț. Miron Costin dacă s'a exprimat așa de defavorabil despre Alexandria, nu înseamnă că n'o citise, însă, după ce o citise a privit-o cu despreț, i s'a părut o carte copilărească.

Mai trebuie să adaug că Alexandria și alte producțiuni, au fost răspîndite mai mult prin manuscrise și relativ numeroase. În secolul al XVIII-lea, cînd au fost înlesniri de tipar, au putut să ajungă aceste lucrări sub ochii mai multora. Cînd nu erau decît manuscrise, trebuie să ne închipuim că se găsea cîte unul, — acesta în orice casă cîrturar, — care putea să se descurce cu cele cîteva pagini și probabil că o împărtășea și altora, fie împrumutîndu-li-o, fie citînd-o ei personal. Dacă se găsea unul cu memorie mai bună, ne putem închipui că povestea mai departe ceea ce a citit. Vedeți, prin urmare, că nu trebuie să ne orientăm în ceea ce privește expansiunea acestei literaturi numai

după numărul manuscriselor, relativ rare, căci dincolo de manuscrise a fost altă posibilitate de transmisiune. Alexandria a fost privită ca un fel de basm, pentru că pe lângă unele elemente reale, pe lângă unele evenimente grandioase din cuceririle lui Alexandru-cel-mare, care se știe ce mult au impresionat sufletul celor din vechime, pe lângă asemenea amintiri, povestite de acel care a compus această povestire, — nu se știe precis, — s'a vorbit de un Calistenes — au mai intervenit și alții cu un plus de interpretări, cu adausuri din folklor.

De exemplu, în Franța se vede în această redare a Alexandriei mai mult tendința spre roman, spre romanul de aventuri. Si de altminteri, Alexandru -cel-mare a fost privit ca o figură din Evul-mediu ca un cavaler frances. Dînsul a fost mai mult aureolat în felul acesta și Alexandria făcea impresia unui roman de aventuri cum sînt acele romane atît

de citite cu subiecte din Evul-mediu, care mai apar pînă și astăzi în bibliotecile populare.

Era ceva, prin urmare, care răspundea direct predispozițiilor celor mai puțin simpli. Dacă e să judecăm importanța înrîuririi pe care a avut-o această literatură înglobată în titulatura de literatură narativă fantastică, nu se poate să nu-i recunoaștem ecoul puternic pe care l-a avut asupra sufletelor, aceasta mai ales prin ceea ce aduce ca visiune nouă, ca exotism. Nu era puțin lucru să se afle pe atunci în Europa despre cutare țară sau despre cutare oameni din Asia sau din alte părți. Si pentru oamenii de la noi trebuie să fi fost ceva extraordinar, o adevărată revelație cînd din cele ce au citit au aflat de Alexandru, de cuceririle lui, despre India, despre o lume cu totul aparte. A fost desigur, și o revoluție sufletească căreia i-a urmat o tresărire sufletească o că-

rei repercursiune n'o putem încă, înțelege în toată extensiunea ei. Luată global, nu numai la noi, dar și în alte părți, această literatură poate să fie dusă mai departe în ceea ce privește influențele ei.

Pentru că această literatură cu visiuni din orient a fost foarte cultivată și a durat mult, veacuri de-a rândul, ne întrebăm dacă nu a contribuit să deștepte curiozitatea acelor care s'au dus să descopere ținuturi nouă. Marco Polo, de exemplu, în descrierile lui, e posibil să ne dea ceva din ecoul acestei literaturi. Gustul de exploatare, care se produce la un moment dat cu atîta tărie, nu ne putem închipui că nu a fost influențat de această literatură, nu ne putem închipui că acești călători nu au fost ispitiți și influențați de această literatură ca să se ducă așa departe, deși această literatură la prima vedere ar părea așa de copilărească.

Este deci, în toată această literatură ce-
va care ascunde mai mult decît ne închipuim.
Referindu-ne la Alexandria putem să ne dăm
seamă de ceea ce a avut ca înrîurire asupra
noastră, cît de mult a trebuit să impresione-
ze pe oamenii din secolul al XVII-lea, ca și
pe cei de mai tîrziu.

Cînd e vorba de clasare, de erarhisare a
acestor opere nu trebuie să luăm în conside-
rație numai decît originalitatea lor. Se poa-
te că o producțiune originală, de multe ori,
să nu aibă aceeași înrîurire ca o simplă car-
te tradusă, și chiar tradusă nu cu deosebite
însușiri literare, cum este cazul Alexandriei.
Alexandria n'a fost la noi o carte originală,
ci o simplă redare din slavonește, însă, a a-
vut mai multă influență decît altele și acum
e momentul să precisăm ceea ce am amintit cînd
ne-am ocupat de cronicari. Și cronicarii au fă-
cut cunoscută opera lor, unii mai mult, alții

mai puțin cu ajutorul manuscriselor destul de numeroase. Nu ne putem închipui totuși, că scrisul lor a putut să aibă o deosebită înrîurire. Pentru exprimare, numai vre'o cîtiva au putut să se orienteze după ceea ce au găsit la cronicari; prin urmare, a fost, am putea spune, o transmisiune de la unul la altul, adică și-au făcut școală între ei. Miron Costin, venind după Ureche, citind cronica lui, firește că a trebuit să fie întrucîtva influențat, să se pregătească, pînă cînd a ajuns să dea și el opera lui personală. Și tot așa mai departe, cum veneau unul după altul, își transmiteau influența. In ceea ce privește ecoul mai întins pe care l-a avut la noi această literatură istorică, nu trebuie să exagerăm. Altminteri se presintă însă, Alexandria. Aceasta nefiind originală, însă, adresîndu-se mai mult poporului și fiind desigur mai răspîndită, trebuie să ne închipuim că a avut mai multă influență decît

toată literatura cronicărească luată la un loc.

Înșușirile literare ale Alexandriei sînt foarte reduse. Ici și colo cîte un pasagiu care are însușiri literare deosebite, care într'adevăr, prin naivitățile de exprimare impresionează. Să ne oprim la două pasagii numai, din Alexandria și să vedem ce ne aduc în realitate. Este o descriere de pasagiu exotic: "Ajunserăm la niște pomi înalți cu poamele dulci și sub pomi fîntîni reci și pe pomi păsări frumoase care cîntau frumos". Vedeți, ceva cît se poate de naiv. Descrierea lăcustelor la Ureche și la Miron Costin lasă departe această frasă de școală primară. Este totuși, un pasagiu asupra căruia voi insista mai mult. Il voi citi în întregime, nu e prea lung. E descrierea morții lui Alexandru-cel-mare: "Iar Alexandru chemă pe mumă-sa și o sărută dulce și lă zise: "Potolmei și Tilonu și An-

tioh, iacă-tă, fraților, maica me și împărătea-
 sa, maica me și împărăteasa me o las în mîna
 voastră, să le cinștiți și să le socotiți pîn-
 tru frăție noastră pînă la morte voastră iar
 (pre) mine să mă pomeniți și trupul meu bine
 să-l tocniți și să-lŭ duceți la Alexandria,
 să-lŭ îngropați. Si așa să știți: că ne vom a-
 duna la judecata lu Dumnezeu toți cu trupuri-
 le și goli sta-vom. Și iar să știți fraților,
 că la viacul de apoi Turcii vorŭ luo Machido-
 nie și fi-vor robi Turcilor, cumu simtu ei as-
 tăzi noa". Și iar chemă pre Roxana împărătea-
 sa și o luo de mîna și zise: "O fata lui Da-
 rie împărat și dragul meu sufletu și inima
 me și lume ochilor mei, însă văzuși cumŭ vine
 morte de năprasnică, morte fără credință, și
 iacătă că pre noi ne va împărți și vîiața
 noastră nime în lume nu o avu; și să ști, Ro-
 xando, că mă duc la lume de vecie și nesvîrși-

tă și de acolo nu mă voi mai întoarce; ce rămîni „Roxando, sănătoasă și cu Dumnezeu”.
Și iară zise: "aduceți pre Ducipal al meu". Iar ei scoaseră pre Ducipal diîn grajdu și-lŭ duseră la Alexandru. Și văzu pre Alexandru murindŭ, și necheză tare fără samă și bătu cu picioarele în pămîntŭ cu minie. Și-l luo Alexandru de coamă și-lŭ sărută pre obraz și-i grăi: "o dragul meu Ducipale, altul ca Alexandru nu te va încăleca". Iar Ducipal plecă capulŭ și vărsă lacrămi, izvoru merge diîn ochii lui, și-și rădică capul și căută prespe toți împărații. Și văzu pre Levcaduș, celace otrăvi pre Alexandru, și să repezi la elŭ și-lŭ lovi cu cornul la inimă și-l puse jos și-lŭ omorî".

Este o descriere simplă, însă, simplitatea ei nu este lipsită de oarecare duioșie. In orice caz, este un pasagiu care se menține cu o romînească, nici prea simplă, nici prea chinu-

tă. Rîndul trecut am citit din Istoria Tărei-Romînești, descrierea morții lui Mihai-Viteazul. Descrierea morții lui Alexandru-cel-mare parcă se potrivește cu a morții lui Mihai-Viteazul. Se poate ca această potrivire să nu fie întîmplătoare. Acel care a scris cronica amintește de Alexandria. Prin urmare, dacă a citit Alexandria ne putem închipui că i-au rămas reminiscențe și am putea să credem că atunci cînd s'a gîndit să vorbească despre moartea lui Mihai Viteazul și-a amintit felul în care era descrisă moartea lui Alexandru-cel-mare în cartea populară.

Ar fi interesant de urmărit întru cît s'au transmis asemenea înrîuriri și mai ales să putem preciza prin comparații duse mai departe, dacă putem găsi asemenea urme și în special din Alexandria la unul sau altul din acei care, poate, au desprețuit această carte.

17 III 1930.

Varlaam și Ioasaf a fost tradusă de Udriște Năsturel pe la 1648; o carte foarte populară în vremea aceea. E o carte de imaginație, apropiată deci, de Alexandria, dar în primul rînd se presintă ca o scriere de nuanță religioasă și plecînd de la budism, ajunge treptat la morală creștină. Mai mult ori mai puțin, cunoaștem istoria acestei cărți; în lumea de la noi a avut o înrîurire, pe care nu o bănuim de multe ori mai ales pentru că budismul de la care a plecat a fost abil deghisat pentru a fi deri-

vat către credința creștină. Iată în câteva cuvinte subiectul: un împărat al Indiei e prevestit la nașterea fiului său că acesta se va îndepărta de la credința țării, va fi deci, un eretic. Împăratul pentru a preîntîmpina realizarea prevestirei, caută să-l crească departe de lume, să-i dea solide convingeri conform cu credința țării. Dar într'o bună zi sistemul acesta de creștere nu mai poate fi dus mai departe; fiul împăratului vine în atingere cu lumea, vede lucruri pînă acum necunoscute lui, face reflecțiuni asupra vieții oamenilor, se hotărăște să nu mai privească în jur decît ca la un pustiu. În acel timp vine un călugăr creștin, care află de la un credincios toate aceste lucruri. Fiul împăratului ajunge ucenicul devotat al lui, și călugărul îl convertește la creștinism.

*Uahor
Tevola
răjituri*

Сказание о рождении Мадхана

Pornind din orient, fiind o carte exotică, de un exotism mai puțin pronunțat decît în A-

Alexandria, era totuși un prilej de a ațîța imaginația spre aceste țări atît de puțin cunoscute. Povestea ne aduce aminte de basm, în cît nota aceasta putea contribui la dezvoltarea și perpetuarea interesului pentru ea. Mai mult însă, ne găsim în lumea creștină. O notă care reiese cu deosebire în avantajul acestei cărți e cea de lirism pe care în Alexandria n'o găsim așa de accentuată.

Varlaam și Ioasaf aduce în foarte multe părți ceva ce atinge sufletul, ce impresionează prin sentiment. Iată un pasagiu unde recunoaștem această notă lirică: "De-acii, dimineața veni împăratul oătră fiul său și, șezîndu, îl chiemă aproape de sine, și așa'l cuprinse în brațe de-l săruta, și șutilindu-l cu blîndețe și cu zmerenie, îi zise : -O, prea iubite și dragul meu fiu, cînstește căruntețele tătine-tău și ascultă rugăciunile mele, de vino să aduci jărtvă dumnezeilor, că așa vei avea blagoslovenia lor...."

E familiar; frasa are foarte puțin caracter arhaic; afară de două, trei cuvinte se prezintă în așa fel încît ușor poate fi citită și înțeleasă. Sînt cu deosebire unele pasagi care au impresionat deosebit, acelea unde se povestește cîte o parabolă. Parabola desigur, își are rostul ei și aceasta, de fapt, ne apropie de sensul biblic, și se vede cum stilizarea e influențată de Noul Testament, afară de ceea ce de la origine a fost budist. Partea care cu deosebire a atins sufletul celor din secolul al XVII-lea e cea finală. A influențat, mai ales, pasagiul de la sfîrșit, unde Ioasaf renunță la cele lumești și pleacă în pustiu: "O prea frumoasă pustie! Indrăgitu-te-am mai vîrtos decît cămările cele împărătești și decît palatele cele poleite. Nu opri pustieo, cu înfricoșările tale, ramurile verzi care se clătesc de suflarea a mici vînturi. Și mă voi duce în codru prin viea ta cea frumoasă

să și voi fi ca o fiară sălbatecă, clătindu-mă singur și fugind de oameni și de această viață cu valuri multe".

Vedeți, e o traducere, dar făcută incontestabil cu oarecare măiestrie, cu oarecare lirism.
Pe lângă ceea ce era fondul, se vede că și fraza împletită cu îndemînare a contribuit la răspîndirea acestei cărți.

Ici, colo, spicuem pasagii ce se prezintă bine reliefate care au salvat ceva din frumusețea naturală. Pasagiul cu "prea frumoasă pustiie" a fost pus în versuri și a ajuns foarte popular; a străbătut departe, chiar în colinde, spuse poate și astăzi. Inșă, cîte deosebire între versificația de aici și ceea ce am găsit în prosă. Pasagiul în versuri e foarte slab, nu e de loc o realizare artistică.

Trecem la altă povestire care se vede că a fost iarăși foarte cunoscută. E un exemplar cam de aceeași natură și ducîndu-ne tot spre

orient, e, anume, Istoria prea înțeleptului Arghir cu nepotul său Anadam. Povestea păstrea-
ză în oarecare măsură pecetea caracteristică.

Se spune, cum tot în Orient trăia un împărat care avea la curtea sa un sfetnic foarte înțelept. Sfetnicul acesta avea un nepot pe care l-a înfiat. Într'o zi Anadam pornește pe căi greșite, nerecunoscător pentru iubirea binefăcătorului său. Pornește în lume și pribegeste și într'o bună zi uneltește contra lui Arghir, vrînd să-l compromită în fața împăratului. Împăratul osîndește pe nedrept pe Arghir. Dar, cel ce trebuia să execute osînda scapă, fiind pedepsit altul în locul lui. Într'o bună zi, împăratul e silit să recurgă la un sfătuitor; află că Arghir e nevinovat, îl recheamă la curte, bucuria e mare. Se descoperă ce uneltise Anadam, acesta e adus în fața lui Arghir, care dă sfaturi celui ce pornise pe căi greșite.

E o carte care, cu tot exotismul ei a avut se vede darul, să fie citită și foarte bine primită.

În redacțiunile streine e mult mai întinsă ; la noi e cit se poate de concentrată, au fost traduse numai câteva lei, departe deci, de amploarea originalului. O poveste care răspundea la necesitatea celor mai mult sau mai puțin cărturari pe vremea aceea, pentru că avea și multe ghicitori apoi o seamă de sfaturi folositoare. Iată cum, de exemplu, chiar la început, Arghir dă sfaturi lui Anadam :

"Fătul meu,
ascultă de omul înțelept și de bătrîn,
ce te învață, că cuvîntul fiindu-ți de în-
vățătura cea de trebuință e ca și cînd ai bea
apă dintr'o fîntînă rece."

Are, după cum vedeți, oarecare farmec. Ceea ce cuprinde sfatul din urmă se poate închipui că a avut oarecare înrîurire pentru că e un fel de elogiu al învățăturii și al înțelepciunii. Să nu ne reprezentăm pe cei din secolul al XVII-lea tocmai refractari la anumite aspirațiuni de cultură.

Iată ce putem presupune că a făcut, să zicem, succesul acestei cărți. Cîteva lucruri, nu cine știe ce abstracțiuni, ci lucruri reale, sfaturi folositoare și spuse într'o limbă care poate rămînea mult în urmă celei din Varlaam și Ioasaf.

Si ne întrebăm iarăși: să fie oare Arghir și Anadam streină de ceea ce am găsit în stilul sentențios al scriitorilor noștri din secolul al XVII-lea ?

Nu se poate precisa cînd s'a tradus Arghir și Anadam. Unii pretind că încă din secolul al XVI-lea ar fi început traducerea ei. Măr-

turisesc că am oarecare rezerve în ce privește traducerea ei, chiar fragmentară, încă din secolul al XVI-lea. Dl Iorga e de părere că povestea lui Alexandru-cel-mare trebuie să fi impresionat pe ai noștri mult; spiritul cavaleresc de aici ar fi trecut încă din secolul al XVI-lea prin sufletele a lor noștri, și că vitejiile lui Mihai Viteazul le-am putea tribui tocmai influenței avîntului războinic din Alexandria.

În ce privește pe Arghir și Anadam, nu știu dacă chiar pe la jumătatea secolului al XVII-lea ar fi existat o traducere.

Ca să înțelegem ce aduce acest nou gen față de ceea ce adusesese celelalte cărți, e nevoie să intrăm în câteva observațiuni. Spuneam că Varlaam și Ioasaf prezintă ceva liric, tocmai ceea ce e rar în secolul al XVII-lea. Lăsînd de o parte ce era religie, și oprindu-ne la genul istoric, găsim aici narațiuni, descri-

eri și stil sentențios. Liric e doar Neculce, însă altceva e lirismul lui Neculce și altceva e lirismul din Varlaam și Ioasaf. Ținând seamă de ceea ce am spus, cronicile n'au avut răsunetul pe care l-au avut Varlaam și Ioasaf și Alexandria. Lirismul din Varlaam și Ioasaf a impus mai mult decît ce aduce Neculce. Deci este un plus pe care îl constatăm față de ceea ce adusesese literatura istorică narativă. Un plus care contează dacă ținem seamă de repercursiunile pe care le-au avut în suflete diferitele genuri originale, ori traduse, din literatura din secolul al XVII-lea.

Dacă trecem de aceste manifestațiuni ceea ce e de luat în seamă spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, e genul oratoric în dependență însă, de biserică. A existat o literatură care putea să aibă mai mult efect asupra stărilor de la noi, literatura cazanilor. Să nu uitați că aceste cazanii erau citite și

1564 - 1581

ori că ne referim la Cazania lui Coresi, ori la aceea a lui Varlam, în orice cas vedem că era ceva în ele care să poată cuceri sufletele. Cu vremea însă, chiar cea mai pregătită predică citită în biserică nu putea să mai aibă același răsunet. Alături de ceea ce aparține genului predicator, al cazaniilor vine să se alăture oratoria creștină, care se afirmă prin Antim Ivireanu. Venit de departe, din Georgia, Antim Ivireanu avea o deosebită cultură și mai ales însușiri însemnate de adîncime sufletească.

Elocvența dacă apare în această epocă, înseamnă mult pentru că elocvența presupune încontestabil o cultură; nu poate oricine, chiar avînd darul exprimării, să fie bun vorbitor fără cultură.

Cuvîntul spus, ca să impresioneze, nu se poate să fie prea familiar; fără să fie totuși, pedant, trebuie să aibă o notă de solemni-

tate, care să ajute expresivitatea, să dea nuanța de ceva sărbătoreț, ceva care se împartează de ceea ce este al fiecărei zile.

Ne putem da, prin urmare, seama ce a putut să aducă Antim Ivireanu, când în biserica de la noi a venit să vorbească frumos și probabil că a trebuit să muncească mult pînă să ajungă să se exprime într'o romîneasă, care este aceea care s'a păstrat în cuvîntările lui.

Prin Antim Ivireanu limba a căpătat indirect, unele adausuri, unele îmbogățiri, care ne-au fost folositoare, mai ales în ceea ce privește arta oratorică. De altminteri, după cum știți această artă oratorică este fixată geograficește. În vechime aparținea Latinilor și Grecilor.

Oratoria a venit la noi însă, din nenorocire fără continuitatea pe care ar fi trebuit să o aibă. A apărut prima oară în biserica noastră în stil mai mare în secolul al XVII-lea

și al XVIII-lea. Ca înrîurire desigur că poate să fie pusă alături de înrîurirea pe care au avut-o cărțile de istorie de care ne-am ocupat mai înainte. Cu atât mai mult putea să aibă această înrîurire, cu cât predicile lui Antim Ivireanu se adresau tuturor, nu numai cărturarilor, ci și necărturarilor.

Cuvintele auzite la biserică au putut să aibă influență asupra sufletelor acelor care nu puteau citi și care nu se pricepeau prea mult, ca să nu spun de loc, în cele ale cărturarilor.

Este, deci, și acest moment de luat în seamă, dacă e vorba să înțelegem cele ce se realizează la noi în această direcție la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea.

Alexandru J. Anu

24 III 1930.

Opera oratorică a lui Antim Ivireanu arată o anumită stăruință de a obține o stilizare deosebită și întrebuintarea de forme cât mai frumoase în limba română. Aceasta era natural la un om, care avea să vorbească credincioșilor de la noi și trebuie să ne închipuim că, pe lângă graiul viu, el trebuia să-și dea silința să cunoască și limba cărților bisericesti. Știți, ce dificultăți, chiar pentru Români, presintă de multe ori felul în care sînt scrise aceste cărți. Antim Ivireanu se vede că

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 20

s'a îndreptat chiar spre texte din secolul al XVI-lea; de altminteri el trebuia să folosească unele versiuni ale Bibliei și nici nu putea să aibă în acea vreme la îndemână alte texte românești, decât acele care circulau în secolul al XVI-lea. Desigur, că nu-i era așa de ușor să înțeleagă ce cuprinde cutare sau cutare frază din traduceri din această epocă. De altminteri, caracterul arhaic și cam împestrit al limbii lui Antim Ivireanu ne duc spre limba mai veche de la mijlocul secolului al XVII-lea sau chiar de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Aspectul de mosaic al expresiunilor lui cred că poate ușor să fie recunoscut, așa încât propriu-zis, nu putem lua felul în care se exprimă Antim Ivireanu, ca expresiune curentă și corectă a graiului din secolul al XVIII-lea. Și ne întrebăm atunci: cum a putut dînsul să fie înțeles totdeauna? Întrebarea aceasta revine

și cînd ne raportăm la unele cuvinte care, putem spune cu siguranță, că de mulți nu puteau să fie înțelese în vremea aceea. Trebuie să ținem, însă, seamă că predicile lui s'au adresat păturei mai culte și foarte rar păturei mai de jos. Intr'adevăr, limba lor ne duce la concluzia că se adresau unei pături superioare și aceasta este o dovadă că lumea mai cultă din București asista la predicele pe care le ținea dînsul. Aceasta reiese din prima parte a predicilor lui; din partea doua se vede că el se îndrepta și spre publicul mai de rînd. Sînt predici ținute la ocaziuni mai modeste, nu numai decît la sărbători mari cum erau ținute predicele adresate păturei culte. Chiar în predicele din urmă vedem pe Antim Ivireanu întrebuițînd expresiuni care erau o revoluție pe atunci. Intîlnim în aceste predici cuvinte streine care erau cu totul nouă pînă la dînsul. Astfel găsim la începutul unei predici

cuvîntul chirurg și aceasta tocmai într'o predică de categoria a doua. Desigur, că un asemenea cuvînt nu a putut fi înțeles de toți.

Antim Ivireanu a căutat să îmbogățească limba noastră și pentru aceasta, chiar cu riscul de a nu fi înțeles de toți, a căutat să introducă în limba noastră forme streine, recurgînd la neologisme. Aceasta ne lasă să presupunem, pe bună dreptate, că nu întotdeauna putea să fie înțeles.

Putem să presupunem că toate predicile pe care le-a ținut dînsul au avut urme adînci în sufletele celor care l-au ascultat. Și dînsul, ca toți oamenii de biserică, ținea să arate că nu este înzestrat, că nu este talentat. Și spunea aceasta la începutul uneia din predicile sale, anume aceea pe care a ținut-o la Stretenie; felul în care dînsul ținea să-și manifeste modestia ne arată abilitatea pe care o avea în ceea ce povestea. Iată cum se exprima el în

pasagiul la care făcea, alusie și din care se vede modestia lui: "A povesti lucruri minunate iaste dat oamenilor celor învățați, a îndulci cu vorba auzurile ascultătorilor iaste dat ritorilor, a descoperi taine mari și pres-te fire iaste dat celor desăvârșit întru bunătați; iar în mine neaflându-se nici unele de acestea, nu va putea nimeni să auză nimic de folos". Didahii, pag. 28. Vedeți cum vorbește de retori. Antim Ivireanu spunea într'adevăr, că este de vrednicia retorilor să îndulcească cu vorba auzul ascultătorilor. Indirect, voia să spună că dînsul nu are asemenea preocupări, că îi lipsesc însușirile de a se exprima ales, și că toată intenția lui ar fi fost numai să întărească credința printre credincioși. Este exagerată modestia aceasta și ascundea incontestabil, o intenție pe care nu se poate să nu o fi avut Antim Ivireanu. Nu se poate să nu fi fost conștient că cele mai

impresionante adevăruri, cea mai puternică și mai categorică intenție de a cuceri sufletele câștigă dacă sînt prezentate cu forma deosebită, în felul cum înțeleg, cum spunea dînsul, retorii. Deci, să nu luăm ad litteram ceea ce spune Antim Ivireanu. El trebuie să fi fost conștient că avea într'adevăr, darul rostirei alese, că era într'adevăr un retor al bisericei, deși strein—și nu trebuie să pierdem din vedere nici un moment originea lui și efortul pe care l-a făcut ca să învețe limba noastră. Dînsul venia dintr'un mediu foarte credincios, bigot chiar, și cînd a ajuns la noi a rămas cam amărît de unele constatări pe care le-a făcut și în mai multe rînduri insistă asupra inculturei și inconștienței fraților de la noi. Antim se exprima chiar de la început, arătînd ceea ce ar trebui îndreptat, se exprima ca și cînd ar fi fost Romîn. El nu se mai considera streinul căruia îi e-

ra interzis să spună adevărul așa cum îl sim-
 țea. Dînsul s'a identificat în toate cu ai
noștri, și de aceea îl vedem spunînd adevărul
 foarte crud. Despre preoți, dacă îl judecă rău,
 caută totuși să le găsească o scuză, în sensul
 că nu numai dînșii, dar și alții din alte
 părți presintă asemenea scăderi. Vedem, prin
 urmare, o trecere în revistă a impresiunilor
 pe care le-a avut la fiecare pas. Iată, de pil-
 dă, ce spune într'o predică: "Bisericele le țî-
 nem ca niște grajduri și cînd mergem la dîn-
 sele în loc de a asculta slujbele și a ne ru-
 ga lui Dumnezeu să ne ierte păcatele, iar noi
 vorbim și rîdem și facem cu ochiul unul altu-
 ia, mai rău decît pe la cîrciume". op. cit. pag.
 25.

Antim a fost un aspru judecător al unor
 moravuri de la noi. Cînd se exprimă, întrebun-
 țează cuvinte tari, atinge adevăruri destul de
 crude. În același pasagiu spune că prin aceste

moravuri noi "bucurăm pe dracul" și ne "tăvălim în răsfăciunile cele spurcate și de nimica".

Din citate de felul acesta se vede ce preocupare avea Antim Ivireanu și care era temperamentul lui. Pentru a-i invedera mai bine și calitățile de stilist și îndemînatic mînuitor al fraselor, va trebui să ne îndreptăm spre alte locuri din Didahiile lui și mai ales la acelea care se adresau publicului mai de sus. Iată cum se exprimă într'un loc: "Cine au văzut vre-odinioară între zidiri atîta dragoste cîtă iaste aceia ce arată soarele pre pămînt ? Că de și iaste luminătoriu mare al ceriului și împărat al tuturor stelelor, iar lăsînd celelalte stihii, îndrăgește și iubește mai mult pre smeritul acesta de pămînt, și spre dînsul are închinată toată pohta lui, pre dînsul luminează cu razele sale, pre dînsul împodobește cu toate feliurile de copaci, pre dînsul încunună-

ză cu florile,pre dînsul îmbogățește cu rodurile,pre dînsul hrănește cu lucrurile sale".

Op.cit.pag.223.

Aici recurge la o comparație între soare și Dumnezeu; după cum soarele își trimite bine-facerile asupra pămîntului,tot așa Dumnezeu are grije de noi.Se recunoaște forma limbii din altă vreme și o mînuire a cuvintelor pe care am găsit-o și la Cantemir.

Dincolo de ceea ce este bisericesc se întrevede bine cultura pe care o avea Antim Ivireanu.Intr'adevăr,toate cuvîntările ne aduc dovezi de cultură foarte întinsă.Astfel vorbește despre Troada,despre Alexandru Macedon,însă nu din Alexandria,ci din cunoștințe de istorie.Nu trebuie să uităm că dînsul a fost un artist nu numai al cuvîntului,dar un artist care și-a manifestat o bogată însușire și în tipăritul cărților.Grație lui s'a organizat o executare tipografică mai îngri-

jită a cărților. El venia din Georgia și regiunea aceasta a Caucasului să nu ne închipuim că era sălbatecă. Aducea, prin urmare, Antim I-vireanu și ceva din acest mediu. Intr'adevăr, din frasa lui se vede că avea simțul musical al exprimării. Vorbește, în pasagiul pe care vi l-am citat, de soare, dar în altă parte vorbește și de lună în două, trei rînduri care totuși, merită să fie relevate, pentru că la sfîrșit e o comparație ce nu poate să ne fie indiferentă: "Să trecem acum de la luminătorul cel mare la cel mai mic, de la soare la lună, de la vasul cel luminat la vasul cel ales, de la Petru la Pavel". op. cit. pag. 59.

Intr'altă parte se apropie de Eminescu: ".... luna iaste podoaba nopței, asemănătoare soarelui și stăpîna mării". pag. 59.

Se vede că era continuu preocupat de o redare cît mai poetică, mai armonioasă a frazelor lui.

Să vă mai dau încă un citat, poate e cam lung, dar, cred că merită să fie citit în întregime, pentru că ne arată și mai bine felul în care Antim Ivireanu știa să lege frazele; altminteri este un pasagiu banal în felul lui; se vorbește despre Sfânta Fecioară: "Iar o zidire care să covârșească în vrednicie pre Maica lui Dumnezeu nu va putea să facă nici odată, măcar că iaste prea puternic, pentru că, precum nu iaste cu putință, nu zic să socotiască, ci nici cu mintea să gîndiască neștine o ființă malcuvioasă și mai naltă decît Dumnezeirea; Așa nici o zidire mai covârșitoare decît aceia ce au născut pre un Dumnezeu carele s'au făcut om; că pre dînsa, o au ales Dumnezeu mai înaltă decît toată zidirea, pentru ca să fie lăcaș vecinic, după cum grăește David: "Aceasta iaste odihna mea în veacii, veacilor și într'însa voiu locui pentru că o am ales". Alcașă iaste cu adevărat ca Soarele, pen-

tru că iaste încununată cu toate razele darurilor Dumnezești și strălucește mai vîrtos, întru celea-l-alte lumini ale ceriului; aleasă iaste și frumoasă ca luna, pentru că cu lumina sfințeniei stinge celea-l-alte steale, și pentru marea și minunata strălucire de toate șireagurile stealelor celor de taină se cinstește ca o împărăteasă; aleasă iaste ca revărsatul zorilor, pentru că ea au gonit noaptea și toată întunericiimea păcatului și au adus în lume ziua cea purtătoare de viață; aleasă iaste, 'că iaste izvor, carele cu curgerile cereștilor bunătăți, adapă sfînta bisea-rică și tot sufletul creștinesc; aleasă iaste că iaste chiparos, carele cu nălțimea covîrșește ceriurile, și pentru mirosul cel din fire s'au arătat departe de toată stricăciunea; aleasă iaste că iaste crin, că măcar de au și născut între mărăcinii nenorocirii cei de obște, iar nu ș-au perdat nici odată podocaba al-

biciunei; aleasă iaste, că iaste nor, carele n'au ispitit nici o greime a păcatului; mai aleasă iaste, pentru că iaste fecioară mai înainte de naștere, fecioară în naștere, fecioară și după naștere; și aste o adîncime nepricepută a bunătăților și o icoană însuflețită a frumuseților celor cerești". op. cit. pag. 18.

O perioadă întreagă cu aceeași arhitectură, de altminteri impresionantă. Vedeți cum se repetă către sfîrșit forma aleasă ca un fel de refren și pasagiul este tipic, este felul în care s'a exprimat Antim Ivireanu ca orator bisericesc. După ce caută să impresioneze în sensul creștin, recurge apoi la unele comparații de o frumusețe rară pentru vremea aceea. Motivele de care nu se poate dispensa chiar acela care spunea că tot ce este pentru suflet să fie îndreptat spre abstracțiune, spre ceea ce este viziune supremă creștină. El prin aceasta unește reflexiunea abstractă cu o concretizare

a frumosului creștin. Aceasta, cum v'am spus-o contribuie să impresioneze mai mult pe ascultători sau pe cei care citesc asemenea lucruri.

Putem presupune ce ecou au avut predicile lui Antim Ivireanu la noi pe vremea aceea. Cît de mult a trebuit să impresioneze limba aceea frumoasă a lui, frasele de retor, vieța lui de înaltă moralitate și extraordinar de multă muncă, plină de cele mai frumoase intenții și care totuși a avut un sfîrșit sălbatec în împrejurări care arătău ce lucruri urîte se petreceau la noi. El a fost victima lui Niculae Mavrocordat, care prinsese ură pe el, pentru că Antim arăta pornire împotriva Grecilor și streinilor. Antim Ivireanu a fost demis din rangul de mitropolit și surghiunit înspre Asia și cînd era în drum l-au înecat în Marita.

Efectul pe care-l aveau Didahiile lui nu

putea să însemne însă, prea mult; cînd ne-am ocupat de cronicari, am spus că de multe ori lucrurile cele mai bune ale lor nu puteau să aibă răsunetul dorit, pentru că opera lor a circulat în manuscris. Antim Ivireanu predica cînd la București s'a putut ca influența predicelor lui să fie mai mare și ca ecoul lor să dureze mai mult, decît poate s'ar fi întîmplat dacă ar fi predicat în altă parte. Tot aceasta a contribuit să-l facă să se gîndească la o exprimare mai aleasă, lucru care l-a dus la aprecierea de care s'a bucurat în acea vreme și la vîlva pe care a făcut-o în București cînd a pledat cu minunatul său dar de cucerire a sufletelor. Însă, mai departe nu putem presupune că a avut înrîurire. Didahiile lui s'au păstrat în manuscris, prin urmare, nu au circulat atît. Ori cît de mult suflet ar fi pus Antim Ivireanu în predicele lui, răsunetul lui, de fapt, ar fi fost mărginit. Altceva ar fi fost

dacă dînsul s'ar fi putut bucura de mijloace de răspîndire a operei sale, dacă ar fi avut avantajile, pe care le au predicatorii catolici, care trec numai ca misionari ca să cîștige sufletele celorlalți și care au mult mai multe mijloace de a răspîndi predica lor dintr'o parte în alta.

Totuși, în ceea ce privește oratoria religioasă să nu pierdem din vedere că la 1742 s'a tipărit o traducere a cazaniilor lui Ilie Miniatu .Antim Ivireanu l-a cunoscut și a fost influențat. Cazania acestui predicator grec a putut să fie un fel de îndreptar uneori pentru arta oratorică a lui Antim Ivireanu. Prefața ei este foarte interesantă. In prefața traducerei din grecește a acestor cazanii se spune că traducerea nu este împodobită cu meșteșugul retoricesc. Prin urmare, aceeași mărturisire de despreț față de tot ceea ce este retoricesc. Nu putem să ne închipuim

că aceste cazanii traduse au putut să înrîurească mai departe. Imi închipui că acele cazanii ale lui Ilie Miniatu au fost mai mult citite de cutare sau cutare preot, sau să zicem, învățate de de-rost, în orice cas însă, nu le putem atribui o repercursiune deosebită alături de opera lui Antim Ivireanu de care rămîneau mult mai departe.

:--:

Cuțu Alexescu

O. Densușianu.

Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 21

31 III 1930.

După Antim Ivireanu și Dimitrie Cantemir
putem spune că mai bine de cincizeci de ani
nu mai întâlnim urme de înălțare a cuvîntului
romînesc, atît în ceea ce privește genurile li-
terare cît și în ceea ce privește exprimarea.
Ne preocupă amîndouă, pentru că ceea ce este al
istoriei literare se întâlnește cu ceea ce in-
teresează dezvoltarea limbii.

Se scrie urmînd, mai ales, modele care ve-
neau dinspre Bizanț și pe care le vedem în ge-
nul istoric. Găsim cronici versificate care nu

ne mai atrag atenția și care nu ne mai amintesc de loc de ceea ce fusese acel gen în perioada de înflorire. Cu toate că ne găsim în fața unor alcătuirii în versuri, totuși, acesta nu este un progres față de literatura cronicărească. Versurile, așa cum ni le-au dat cronicarii din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sînt tot ce poate fi mai elementar și mai puțin literar. Cronică ar fi fost în măsură să continue buna tradiție, să regăsim ceea ce ne-a dat secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Dar genul decade prin el însuși și mai ales prin predilecția care se arată atunci pentru ceea ce era relativ la modă în literatura nouă greacă.

Si în această perioadă am ~~avea~~ avea ceva care să poată sta alături de preocupările oratoricești, anume acel panegiric al lui Ștefan-cel mare pe care unii îl socoteau ca apărînd mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, alții însă,

și în special Dl Iorga îl socotește ca aparținând jumătății a doua a secolului al XVIII-lea. Acest panegiric nu putea să fie considerat ca o alcătuire originală cum o fost socotit. Ar fi trebuit să fi fost compus de cineva care ar fi cunoscut bine împrejurările din timpul lui Ștefan-cel-mare și trebuia ca cel care vorbește să fi asistat la înmormântarea lui. Dar ce a impresionat la acest panegiric a fost într'adevăr, forma lui. Când a fost publicat de Cogălniceanu în Arhiva românească s'a crezut că ne găsim în fața unei opere remarcabile de oratorie românească. Dl Iorga, însă, pune alături panegiricul lui Ștefan-cel-mare, cu un discurs frances de pe la 1850; acest discurs a fost adaptat la noi, când de fapt, el se referea la împrejurările din Franta.

In orice caz, frasa, pasagii întregi sînt de așa natură, încît nu ne putem închipui că

cineva chiar la sfârșitul secolului al XVIII-lea ar fi putut să scrie astfel; felul în care se presintă frasa ne face să ne gândim la prima jumătate a secolului al XIX-lea sau la mijlocul acestui secol.

Prin urmare, încă o constatare negativă cu privire la ceea ce ne dă epoca de pe la 1720 pînă pe la 1770, 1780.

După acest pustiu însă, vine o mișcare ce interesează nu atît prin ceea ce a dat ea, ci mai mult prin ceva excepțional, personal și veștedea, anume în ce sens. Mișcarea pornită din Scoala latinistă, incontestabil că a adus nou-tăți pe care le așteptam, a adus un spirit de care ne înstreinasem. Luată însă, în întregime această mișcare era prea unilaterală și fără repercursiune în genurile literare, nu a avut o influență mai directă care ar fi trebuit să afirme o evoluție mai departe a limbii noastre.

Scoala latinistă a fost însuflețită de spi-

ritul erudit al documentării. Din ea au făcut parte istorici și filologi. Fiecare s'a mulțumit cu ceea ce i se părea că poate să fie instructiv în acest gen, fără să meargă mai departe la alte preocupări literare.

Aduc ceva nou în literatură anume, erudiția gramaticală. Si aceasta este ceva, înseamnă o reformă a limbii, însă, nu o reformă din punct de vedere estetic și aceasta diminuează desigur, întrucâtva, ceea ce ne-a dat Scoala latinistă. Ar fi putut să aducă din latinitate nu numai influența gramaticală, ci și spiritul clasic. Că s'au tradus în această epocă din poezii latini, aceasta nu înseamnă mult, pentru că sînt traduceri foarte stîngace.

O excepție face Budai Deleanu. Apare însă izolat față de ceea ce este Scoala latinistă în toată activitatea ei istorică și filologică. A fost și dînsul preocupat de probleme filologice, însă, a simțit nevoea unei realizări

literare fără să intre în preocupările latinistilor și s'a hotărât să ne dea poemul "Tiganiada"

Scoala latinistă nici în genul religios nu ne-a lăsat ceva care să însemne un progres.

Avem predici de ale lui Samuel Micu, de ale lui Petru Maior, însă, rămân în urmă față de ceea ce ne-a dat Antim Ivireanu, pentru că și unul și altul s'au mulțumit cu ceea ce era factură veche a oratoriei religioase, fără ca să se gîndească la exprimări mai alese.

Deci, sub toate raporturile Scoala latinistă se presintă cu o unilateralitate, care reprezintă o vădită scădere față de ceea ce ar fi putut da. Numai alături de ea vom găsi un spirit care anunță ceva nou.

Totuși, în această epocă e de remarcant ceva semnificativ. Apare o preocupare de a da îndrumări aceluia care voiau să vorbească mai deosebit de ceea ce este limba de fiecare zi.

La 1798 apare într'adevăr, Retorica lui Molnar, un doctor oculist român al cărui nume era, în realitate, Morariu. El a publicat în același timp și o gramatică; pe vremea aceea erau cărțurari care treceau de la un gen la altul, diferite mult între dînsese. Molnar s'a gîndit să dea o carte de îndrumare pentru acei care voiau să știe ce însemnează grija exprimării deosebite. Titlul ei este următorul: Retorică adică învățătura și întocmirea frumoasă a cuvîntărei. Cuprinde, de fapt, două prefete; cîteva cuvinte la început, și pe urmă o prefață mai dezvoltată care cu deosebire arată bine intenția de la care pleacă Molnar. Cartea o prezenta Molnar în felul următor: "Iată iubiților, că pun înaintea voastră învățătura graiului frumos și a vorbei împodobite, ce să ivește acum înția dată în limba romînească, ca un odor purtătoriu de folos părții politicești și propovediutor cuvîntului lui Dumnezeu, ca să fie

puternici în cuvîntare". Aceasta arată intenția lui Molnar; s'a gîndit, cu alte cuvinte, mai mult la darul vorbirei pentru convingere, pentru a da învățături și sfaturi și nu atît la partea estetică. Totuși, veți vedea că nu pierde din vedere nici latura aceasta. Pe de altă parte dînsul spune că o asemenea carte va fi cu deosebire folositoare acelor care au grija lucrurilor politicești, și să propăvăduiască cuvîntul lui Dumnezeu. Deci, intenția lui era să se adreseze mai curînd preoților care aveau să țină predici și oamenilor care aveau să vorbească înaintea norodului. Este deci, ceva redus în ceea ce privește preocupările estetice, după explicarea pe care ne-o dă Molnar, cînd vrea să arate scopul pe care l-a urmărit cu această carte.

Intrebarea ar fi: de unde a tradus Molnar această retorică, pentru că nu este desigur, o carte originală ?

Mai interesantă este prefața a doua. Putem presupune că aici a avut o notă originală. S'ar putea totuși, ca și această prefață să fie în parte tradusă sau adaptată la limba noastră. În orice caz, totul ne face să presupunem că a avut la îndemână o altă carte pe care a folosit-o și intențiile care l-au hotărât să publice retorica reiese mai bine din ceea ce adaugă după primele cuvinte că trebuie să se învețe retorica ca orice alt meșteșug. Laudă, însă, meșteșugul retoricesc ca fiind superior altora: ".....Să se dea în lă-turi ori ce alt meșteșug, pentru că ritorica ca o împărăteasă au arătat todeauna mai mul-tă putere în toată zidirea și au făcut în fiește care vreme atâtea prea luminate lu-cruri încît nu poate limbă de om să le po-vestească fără altă mare mirare".

Ca să impresioneze mai mult, și aceasta mă face să cred că a recurs tot la un izvor

strein, amintește câteva nume din antichitate. Astfel găsim într'un pasagiu: "Vorbește înțeleptul Nestor ca să împăciuească pe Agamenon și pre Ahiles, pre acei bărbați turburați, și îndată le pune în buze tot fagurul și îi face nu zic să-i pice, ci să-i curgă din limbă miare după cum zice Poeticul".

Pe de altă parte amintește de Socrate pe care citindu-l "simți dulcița și nectariul de la Athina". Pe urmă nu uită pe Demostene despre care spune că retorica "cu bogățiile bunei vorbiri îi dase schiptrul" că prin urmare, grație darului său de orator Demostene era un fel de împărat al elocvenței.

Tot aici e amintit și Ioan Gură-de-aur printre predicatorii creștini bisericești, pentru ca în felul acesta să reiasă valcarea oratoriei.

Mai precis însă, arată Molnar care este scopul retoricii când la pagina 13 se exprimă ast-

fel: "cum poate limba ca să verse din rost cuvinte, nu cuvinte, ci mărgăritare, nu glasuri, ci trandafiri și cu tirănie preadulce să învingă și să pătrună suflete și inimi omenești". Aici, prin urmare, arată care este scopul retoriceii, în legătură cu estetica vorbirei frumoase.

Ați văzut că în prefața întâia era preocupat mai mult de ceea ce era creștin sau politic, pe cînd aici cuprinde mai mult din ceea ce este al genului oratoric, indiferent dacă este bisericesc, politic sau de altă natură și arată ^{că} cine învață retorica ajunge să înțeleagă farmecul pe care-l dă o cuvîntare aleasă.

Ar fi inutil să urmărim pe Molnar în tot ce ne dă în cele vre'o 200 pagini ale cărții lui. Este un tratat de retorică ceva mai dezvoltat decît acelea care circulă în școlile noastre.

Din această retorică se vede, cu cîte greutăți de limbă a avut de luptat Molnar pentru ca să redea numele grecești în limba românească. Cîteodată le-a păstrat cu forma lor originală, alte ori însă, le-a modificat în așa fel, încît le-a barbarizat.

Vom releva ceea ce este cu caracter general, o preocupare mai înaltă de exprimare mai puțin școlărească.

După ce a arătat folosul retoricii, ajungînd mai departe, el ține să deosebească vorbirea needucată și aceea care a fost modelată după procedeele de retorică. Retorica firească spune că este "puterea aceia pre care la începutul vieții o au făcut firea la toți oamenii de obște prin mijlocirea cărții firește ce om macar și neînvățat și de tot prost știe și a lăuda pre priateni și a defăima pe vrăjmași". Cam ciudată înțelegere a darului vorbirei firești,.

Mă întreb dacă nu a înțeles greșit Molnar modelul strein pe care l-ar fi avut înaintea, pentru că nu-mi închipui ca să fi găsit acolo această părere. Nu poate să fie vorba în retorica firească numai de a defăima pe dușman sau de a lăuda pe prieteni. Nu se reduce la atât darul vorbirii, dacă cineva îl are de la natură. Este desigur, o înțelegere cât se poate de stingace, de simplistă și de unilaterală a însușirilor firești.

Intr'un alt pasagiu spune: "Retorica meșteșugită este aceea care dă îndreptări ca să iasă graiul din gură cu toate frumusețile buneii vorviri". Apoi face o comparație comică spunînd că: "pentru ca să fie omul dulce la graiu - să aibă omul totdeauna în buze pre Nilul cel curgătoriu de aur". O imagine care probabil i s'a părut lui Molnar frumoasă și pe care putem spune că a păstrat-o, pentru că era și în literatura streină obiceiul de a

se recurge la asemenea comparații, care astăzi ne fac să surîdem.

După aceea Molnar caută să arate ce este vorbirea frumoasă și curgătoare, vorbirea perfecționată după formule de retorică. După însușirea diferitelor însușiri pe care trebuie să le aibă acel care vrea să fie orator, insistă mai mult asupra unei părți importante, asupra pasiunii, asupra părții psihologice din oratorie. Caută să arate oratorului prin ce mijloace poate să trezească în sufletul ascultătorilor anumite sentimente. Ar fi de citat câteva exemple și din partea aceasta, pentru că se poate spune că așa elementară cum este această retorică, totuși, arată partea importantă pe care o are psihologia în retorică.

Orî cît am percurge literarea secolului al XVII-lea și al XVIII-lea nu am găsi o prefață așa de plină de curioșități în care autorul să se ocupe de psihologie de fiziologie,

de anatomie într'un mod cît se poate de naiv.

În acest tratat de retorică al lui Molnar, avem urme vădite de împrumuturi pe care le-a făcut din alte lucrări și găsim în expunerea sa o oarecare preocupare de chestiuni psihologice și de alte lucruri cu totul în afară de retorică, dar care în vremea aceea constituiau preocupări de ale aceleia epoci. Mai caracteristică este partea de la sfîrșit, pentru că într'adevăr, Molnar a căutat să arate aici punctele care trebuie respectate de acela care vrea să se numească cu adevărat retor.

Sînt patru "canoane" (adică norme, legi), pe care cu deosebire trebuie să le aibă cineva în vedere atunci cînd vorbește înaintea lumii.

Primul canon: "Să nu vorbească niciodată și mai vîrtos la amvon, și la judecăți cu glas moale, fraged și mușcresc, cît la fiește care cuvînt să-și miște capul, să rîză și să zîmbească ca cum n'ar fi fost barbat obicinuit la

strădanie, ci mireasă".

Al doilea canon: "Să nu fie iarăși glasul sălbatec și ritorul posomorît, groaznic la față și nemișcat ca o piatră, nemișcînd vreodată inima sau obrazul, fiindcă și aceasta iaste necuviincioasă și vrednică de rîs căci potrivirea iubește totdeauna pre măsură. Si după cum zice Luchian prisosirile sînt ticăloase, ci să fie glasul de măsură și să aibă osebite după lucru și pricină".

Al treilea canon: "Să fie glasul curat.

Al patrulea canon: "Să se ferească cît va putea de monotonie, adecă să nu vorbească totdeauna tot cu un glas, ci să-l schimbe după trebuință, acia umilos și acia vesel și acia lin și acia mînios și acia prieten acia groaznic și tunătoriu și acia smerit și liniștit".

O. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii romîne, Fasc. 22

Iată cele patru canoane care după Molnar trebuie să le aibă cineva pentru ca să poată fi orator.

Sfârșitul acestei prefete este în felul următor: "întru slava și cinstea cuvîntului cel ce îaste Dumnezeu și om". Ne duce spre biserică iarăși.

Această lucrare are oarecare valoare, însă, dacă Molnar ar fi fost poet și firește înzețrat cum au fost alții în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea ar fi putut găsi un prilej să se exprime mai frumos.

Desigur că nu ne putem închipui că această lucrare a lui Molnar a rămas fără influență. A fost citită de unii și alții, însă întru cît a fost folositoare școlarilor nu am putea spune.

Dacă ne-am referit la cartea lui Molnar, am făcut-o pentru că însemnează totuși, încon-

testabil, odată în limba noastră, oricât de elementară ar fi și apoi nu ne putem închipui că această carte ar fi rămas cu totul fără efect în ceea ce privește cultul vorbirii la noi.

-X-X-X-X-

7 V 1930.

Orî cît de izolată ar fi apariția manualului de retorică al lui Molnar aceasta arată că nu a lipsit preocuparea de a da îndrumări celor ce voiau să vorbească în chip mai ales. Ne-am aștepta totuși, la un manual de poetică. Mișcarea ardeleană, fiind unilateral ocupată de erudiție, didacticism, s'a găsit excepțional în fața preocupărilor de poezie, izolate, ca Budai Deleanu, și chiar atunci cînd poezia a răsărit în Ardeal alături de alte preocupări ea are o notă aparte, explicabilă prin

condițiile de viață și suflet de peste munți. Intr'adevăr, Deleanu se îndreaptă spre poezia epică. Aceasta se datorește faptului că el a stat sub influența clasicismului și a poeziei epice, a lui Omer și Virgiliu. Dar mai mult, explicînd în general nota epică pe care și mai târziu o găsim în realizările poetice din Ardeal, Coșbuc, chiar poate fi considerat mai mult epic; nu-i lipsește lirismul, dar visiu-nea, realizarea, ritmul în special, pornește de la dispozițiuni epice. Lirismul Ardelenilor e patriotic, de un lirism mai intim e Goga— și să nu uităm că lirismul patriotic are totdea- una ca substrat ceva epic. Încît, putem spune că poezia din Ardeal, de la Deleanu pînă la noi arată predispozițiuni epice, explicabile prin viața chinuită, viața de visuri și do- ruri păstrate și încălzite de amintirea tim- purilor eroice.

Poesia de dincoace apare la început liri-

că, de un lirism ușor; aspectele sînt totuși interesante ca manifestări sufletești, și explicabile prin aceea că dincoace de Carpați sufletele au trăit o viață mai largă, o viață mai dusă spre vis, contemplație și oarecare concentrare inerentă unui lirism deosebit. Sînt deci, două curențe deosebite echivalente cu deosebiriile condițiunilor de viață care se afirmă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Să nu procedăm ca unii critici, istorici literari, mai puțin poate critici decît istorici literari, cu părerile lor rar controlate, care susțin că genul epic arată maturitatea poetică a unui popor, și că e superior liris-
mului. Dacă te referi la anumite literaturi și epoci, au fost la un moment dat realizări epice însemnate. Cînd literatura cultă antică a ajuns la o creațiune de talia Eneidei, aceasta arată o dezvoltare îndelung pregăti-

tă a literaturii; e o operă de maturitate. În-
să, nu se poate spune că genul epic corespun-
de unei maturități literare și că înseamnă
ca valoare, totdeauna mai mult decât lirismul.
Cine se apropie de această concepție exclusi-
vă, elimină tot ce s'a produs ca lirism de su-
te de ani încoace, romantismul cu exuberanța
lirică cu care s'a manifestat. Ar însemna că
cel puțin de o sută de ani liricii sînt în-
tr'o continuă copilărie literară, fiindcă de
vreme ce au rămas în lirism, sînt inferiori. Nu
se fixează valoarea literară după păreri de
felul acesta, fiindcă acest exclusivism super-
ficial ne face să ajungem la concluzii greși-
te. Romanul, cu toate realizările lui, nu poate
fi pus alături cu ce a dat poezia de la ro-
mantic încoace. Dacă e vorba de lirism, nu
comparînd cu ceea ce e epic putem ajunge la
calificarea lui de poezie inferioară. Totul
depinde de felul cum se manifestă. Există li-

riism superior și inferior. A atribui în general o inferioritate literară unui gen cum, e cel liric, față de realizările epice, este eronat.

Reiese de la sine superioritatea ca punct de plecare, ca ecou, superioritatea poeziei, — cît de săracă ar fi fost — de dincoace de Carpați. Ienăchiță Văcărescu e desigur inferior lui Budai Deleanu. Poezia totuși — ciripitoare, copilărească — a lui Ienăchiță Văcărescu înseamnă mult, fiindcă de aici începe poezia modernă la noi. Și dacă e de făcut o comparație între ce ne dă Ardealul și ceea ce aduc ținuturile de dincoace de Carpați, fatal trebuie luat în seamă ceea ce e caracteristic vieții din cele două părți. La noi, aici, n'a fost clasicismul care a atins în Ardealul traducătorilor și tradiționaliștilor latiniști culmile de preocupări cele mai înalte. Dincoace a fost neoclasicismul întirziat din secolul al XVIII-

lea, de proveniență franceză, dar poate vag afirmat și cunoscut. În plus, mai ales influența neogreacă a anacreonismului care a desfășurat sufletele Grecilor din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea și care a impresionat și pe cei de la noi; și apoi, mișcarea romantică, ce vine să coroboreze ceea ce era manifestare lirică.

Pentru că am ajuns la Ienăchiță Văcărescu, ceea ce în primul rând ^Lpresintă o deosebită însemnătate, este ceea ce a dat el în Gramatica de la 1781, o carte stângace, simplistă, dar interesantă mai ales prin prefața ei și curiosul tratat de poetică; e al doilea, dacă se poate spune, după ceea ce ne-a dat Miron Costin. Ienăchiță Văcărescu atinge niște chestiuni care propriu-zis se depărtează de preocuparea gramaticii, pentru că el face o distincțiune între "cuvîntarea firească și cea peste fire". Am văzut la Molnar că vorbea despre darul cui-

va de a se exprima frumos. Ienăchiță Văcărescu înțelege prin "cuvîntare peste fire" pe aceea care vine din mutilarea expresiei pur gramaticale. Referitor la limba romînă, el exprimă o părere ciudată: de la 1688, data publicării Bibliei lui Serban Cantacuzino, a început o epocă nouă pentru limba romînească: "a luat începutul cel de-al doilea"; ar fi intrat deci, într'o nouă fază, pentru că pînă atunci era accentuată preferința pentru limba sîrbească, adică pentru limbile slavice. Ienăchiță Văcărescu nu cunoștea precis lucrurile: ar însemna că de la 1688 să se fi impus limba romînă. În realitate curentul era pregătit mai dinainte. Biblia aceasta e doar prima traducere integrală la noi, și a contribuit la unificarea relativă a limbei. Dar nu e un moment de importanță pe care i-o atribuie Ienăchiță Văcărescu și nici momentul în care ascendentul limbei slave ia sfîrșit.

Acestea sînt vre'o două păreri pe care Ien chi t  Văcărescu le exprimă în prefa t ,  i propriu-zis g ndul lui pleacă din intenția de a da limbii noastre o sistem  gramaticeasc .

Să-l urmărim în pasagiile ce se referă la poezie. Nu sînt tocmai neînsemnate fa t  de ceea ce am găsit sărac la Miron Costin. Ien chi t  Văcărescu  ine să arate care e scopul poeticeii: "Poetica iaste aceea ce arată a se face stihuri",  i amintește de Omer, Euripid, Aristofan. Vorbește de "l udatele  i frumoasele alcătuiri ale lui Ovidie  i Virghilie". Mai interesant însă, — vede i deci, că  i el aduce con tiin a valorii poetice a operilor din antichitate —, mai interesant este Ien chi t  Văcărescu c nd observă multiplicitatea legaturilor noastre cu celelalte popoare: "Italienii, Fran ezii, Spaniolii  i alții, ce li se trage limba din limba latinească ca niște p -

rae precum și această a noastră rumînească n'au obicinuit a face stihuri cu numere pǎ picioare ca Grecii și Latinii și eu nu bănu-esc a fi pricina alta de cîtu ne averea dǎ multe slove glasnice". Aici Ienăchiță Văcărescu exprimă o părere ciudată. Intîi pleacă de la constatarea că noi sîntem strîns uniți cu Francesii, Spaniolii, Italianii și în ce privește versificația, limbile acestora nu au avantajul pe care l-au avut greaca sau latina, de a înlesni alcătuirea de versuri pe picioare. Explicația ar fi după el că ar lipsi din aceste limbi un număr mai mare de "slove glasnice", adică vocale. Mărturisesc că nu prind bine ce a vrut să spună Ienăchiță Văcărescu aici. Intru cît vocalitatea ar fi ajutat alcătuirea de versuri ?

Mai departe, referitor la limba noastră Ienăchiță Văcărescu spune: "Eu măcar că sîntu dator să urmezu întru toate meșteșugului și obi-

ceiului acestor limbi ce-l au la poezie fiindu poezia acestora și dulce și frumoasă dar în vreme ce sîntu îndăstulat și dă multe slove glasnice și diftonghi rîvnescu să arătu și vreo cîteva chipuri dă stihuri cu număr dă picioare".

Cam puțin clar se exprimă Ienăchiță Văcărescu și frasa uneori e elementară, alte ori chinuită și sensul greu de prins. Vrea să spună că deși noi Romîni stăm alături de Francesi, Italiani, Spanioli în ce privește versificarea, totuși limba noastră avînd slove glasnice și diftongi, s'a gîndit să versifice după tiparul vechi. Iarăși nu înțeleg ce a vrut să spună el aici: întru cît ar avea limba romînă mai multă vocalitate și diftongi în cît să putem face versuri mai bune decît Francesii sau Italianii ? Totuși, vedem la Ienăchiță Văcărescu o intenție de a duce lucrurile mai departe decît Miron Costin, și reieș

și descrie raporturile noastre cu literatura din Apus, a Italianilor, Francesilor etc., și după ce amintește pe poeții din antichitate, arată admirația lui pentru Tasso, Ariosto etc. Discernământul literar al lui Ienăchiță Văcărescu era cam capricios, fiindcă după ce laudă pe aceștia, trece la un poet italian, Metastasiu și îl presintă astfel: "prea înțeleptul și plinul de istorie și de știință și mai virtuosă duhu născătoriu Metastasiu pântru care îndrăznescu a zice că nu s'au împodobit acestu poet cu poezia talienească, ci au împodobit poezia talienească cu duhul și cu condeiul său".

Observăm totuși, la Ienăchiță Văcărescu încăriri de pasiune pentru ceea ce-i lăsase indiferenți pe alții, și o îndrumare spre o poezie ce ar putea să fie realizată. Oricât de redus e acest tratat de poetică, pentru ca să vedem cât de departe erau unele noțiuni elementare pentru Ienăchiță Văcărescu și cum sufle-

tul lui abia ajungea sa cuprinda lucruri simple să ne oprim la alt pasagiu unde vrea să arate ce este metafora: "Metafora iaste a arăta pricina ce vrei să zici și să scrii închipuită întocmai asupra sau a vreunii vite, sau vreunii ape, sau a vreunii elementu, sau a vreunii păsări, sau vreunii flori sau pomu.....a căroră sau firea sau mișcarea sau fapta să se asemece cu cugetul arătării ce vrei să faci". Rar o definiție mai naivă decît aceasta.

Ienăchiță Văcărescu se vede că a avut, în ce privește orientarea poetică, izvoare reduse. Din cîteva elemente ce își însușise, a crezut că poate da un tratat.

Ne întrebăm în fața tratatului lui dacă a avut vre'un răsunset. Prin faptul că s'a tipărit alături de Gramatică, a fost desigur răspîndit; acei ce căutau îndrumări pentru exprimarea corectă, trebuie să ne închipuim că s'au oprit și la acest tratat. Dar, că el ar fi ajutat poeziei,

este exagerat. Ienăchiță Văcărescu nu putea prin acest așa de smerit tratat de poetică, să orienteze pe cei ce eventual ar fi făcut poezii.

Dacă a răsărit poezia la noi către sfârșitul secolului al XVIII-lea, a răsărit ca o intuiție, ca un prisos sufletesc firesc și și-a urmat drumul ei natural.

Ar fi fost bine să se fi găsit ceva orientări, însă, dacă au lipsit, pierderea nu e mare.

Trebue să recunoaștem că realizarea poeziei noastre, prin ceea ce aducea sufletul nostru, a fost liberă de orice influențări artificiale în epoca de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

00000

E rîndul să ne oprim cîteva momente la un poet din aceeași familie literară cu Ienăchiță Văcărescu, dar care presintă asupra acestuia o incontestabilă superioritate. Aduce un suflet mai concentrat, deși are și el părți frivole și ușoare, dar în factura versurilor se vede un fond sufletesc reflectat cu mai multă profunzime. Dar nici acesta n'a putut să evite contaminările vremii, mai ales mania de a impresiona prin interjecții. Totuși, el suspină mai discret, nu întrebuintează interjecțiile prea direct, ci spune foarte explicit că suferințele îl face să ofteze într'una. O strofă cunoscută pentru cei familiarizați cu literatura secolului al XVIII-lea, e aceasta:

"De lacrimi vărs părăie
 Cu groznică văpaie
 Și sufletul îmi leze
 De oftături adese".

Nu găsim, deci, exclamațiile de la ceilalți,

Q. Densusianu.

Evoluția estetică a limbii române, Fasc. 23.

ci Alecu Văcărescu—de el este vorba— spune că suferințele îi produc durere. Ceea ce frapează însă, neplăcut la acest poet, este întrebuintarea de turcisme, și în privința aceasta e mai îndrăzneț decît Ienăchiță Văcărescu, pentru că într'adevăr, într'un loc spune:

"Dar acum pricep
Că sînt la gazel".

Gazel e un cuvînt turc; vrea să spună că e pedepsit.

În alt loc, găsim de data aceasta două turcisme în rimă:

"Fă-mă s'ajung la devlet
Si ia-mi și vieăța uşfet".

Nu înțelegeți aceste turcisme, aveți nevoie de dicționar. Trebuie să înțelegem în felul acesta:

Fă-mă s'ajung la mărire,
Si ia-mi și vieăța mea ca dar.

Vedeți ce antipatice sînt aceste turcisme. Ceea ce reiese de aici este o învățătură pen-

tru poeți ca să fie băgători de seamă în întrebuințarea unor cuvinte ce nu pot avea viață lungă. Astăzi e o tendință de neologisare în poezie, care nu e întemeiată; trebuie considerată ca o rătăcire literară, față de supremul control în ce privește valoarea cuvintelor. Dar Alecu Văcărescu mai are slăbiciune pentru provincialisme de cele mai puțin adoptate, chiar cînd se exprimă într-o limbă îngrijită. Iată, de exemplu, două versuri:

"Sunt bolnav în picere
Și mor făcînd tăcere".

Vedeți acest muntenism; astăzi se poate spune că oricum, parcă e o vagă reacție împotriva unor asemenea forme. Vreau să spun că acum vre'o douăzeci de ani se întîmpla mai des să aud acest muntenism chiar la persoane culte. Că Alecu Văcărescu nu s'a jenat să-l pună chiar în versuri, aceasta arată că întrebuințarea cuvîntului acesta și altele la fel nu

era privită cu aceiași ochi ca astăzi. Sînt, în genere, două categorii de provincialisme: lexicale și fonetice. Cele lexicale au rațiunea lor de a pătrunde în literatură, însă discret, cum-pătăt. Mania regionalisărei e o tendiță care dacă n'ar fi stăvilită, ne-ar duce la o foarte curioasă înpestrităre a literaturii noastre. Cu atît mai mult trebuie să ținem seamă cînd e vorba de fonetică, de anumite principii. Dacă cineva, în afară de scris, face prea multe concesiuni lui dă și pă, înseamnă că nu și-a îngrijit exprimarea; nici ce e prea ardelenesc, nici ce e muntenesc, nici ce e prea moldovenesc nu trebuie primit prea benevol. Limba literară, hotărît, că a ajuns să fie fixată în unele privințe.

Sînt sugestii ce se desprind cînd ne oprim la cîte un pasagiu, care și astăzi actualizat, ar putea să dea ceva în ceea ce privește exprimarea.

În total, Văcăreștii deci, — afară de Iancu Văcărescu care aparține unei epoci mai vechi —, se

presintă cu o limbă literară neevoluată, împănată de curiosități, turcisme, provincialisme etc.

Aspectul se schimbă în totul dacă ne raportăm la alt scriitor, acel la care am făcut aluzie când am vorbit de scriitorii ardeleni, Budai-Deleanu. E o apariție surprinzătoare acest poet, în același timp filolog, istoric și poet. E singurul din Școala latinistă care a înțeles că alături de filologie și istorie, trebuie să se afirme poezia. El aduce ceva luminos în această epocă, îndrăzneț, ceva ce nu trecuse prin mintea altora; și-a atins ținta—e drept, în mod platonian, pentru că opera lui a rămas multă vreme necunoscută—care l-a fixat în rîndul poetilor noștri. Dacă Văcărescu apare cronologiceste ca primul poet afirmat, Deleanu e primul ca valoare în ce privește inspirația și amploarea. Cum a ajuns Budai-Deleanu la gîndul să dea Tiganiada, o spune singur, însă mai mult într'un ton glumeț. Recunoaștem în același timp că stăruin-

ța lui pleacă de la ceva mai mult decît a gîndit el. Anume, pentru prima oară în literatura noastră poetică, găsim tendința de a intra în contact cît mai viu cu literatura universală. Miron Costin, Dosoftei au făcut încercări, fantezii minore de apropieri de poezie. Budai-Deleanu se vede că e primul care a trăit anumite motive cu poezii din literatura universală, și într'o zi, format la această școală superioară, avea dreptul să încerce ceva în literatura noastră. Prefața, sau prologul — cum îi spunem — e interesant de la început pînă la sfîrșit, pentru că arată bine ce a urmărit, afară de unele lucruri pe care trebuie să le reconstituim singuri. Budai Deleanu zice că de la Greci și Romani a rămas poezia cea mai înaltă și către ea a vrut să se îndrepte: "Ellada și Roma, au crescut oameni, întru podoaba, și măestria voastră deplin săvîrșite; cari cu suptirimea și gingășia condeiului său, au știut într'atîta

frumsăța pe Eroii săi: cît noi astezi, necunoscînd pe alții asemenea; ne uimim de mare sufletia, naltă cugetarea, bărbăția ș'alte vîrtuți a lor; și doară nu luom sama, că mare partea întru aceasta este a scriptoriului". Prolog, p. 1.

Budai-Deleanu spune că scriitorii greci și romani au slăvit pe eroii lor, și că s'a gîndit și el la așa ceva, adică să cînte vitejiile lui Stefan sau Mihai, însă a renunțat și spune imediat pentru ce: "Răvărsîndu-să întru mine nește scînteii din focul ceresc a muselor; bucuros aș fi cîntat doară pe vre un eroe dintru cei mai sus numiți; însă bîgînd de samă că un feliu de poezie de aceste, ce se chiamă Epicească; pofteste un poet deplin, și o limbă bine lucrată: nesocotîntă dar ar fi să cînt fapte eroicești; mai vîrtos cînd nice eu mă încredințez în putere; iar neajungerea limbii cu totul mă desmîntă..."

El spune că a renunțat de a da un poem e-

pic în stil mare, așa cum avem de la un Omer sau Virgiliu. Nu se simțea în stare să lupte cu greutatele unei asemenea realizări epice, mai ales că nici limba noastră nu era formată ca cele vechi. De aceea s'a oprit la ceva mai puțin sentențios, la o "jucărie", care are avantajul că poate să se presinte în proporție, cum sînt gîndurile lui și să nu-l împiedece de la ceea ce are ambiția să dea pentru literatura noastră. El spune că ceea ce va da în Tiganiada, deși nu i se pare extraordinar, totuși va fi un exemplu pentru alții, pentru tinerii iubitori ai limbii noastre și care vor putea "cerca și cele mai ridicate culmi ale Parnasului".

Intr'o lecțiune anterioară am amintit că genul epic era de așteptat să se manifeste în Ardeal, pentru că era mai în raport cu temperamentul și împrejurările în care trăiau acei din Ardeal, și pe de altă parte era ceva

convențional în inspirația epică, care-l putea ajuta pe Budai-Deleanu. Dacă ar fi fost vorba de lirism, ne întrebăm: spre ce s'ar fi îndreptat? Ar fi cîntat el în genul lui Horațiu sau altul? E greu de închipuit, întâi pentru că nici limba nu putea găsi suplețea de redare lirică a lui Horațiu; și apoi lirismul cere anumite predispoziții, concentra-re sufletească, o viață interioară și aspirațiuni, care se vede că n'au străbătut sufletul lui Budai-Deleanu, oricît de înzestrat era el. De s'ar fi adresat la literatura mai nouă, din vremea lui, nu s'ar fi putut regăsi cu temperamentul lui. Lirismul din vremea lui e ceva fără vigoare. Pe de altă parte prin faptul că el s'a îndreptat spre genul eroico-comic, arată că afară de ceea ce ofereau traducерile epice, avea înlesniri din literatura noastră populară, pentru că de multe ori vedem pe Budai-Deleanu făcînd glume, epigrame,

versuri ce par răsunete din strigăturile de la horă. Adăugînd satira la genul epic, Budai-Deleanu s'a găsit mai la largul său, avînd intuiția reală că nu se îndepărtează de la ceea ce putea să dea prin mijloacele sale. Cum a procedat în unele privințe? Putem spune că aici a arătat iar o intuiție foarte vie. Dînsul spune precis că afară de Virgiliu și Horațiu, a fost influențat de literatura italiană, însă parțial. A avut intuiția că poate desprinde mult din literatura poetică italiană. Aici s'a oprit la tehnica versului. Ca și Ienăchiță Văcărescu el spune că nu va recurge la versificația antică, pentru că nu se potrivește cu firea limbei romînești, însă totuși, nu-și va însuși tot din ce e al versificației italiene, și are un pasagiu care e cam naiv cînd vorbește de ritmă (rimă); ritma trebuie să fie una din condițiunile versificației moderne, însă, spune uneori că ritma ar tre-

bui să se potrivească cu cea a poeziei populare.

Cu multă fantesie uneori, cu alegere de epitete care i-au dat multă caznă, plasează unele reflecțiuni, puse în note, ca venind din partea ascultătorilor; e un mijloc deghisat de a reda mai explicit ceea ce a fost în intenția sa. Spune ca din partea altcuiva că: "....poeticul au vrut să aducă în limba noastră un feliu de poezie noao; precum se află la Italiani și alte neamuri; și fiindcă la noi pînă acum puțin au fost obicinuite alte stihuri, afară de cele de obște, ce le numim viersuri și s'au obicinuit la cîntece, de dorulle-lii și de frunză verde și ca de aceste.

Latinii și Elinii încă au avut cîntări de acel feliu țărănești, precum au toate nemurile —, dară acest (fel) de viersuri sînt pentru gloata de obște. Inșă (Elinii) și Latinii au avut și alt feliu de stihuri, obicinuite numai

de cei învățați și la cîntările cu care să povestea faptele eroilor și a vitejilor; sau la imni alcătuiți spre lauda zielelor, precum se pot vedea la Omer și la Virgil. Deci autorii acestui poemătion au socotit să facă o cercătură și să alcătuiască în limba noastră, ceva cu un felu de stihuri noao.

Dar n'am cutezat a face un poem eroic, sau să cînt faptele vre-unui viteaz izbînditoriu; căci limba noastră încă nu-i de ajuns lucrată și dreasă spre acel felu de izvodituri. Drept aceea au ales un felu de izvodire de șagă, unde nu trebuesc atîta înălțate gînduri și cuvinte alese. Și fiindcă limba italienească este mai aproape întru toate de a noastră; au luat forma de stihuri dela Italiani, însă cu oarecare muteri".

Vedem aici mai clar ce vederi literare avea Budai-Deleanu și cum își fixase preferințele. Spunea că a avut model literatura itali-

ană; adică versul e făcut după indicațiile găsite la Italiani. A lăsat la o parte ceea ce altora li se pare a fi demn de luat în seamă, anume "viersuri de obște", adică cele din cîntecul popular.

Revine asupra acestei păreri, revine mai categoric în altă parte. Pe la începutul poemului, după cîteva strofe, se oprește ca să spună de ce a înșirat vre'o zece strofe în factura de versuri deosebită de ceea ce se scria la noi. Se exprimă astfel: "Eu toate ce s'au zis pînă aici înscurt le-aș fi cîntat":

"Frunză verde de săcară
Iaca Țiganii s'armară
Ca să-și pue un Vodă în țară
Asemene lor, pe o cioară:
Dar sfătuindu-să între sine,
Lăsarăș Vodă ș'ocine
Și merșeră în țări streine,
Pre cum le-au părut mai bine".

Iată toate în scurt, fără a se lăți pe la Haos și urgii, sau nu știu ce țări pustii."

Cocon Idiotiseanul.

Deci, Budai-Deleanu imaginînd pe acel Co-

con Idiotiseanul vrea să spună că ar fi putut să scrie în versuri populare. Se găsește aici o latură a spiritului lui Budai-Deleanu. Să ne gândim puțin: pe la 1780-1800 când a scris el, poezia populară nu era ceva cunoscut. Sînt așa de rari acei care în preajma secolului al XIX-lea n'au avut despreț pentru poezia populară, și se vede că Budai-Deleanu se uită de sus la cîntecele populare, totuși, n'a avut despreț în întregime, pentru că se vede că s'a gândit la cutare sau cutare credință sau obiceiuri. Motivele acestea folklorice le găsim strecurate de multe ori și se vede că le cunoștea bine. Vorbește de eresuri, — el zice crezătorie —, referindu-se la cei proști, însă, fără despreț. Se vede că a trăit în mediul de la țară, de la care a luat în seamă ceea ce era de merit. Față de poezia populară a avut o aversiune explicabilă, pentru că avea sentimentul superiorității

lui. E modest uneori în Prolog, în notele ce le strecoară în josul atîtor pagini, însă modestia aceasta nu e deplină pentru că el își cunoștea superioritatea sa asupra altora. În felul acesta am înțelege atitudinea lui față de poezia populară. În pasagiul din urmă ați văzut cum el recunoaște că și Latini și Grecii au avut poezie populară, însă adaugă imediat că ea trebuie lăsată la o parte pentru că dacă e de prețuit ceea ce a realizat literatura latină sau greacă, valoarea nu reiese din ce a dat poezia populară.

La Budai-Deleanu apare o notă foarte des relevată. Oricît de ardelen era, de multe ori totuși, ardelenismele lui au o notă plăcut impresionantă și apoi nu a trăit numai în Ardeal, ci a pribegit și prin Bucovina, Galiția, Lemberg, a venit în contact cu Moldovenii și Muntenii și foarte stăruiitor a observat graiul unora și altora. De aceea limba lui literară

are cuvinte ce circulă și în Moldova, Muntenia sau Bucovina. Fondul însă, e ardelenesc. Acest mosaic de vocabular, n'a reușit să-l armonizeze totdeauna, totuși ca și Eminescu, era foarte preocupat de a lua de ici și colo unele forme care i se păreau că variază în vocabularul nostru literar. O spune într'un pasaj, unde arată că a îndrăznit să pună cuvîntul țiră cu sensul de "săreanță", sau "lucru de nimic" urmînd lui Omer, "care în poezia sa au trebuit să ia cuvinte din toate dialecturile fărăosebire". Prin urmare, el și-a zis că în ce privește limba noastră literară, nu trebuie să ne mărginim la ceva local, ci să căutăm să-i dăm un aspect cît mai variat și mai complet românesc. E o stăruință care înseamnă mult, mai ales pentru vremea aceea, cînd nici prin mintea Văcăreștilor, nici a altora nu treceau aceste idei de unificare a limbii literare, evitînd regionalizarea; și apoi chiar dacă ar fi trecut

prin gândul contemporanilor săi, n'ar fi putut păstra măsura lui Budai-Deleanu, pentru că el am văzut că s'a străduit să nu fie exclusiv Ardelean, nici să recurgă la muntenisme sau moldovenisme care să poată fi curînd repudiate. Nu era în posibilitățile sale să realizeze complet această operă. Totuși, pentru atît cît a făcut, în raport cu vremea lui și pentru nouțateea intuiției acesteia, opera lui Budai-Deleanu are o valoare cel puțin de premergător.

Y-X-Y

Anto Alexescu

O. Densusianu.

Evoluția estetică alimbei romîne. Fasc. 24

19 V 1930.

Cînd ne-am referit la poemul lui Budai-Deleanu, am văzut care au fost gîndurile literare ale lui, ce influență a putut să aibă această lucrare și care era felul său de a înțelege poezia. Relevăm mai ales o atitudine a sa explicabilă prin cultura, putem spune remarcabilă pe vremea aceea pe care și-o însușise, atitudine care-l arăta cu multe rezerve față de unele forme literare. Intr'adevăr, Budai-Deleanu se vede că nu era din acei care simpatizau primitivismul literar sau de altă natu-

ră. Se vede într'însul un aristocrat intelectual cu hotărîtă repulsiune pentru unele lucrări și această atitudine este reflectată direct sau indirect în poemul său. E un pasagiu interesant în felul lui, acel unde recunoaștem această latură a sufletului său. La începutul cîntului al X, care putem spune că începe în stil mare, într'o strofă se întreba:

" Spune-mi ce lucru bun făcură
Oarecînd săhastrii prin pustie
Ce, nu primea toată zicua în gură:
Făr' erburi cu rădăcini măcrie
Mure, bureți, alune și poame
Ruptoși, ciuhoși, leșinați de foame ?

Vedeți, este oarecare notă de humor, foarte frecventă la dînsul și menținută la înălțime. De asemeni, tonul acesta glumeț este păstrat și într'o strofă puțin mai jos:

" Zieii, aceia n'aflară nici una
Dintru cele învățături alese,
Ce pre oameni fericesc și minună;
Nu în pustii, nici în păduri dese
Avură ele început, ci în orașe
Din oameni cu obiceiuri gingașe."

Nota aceasta glumeață o întîlnim aproape

în toată această operă. Strofele pe care vi le-am citat represintă într'adevăr o notă caracteristică pentru Tiganiada.

O altă notă e preocuparea de o reflecție mai înaltă. Se vede că sufletul poetului a fost excepțional de dotat și frământat de gânduri care l-au frământat necontenit și l-au determinat să le pună în versuri. Se vede apoi credința lui în raport cu progresul, când se exprimă cu tot ce este progres al omenirii vine de la acei care trăiesc viața intensă. Și aceasta nu se poate întâlni decât în orașe. Este pentru întâia oară—putem spune—când la noi cineva se arată categoric împotriva unor prejudecăți spunând că nu trebuie să avem fetișismul primitivismului. Sînt surprinzătoare aceste gânduri la Budai-Deleanu, mai ales că el este un isolat în literatura noastră și mai ales să nu uităm că dînsul a venit cu aceste idei tocmai cînd teoriile lui

Rousseau pătrundeau la noi, teorii care sînt absolut opuse ideelor lui Budai-Deleanu.

Înțelegem atunci din aceste pasagii caracterul general al inspirației lui Budai-Deleanu. Se vede că scriitorul care ținea să rămînă la anumite înălțimi în ideele sale a ținut să arate mai voalat că pune puțin preț pe poezia simplă. În cîntecul al XIX-lea din-sul imaginează pe un meșter cîntăreț, firește, în genul predilectat de poporul nostru, în genul lăutăresc și atribuie acestui cîntăreț o improvizație un epitalam care nu este lipsit de fantesie și care are intenții pe care nu le mărturisește, dar în ceea ce privește factura expresivă a acestui epitalam se vede că Budai-Deleanu a căutat să parodieze cîntecul lăutăreț pentru că mai ales aici întrebuița multe diminutive ca și lăutarii. Să vă citesc vre'o două versuri:

„Așa din ziori cu multe sudori

Tinărul gonea, cu o săgetea.
 Pîntr'un făgețel, sobol mititel:
 Ce încoace încoalea, fugea să învîrtea:
 Pînă la un țipiș; unde lăturiș,
 Sărind pe furis, să băgă în desis. "

Se vede că a căutat să schimbe tehnica pentru ca să amintească și mai direct ceea ce este al poeziei lăutărești și al poeziei populare, în genere. Sau în alt citat, în care vedem iarăși o serie de diminutive. Și pentru că aceste diminutive erau excepționale în această parte a operei lui Budai-Deleanu, se vede clar că intenția lui a fost de a ironisa.

Acestea sînt atitudinile manifeste pe care le întîlnim în poemul lui Budai-Deleanu și atunci avem și mai bine precisată directiva sa poetică, felul cum dînsul a căutat să înțeleagă clarificarea inspirației și stilizarea exprimării. Să ne oprim la vre'o două pasagii care sînt semnificative, pentru felul în care dînsul se exprima și pentru preferințele de cuvinte la care dînsul se oprea. Iată o strofă la

începutul cîntului al VII-lea:

Oh! căruntă vechie cinstită
 "Unde-s a tale sînte tocmele?...
 Ce urgie acum lumea întărită:
 Ş'o înescă întru cel noian de rele?
 Perit'au credinţa cea bătrînă
 Ah! lume întoartă! vreme păgînă!"

Vechie se poate să fie o formă autentică derivată din vechi, în loc de vechine. Şi veţi vedea cînd vom aminti cîteva din formele la care ţinea dînsul, că întrebuiinţa derivatul acesta în loc de vechi. Reţineţi ritmul acestei strofe care se susţine destul de bine. Şi pe urmă vedeţi cum întrebuiinţează cîte o expresie arhaică "lume întoartă", "vreme păgînă". Acestea sînt forme care nu pot să ne facă antipatică exprimarea. Apoi expresia "căruntă vechie" care este iarăşi o asociere destul de fericită. Aceasta este o dovadă de simţ poetic, de alegere fericită a expresiunilor şi de valorificarea lor. Mai ales în unele strofe se vede abilitatea cu care mînuia limba. Deşi, u-

neori are scăderi care ne desolează, însă, e destul că în alte părți a ajuns la înălțimi de exprimare inedite pe vremea aceea.

Ne surprinde iarăși la el vioiciunea cu care făcea trecerea de la un vers la altul. Sînt încălcări îndrăznețe, dar aceasta arată că înțelegea bine legătura de cuvinte. Este mai ales un pasagiu caracteristic în această privință:

" Ca pîrjolul; ce întii prin frunzare
Merge nădușit pe gios, cu mică
Flacăară; iar după ce din rare
Tufe răzbi în brădet; să rădică
Bobotind în văpaie, apoi prinde
Vînt, și în urmă tot codrul încinde."

Vedeți șerpuirea aceasta de la un vers la altul; nu este întretăierea cuvintelor reci a clasicismului, ci este o arhitectură simpatică. Este ceva care anunță versificarea modernă într-o oarecare măsură.

Iarăși trebuie să recunoaștem că nici aici nu este vre'o expresiune care să ne supere u-

rechea, toate sînt la locul lor și pe urmă găsim la sfîrșit forma încinde care e cunoscută în secolul al XVI-lea. Este un arhaism care nu cred să mai fi fost cunoscut în epoca aceasta. Budai-Deleanu a preferat forma cu fonetismul vechi, ceea ce denotă că pe lîngă lecturile streine era familiarizat și cu cele ale limbii noastre. A citit pe Dosoftei și pe cronicari și formele care îl impresionase nu puteau rămîne în afară de poemul său.

În legătură cu ceea ce relevam în urmă, trebuie să insistăm asupra mai multor arhaisme pe care le-a întrebuintat Budai-Deleanu. Așa, de exemplu, întrebuintează o formă arhaică așa cum este: eu zîșu sau fece. Asupra formei acestuia este oarecare îndoială, pentru că se poate foarte bine ca mai înainte să fi fost cunoscută prin regiunea lui Budai-Deleanu.

Interesante la el sînt formațiunile de cuvinte destul de expresive. Așa vorbind de Tî-

gani îi numește de multe ori "goleți" și a derivat forma "golețime", formă care se potrivește foarte bine în cadrul vocabularului lui. Forma întietie vine să stea alături de vechie, derivat din vechi. Sînt și alte forme care trebuie privite cu oarecare precauțiune, din cauză că multe nu sînt decît licențe poetice create ad-hoc. Așa într'un loc întrebuițează forma visă în loc de visează. E ceva artificial.

Cu atît mai antipatică este această procedare, cu cît mai găsim și alte expresiuni dialectale. De exemplu, clisă care înseamnă glăniță. Budai-Deleanu s'a gîndit să recurgă la această formă curioasă care provoacă rîsul. Alte forme sînt mai îndrăznețe. Așa, de pildă, cînd zicem: "amintirea poate fi zădară", zădară e derivat din zadar. Este un adverb care tinde spre adjectivare. Alt pasagiu: "Limbă avînd vorbeață" se poate ca Budai-Deleanu să nu fi cunoscut forma vorbăreață, și atunci a recurs la acest

derivat. Vorbeață însă, este mai puțin expresiv decît vorbăreț.

Mai întîlnim și neologisme, fie din limba latină, fie din limba italiană sau francesă. Astfel spune: "mai lucidă decît steaua de seară". Lucidă e un latinism care nu a existat la noi niciodată, fiindcă avem noțiunea luminos. Desigur, că Budai-Deleanu nu a găsit expresiunea romînească luminos destul de expresivă și a recurs la acel latinism.

Mai întrebuițează alte neologisme care atunci aveau situație privilegiată, dar astăzi s'au compromis. De pildă: "onor". Iată ce spune într'un pasagiu: "Onor adecă cinstire: cuvînt latinesc; primit acum mai la toate neamurile; încă și la cele a căroră limbă nu purcede de la limba latinească; cu mult dară mai vîrtos putem să-l primim noi, fiind limba noastră fiica limbii lătinești". Vedeți dar, un certificat de justificare pe care și-l dă pentru rostirea

acestui cuvînt. Chiar Alessandri și Grigore Alexandrescu au întrebuițat acest neologism. Se crede că pentru prima dată l-a folosit Alessandri, dar nu e așa. Cel dintîi l-a întrebuițat Budai-Deleanu. Nu s'a știut aceasta, pentru că poemul lui nu s'a citit decît tîrziu și această formă a rămas în paginile manuscrisului netipărit. Din această formă în perfect acord cu limba noastră a rezultat cuvîntul onoare. Onor se mai păstrează și astăzi în armată în expresia "pentru onor".

Cu tendința de italianizare Budai-Deleanu întrebuițează forma tut și femininul tute, pentru tot și toate. Cu toate că trebuie să fi cunoscut forma a însufleți nu o folosește în poemul său, ci întrebuițează forma a înanima și inanimat. Tot asemenea corespunzător francesului "fondement" întrebuițează fundămînt și mai bisar pentru superstiție redă în romînește suprăstăciune.

Aceasta desigur, că sînt scăderi, dar trebuie să trecem peste ele și să nu uităm că lucrurile de valoare din opera lui le apreciem și astăzi. Dacă era desorientat, față de talentul său și simțul critic de care a fost călăuzit trebuie să avem o atitudine cît se poate de binevoitoare.

În introducerea neologismelor a fost ajutat de bunul său simț și de aceea latinismele pe care le putem culege din poemul său sînt întrebuintate și astăzi.

Sub toate aceste laturi, incontestabil că poemul să este o dovadă de însușiri deosebite, putem spune extraordinare, afară de ceea ce este al poeziei. Îi putem recunoaște darul său de alegere, de critică, de abstracțiune, ceea ce în general a lipsit la poeții noștri din această epocă.

Dacă trecem la alți poeți tot din aceeași epocă, sau de mai tîrziu vom găsi o lipsă de o-

rientare critică, de discernămînt, care arată
cît de sus se ridicase Budai-Deleanu. Spiritul
critic se capătă și se dezvoltă în contact cu
tradiția clasică și dacă ne lipsește, aceasta
se datorește lipsei de contact cu ceea ce este
al clasicismului.

~~XXXXXXXXXX~~

26 V 1930.

Alături de manifestările poetice originale, trebuie să punem un gen de literatură, care ori cât de sărac ar fi, trebuie luat în considerație fiindcă a avut o înrîurire care, deși slabă, dovedește totuși că e vorba de o manifestare literară. Este vorba, anume, de traduceri, făcute pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, din italianește sau după versiuni neogrecești. În 1797 apare o carte foarte mult citită pe vremea aceea, traducere din Metastasio de către Iordache Slătineanu după un text neo-

grec, nu după izvorul primar. Știm că această carte a fost foarte citită după mărturiile ca ale lui Heliade Rădulescu, Paris Momuleanu și alții. Ceea ce ne interesează în traducerea aceasta, este micul prolog care nu aduce ceva nou, însă vine colateral să arate intențiile traducătorului, alături de acei care dăduse o literatură originală. Iată ce spune Iordache Slătineanu în acest prolog: "Limba elinească cum că au stătut cea dintii care au revărsat în toată lumea cele bune meșteșeguri și științe și cum că dintr'însa ca dintr'un izvor nedegertat toate neamurile să adapă dea-pururea.....nu se află nimenea nici a vorbi în potrivă, nici a o necunoaște....."

"Vrînd drept plăcere din vreme a singurătății mele la țară a cheltui acele minaturi a vieții mele intru cităni veselitoare, am talmăcit-o.....".

Reiese că Iordache Slătineanu a petrecut

ceasuri de isolare la țară, citind cartea lui Metastasio; el evocă viața boerilor de acum vre'o 150 ani, care prin propriu indemn căutau să citească—fiindcă astăzi de multe ori lectura, chiar intensă, este o concesie făcută snobismului. Iordache Slătineanu, și în genere generația bătrână, căutau fără interese și nici din snobism să se cultive: "Iaste mică, adevărat, dar cuprinde mari moralicești pilde, ce privesc spre îmbunătățirea și pornirea celor doao rezezi pătimi, de care se bîntuește inima omenească, a dragostei și a iubirii de slavă".

Ne oprim un moment la cuvîntul pătîmi. Mulți zic astăzi făbriți, care stă alături de pătîmi a lui Iordache Slătineanu. În genere, pentru neologisme e de'impus o barieră. Chiar dintre formele vechi în limba noastră nu toate au schimbat pe a în ă. Literar se zice aripi, poporul zice uneori ăripi. Este o lipsă a O. Densusianu.
Evoluția estetică a limbii române. Fasc. 25.

de simț al expresiei corecte. Nu putem face concesiile acestei pronunțări, mai ales în ce privește neologismele.

Iordache Slătineanu vrea să spună că traducerea lui are un scop moralisator. Vrea să spună că două sentimente puternice sînt în om: iubirea și dorul de glorie. Deci, Iordache Slătineanu nu arată o deosebită intuiție literară cînd s'a oprit la traducerea aceasta; a ales pe Metastasio, pentru că era foarte cunoscut. Cît de neajutat era Iordache Slătineanu cînd a trebuit să presinte textul lui Metastasio, chiar prin intermediul grecesc se vede din versurile următoare:

"Care inimă vreo-dată
Mai vîrtos și săgetată
Ți se poate 'mpotrivi ?"

Aceste trei versuri, într'adevăr, se mai susțin. Vrea să spună ce putere are zeul Cupidon, și continuă:

"Orice-ai vrea, făcînd pornire,
Poți, amoare, cu lesnire

"Măcar unde te-îi ivi
 Mîntea cea mai iscusită,
 Inima cît de 'mpietrită...
 Biruită ți se 'nchină".

Vedeți ce stîngaci este. E un pasagiu care ar fi putut fi salvat. Impresionează neplăcut mai ales vocativul acela al lui amor, amoare, pe care nici Văcăreștii nu l-au scris cu toată simplitatea și lipsa lor de alegere pe bazele unui estetism mai avansat. E o chestie de cronologie aici, care interesează literatura. Ne putem închipui că Iordache Slătineanu a putut fi influențat de Ienăchiță Văcărescu, fiindcă se vede că e din aceeași familie stilistică. Fiindcă cu zece ani înainte apăruse Gramatica lui Văcărescu am putea crede că a influențat pe Iordache Slătineanu; direct însă, nu, și mai ales nu l-a influențat partea de la urmă a Gramaticii, poetica, fiindcă versurile din această parte sînt de altă factură, greoaie, cu intenții de a imita metrica antică, pe cînd Iordache Slătineanu versifică în genul care l-a cona-

crat poet pe Ienăchiță Văcărescu, adică acele versuri ușoare, improvizate și capricioase, și care au circulat, deși nu s'au tipărit. Avem dovezi că ceea ce a produs Ienăchiță Văcărescu a circulat, și anume prin lăutari. Nu se poate să nu fi fost influențat Iordache Slătineanu de aceste versuri. Inșă, se poate să fi fost și altceva care să-i apropie pe acești doi: izvorul comun, adică poezia neoanacreonică, pseudoanacreonică, de care nici Slătineanu, nici Văcărescu n'au fost streini. Înțelegem, deci, de ce și Slătineanu s'a oprit la același gen ca Văcărescu.

Trebuie amintit și ceea ce apare ca traduceri din literatura în prosă. Au fost vre'o două, trei cărți foarte citite, după cum reiese din amintirile lui Heliade Rădulescu, cum ar fi Moartea lui Avel a lui Al. Beldiman, și mai ales Noapțile lui Jung. Nici nu ne putem închipui ce favoare a avut cartea aceasta, a cărei a doua e-

diție s'a publicat la 1835, tradusă de Marcovici, și care s'a întâlnit cu un început de romantism la noi. Dacă cercetăm la ceea ce apare ca romantism contemporan lui Grigore Alexandrescu și celor din vremea lui, ne gândim uneori dacă nu cumva acesta are izvor și în Noapțile lui Jung.

Să ne oprim la vre'o două pasagii, care și-ar putea găsi echivalentul lor și aiurea. Sînt caracteristice și pot să arate ceea ce a influențat probabil pe cititori. Trebuie să adaug că e și o literatură nouă, moralisatoare, din acelea care au ajuns să se bucure de mai multă simpatie, fiindcă tot ce se citea avea intenția să ducă la educația morală: "Tată noaptea că ajungînd în mijlocul sferei sale, și așezîndu-se întru înălțimea cerurilor pe scaunul său de abanos, ca un Dumnezeu întru mărire acoperită și fără de raze, întinde schiptrul său de plumb peste o lume adormită. Ce tăcere

nesupărată...Ce întunerec adînc".Op.cit.p.78.

Incontestabil că frasa are armonie și se vede aici sintaxa nouă, vag sub influența francesă, dar mai mult sub influența literaturii noi occidentale. Sînt apoi imagini, ca "scaunul de abanos" adică suplu, elegant, sau "schiptrul de plumb" scepstrul adică; era ceva care venea să aducă revelații de exprimare cu care nu erau obișnuiți la noi.

Un alt pasagiu: "Dumnezeire a inimilor simțitoare, lună, o, tu care într'aceste ceasuri de tăcere împărătești singură și în pace asupra multimei stelelor, coboară-te din scaunul tău de argint, părăsește înălțimele sferelor, și vino, ah, vino să-mi însuflă cîntări vrednice a cetelor cerești".Op.cit.p.66-67.

Pasagiul din urmă redă ceva caracteristic din opera lui Jung, atmosfera eterată de poezie descriptivă paralelă cu intuiția de moralizare, de modelare a sufletului prin aceea ce

e bun și frumos. E mai caracteristic decât primul pasagiu, fiindcă are mai multă poezie, vede în aproape frasa din prosa modernă, cum avea să se fixeze pe la 1840 - 1850. În același timp, acele interjecții pe care în poezie le-am găsit ne la locul lor, aici nu ne șochează: "vino, ah, vino" etc. Apoi la sfârșit întâlnim expresiunea: "a însufla". Ar trebui urmărită, fiindcă ea a avut norocul să se fixeze în limba literară, în poezie; are sensul de "a inspira". Atît ne aduc Noaptele lui Jung, traduse de Marcovici și această traducere e mult mai de luate în seamă decât cea a lui Iordache Slatineanu. Și apoi, Marcovici era incontestabil mai bine ajutat pentru a da o traducere într-o limbă ale cărei calități le-am relevat.

Asistăm pe la 1830 - 1840—în ce privește prosa—la vestiri de încoire; oricît însă, s'ar fi tradus, mai bine chiar decât a putut face Marcovici, aceste traduce n'ar fi avut influen-

ța pe care a avut-o prosa noastră pe la 1840-1850. Este anume, romantismul care se degajează și se infiltrează, și paralel cu ceea ce avea să se realizeze în poezie, constatăm progresul în ce privește prosa.

Să reluăm câteva puncte, mai ales în legătură cu cele exprimate pînă acum. Am văzut că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea era o fatalitate ca poezia, în genere, să rămînă la ceea ce era cunoscut de multă vreme. Dacă ceva deosebit apare la Budai-Deleanu, aceasta e o excepție, care ne uimește chiar. Condițiile speciale de cultură, explică în parte acest fenomen. În secolul al XVIII-lea nu a existat un contact mai direct, nu numai cu poezia, ci cu întreaga literatură occidentală—fiindcă nu trebuie să fie cineva limitat numai la poezie sau numai la prosă. Costatăm, ca urmare, sărăcia de expresie a Văcăreștilor, stilul abia poetic din improvisațiile lor; alt izvor nici nu le

trecea prin minte acestor scriitori. Apoi, Văcăreștii n'au cunoscut mai direct și cu impresii ordonate poezia autentică populară, ci pe cea transmisă, transfigurată prin lăutari. De altfel nici Budai-Deleanu nu avea de loc simpatie pentru poezia populară. Nu trebuie să uităm că numai atunci poate ajunge inspirația din popor bine înțeleasă și canalizată, când literatura ajunge la maturitate. Când Vasile Alecsandri a căutat să se apropie de cititorii relativ culti, cu poezia populară, n'a reușit, fiindcă ceea ce e al literaturii populare rămâne mult timp izolat în sufletul artistului. Prin urmare, nu putem cere acestei epoci ceea ce era o desăvârșită imposibilitate, adică o înțelegere a poeziei populare așa fel ca ea să fie prezentată cu sufletul ei adevărat în literatură. Mai lipsea, în epoca de care am vorbit, armonizarea sufletească, acel ritm sufletească, adică pregătire lentă de generații întregi, ajutate

de multă cultură, cînd impresia se coordonează se armonisează pentru a se cristalisa și reflecta în poezie. Să nu uităm că epoca aceasta era și una de desorientare din lipsa criticii, nu criticii înțeleasă în felul celor înăcriți și descurajați de observații crude și reci. Critica are altă menire. Nu poate ajuta creația de la sine, adică să dea versuri de creație. Oricît ar ține cineva seamă de sfaturi, de precepte literare, condiționale, critica nu-l va duce mai departe. Critica are rolul să dea în cazuri de desorientare literară oarecare sugestii. Sugerarea nu se va face pedant pentru că astăzi criticul nu mai este o persoană bine și comod instalată între preceptele lui imuabile, ci dă discret un sfat, o directivă. Atunci critica e de mare ajutor, e colaboratorul adevărat al scriitorului. Dacă cineva nici de sfatul altora, nici de cele pe care și le dă singur nu ascultă, va rătăci de

multe ori, și va da o quasi-literatură. Secolul al XIII-lea nu putea să dea mai mult: lipsea și critica îndrumătoare, și autocritica. Doar Budai-Deleanu își dădea seama de aceste lip-suri.

Ceea ce cred că cu deosebire a influențat ca să nu se nască realizări mai înalte este în mare parte și lipsa de ritm sufletesc ar-monizat.

0--0--0

Alexescu I. Anu
1930

Numul al doilea de studiu
Finis

Acest curs a fost editat

de

Alexandru Vasiliu